

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazma hüququnda

Abasova Gülnar Vaqif qızı

**«Azərbaycan Respublikasında büdcə prosesinin təşkili və təkmilləşdirilməsi
prosesində maliyyə nəzarətinin rolunun artırılması»
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı   **060403**   **«Maliyyə»**
İxtisaslaşma   **«Maliyyə nəzarəti və audit»**

Elmi rəhbər   **Magistr proqramının rəhbəri**
Prof.Bədəlov Ş.Ş   **prof.Kərimov A.A**

Kafedra müdiri: i.e.d.prof. Ə.Ə.Ələkbərov

BAKİ – 2017

MÖVZU: «Azərbaycan Respublikasında büdcə prosesinin təşkili və təkmilləşdirilməsi prosesində maliyyə nəzarətinin rolunun artırılması»

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
FƏSİL1. Azərbaycan Respublikasında büdcə prosesinin təşkili əsasları.....	9-30
1.1. Büdcə - dövlətin funksiyalarının həyata keçirilməsinin əsas maliyyə təminatı mənbəyi kimi.....	9
1.2. Büdcə prosesinin mahiyyəti və təşkili prinsipləri.....	15
1.3. Büdcə prosesinin təşkilinin iqtisadi - hüquqi əsasları.....	21
FƏSİL 2. Büdcə prosesinin mərhələləri, büdcənin gəlirləri və xərclərinin proqnozlaşdırılması üzərində maliyyə nəzarətinin təşkili istiqamətləri.....	31-51
2.1. Büdcə prosesinin mərhələləri və təşkili üzərində maliyyə nəzarətinin həyata keçirilməsi istiqamətləri.....	31
2.2. Büdcə gəlirlərinin proqnozlaşdırılması və maliyyə nəzarətinin rolu.....	36
2.3. Dövlət büdcəsi xərclərinin proqnozlaşdırılması.....	45
FƏSİL 3. Büdcə prosesinin təşkili üzərində maliyyə nəzarəti və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	52-80
3.1 Dövlət büdcəsi layihəsinin tərtibi prosesi və maliyyə nəzarəti.....	52
3.2. Dövlət büdcəsi layihəsinin müzakirəsi və təsdiqi qaydası.....	58
3.3. Dövlət büdcəsinin icrası üzərində maliyyə nəzarətinin formaları və təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	69
NƏTİCƏ.....	79
ƏDƏBİYYAT.....	83

PE3IOME

SUMMARY

Magistrant:

Abasova V.G

Elmi rəhbər:

Prof.Bədəlov Ş.Ş

GİRİŞ

Dünyada qlobal maliyyə böhranının davam etməsi və son illər növbəti fazaya daxil olması, 2014-cü ilin ikinci yarısından etibarən dünya enerji bazalarında neftin qiymətinin kəskin enməsinin mənfi fəsadları Azərbaycan iqtisadiyyatında son bir neçə illər ərzində reallaşmış təqdirəlayiq işlər, həyata keçirilmiş olan islahatlar və yaradılmış potensial sayəsində dünya iqtisadiyyatında baş vermiş olan qeyri-sabitliyin mənfi təsirləri fonunda ölkə iqtisadiyyatının dayanıqlığı təmin edilib. Belə ki, 2016-cı ilin müvafiq iqtisadi göstəricilərinə əsasən, qeyri-neft sənayesi üzrə məhsul istehsalı 5 faiz, informasiya və rabitə sahəsi eyni zamanda 4,4 faiz və o cümlədən kənd təsərrüfatı 2,6 faiz artıb. 2016-cı ildə Azərbaycan iqtisadiyyatına 11,7 milyard dollar həcmində investisiya qoyulub ki, hansı ki, 3,7 milyard dollar yalnız daxili səmayələrin payına düşür.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2016-cı ildə həyata keçirilmiş olan sosial-iqtisadi inkişafının nəticələrinə və həmçinin, qarşıya qoyulmuş müvafiq vəzifələrə həsr olunmuş iclasındakı nitqində (10 yanvar 2017-ci il) Prezident İlham Əliyev qarşıdakı dövr üçün müəyyən vəzifələr müəyyənləşdirib: ölkə miqyasında makroiqtisadi sabitliyin təmin olunması, birrəqəmli inflyasiya səviyyəsinin və valyuta ehtiyatlarının qorunub saxlanması, bank sektorunun daha da sağlamlaşdırılması və eyni zamanda beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması, regionlar üzrə iqtisadi əhəmiyyətli sənaye sahələrinin yaradılmasının davam etdirilməsi, ixracın genişləndirilməsi, emal müəssisələrinin fəaliyyətinin daha çox yerli xammala əsaslanması, ekoloji tədbirlərin, sosial infrastruktur layihələrinin və turizm sektorunun inkişaf etdirilməsi və s.

Azərbaycan dövləti davamlı inkişafın dinamizmini qorumaq, beynəlxalq proseslərə optimal və pozitiv cavab vermək üçün yeni islahatlar kursunu reallaşdırır. Hazırda qlobal və regional səviyyədə mürəkkəb siyasi və iqtisadi proseslər davam edir. Bu vəziyyət ölkəmizin iqtisadi həyatından da təsirsiz ötüşmür. İqtisadiyyatda xarici neqativ təsirlərin gücləndiyi hazırki şəraitdə sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi,

biznes mühitinin davamlı olaraq yaxşılaşdırılması və dünyada gedən proseslərə effektiv cavab verilməsi ilə bağlı ölkəmizdə həyata keçirilən sistemli tədbirlər xüsusilə böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Son illərdə ölkəmizdə sosial-iqtisadi sahədə əldə edilən uğurlar, yaradılan iqtisadi maliyyə potensialı, elmi-texniki tərəqqi yeni iqtisadi inkişaf strategiyasının işlənib hazırlanmasını obyektiv zərurətə çevirmişdir. Ölkə Prezidenti İlham Əliyevin 2016-cı il dekabr ayına məxsus "Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritələrinin təsdiq edilməsi haqqında" fərmanı ilə əsas prioritet istiqamətlər üzrə yeni hədəflər müəyyənləşdirildi. Həmin möhtəşəm sənədin mühüm tərkib hissəsi kimi Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin daha da inkişafının təmin edilməsi məqsədilə Strateji Yol Xəritəsi də təsdiq edilmişdir. Maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji yol xəritəsi həm qısa, həm orta və həm də uzunmüddətli müvafiq dövrləri əhatə etməkdən əlavə, 2020-ci ilədək nəzərdə tutulmuş olan strateji baxış və tədbirlər planı, 2025-ci ilə qədər olan dövr üçün uzunmüddətli baxış və 2025-ci ildən sonra gələn dövr üçün isə hədəf baxışdan ibarətdir. Burada müəyyən edilmiş məqsədlərə çatmaq üçün 2020-ci ilədək 5 strateji hədəf və 16 prioritet hazırlanmışdır.

Məlum olduğu kimi hər bir ölkənin iqtisadi- sosial siyasətində və bütövlükdə inkişaf kursunda ən vacib istiqamətlərdən biri dövlət büdcəsi və büdcə prosesinin təşkili qarşısında qoyulan vəzifələrdir. Dövlət büdcəsi bildiyimiz kimi dövlətin həm mərkəzləşdirilmiş pul vəsaiti fondunun yaradılması və həmçinin istifadə edilməsinin ən əsas maliyyə planı olmaqla dövlətin funksiyalarının və vəzifələrinin həyata keçirilməsində həlledici rol oynayır. Məhz bu səbəbdən büdcə prosesinin təşkili və təkmilləşdirilməsi üzərində maliyyə nəzarətinin rolunun artırılması ümumdövlət əhəmiyyəti kəsb edən vəzifələrdən biridir. Ölkədə davamlı inkişafın dinamizmini qorumaq, beynəlxalq proseslərə optimal və pozitiv cavab vermək üçün dövlətin əsas maliyyə sənədi olan büdcənin və büdcə prosesinin elmi surətdə əsaslandırılmış prinsiplərə uyğun təşkilini və onun üzərində maliyyə nəzarətinin gücləndirilməsini obyektiv zərurətə çevirmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, 2017-ci ildə dövlət büdcəsinin gəlirləri 16.255.0 mln.manat, xərcləri isə 16.900.0 mln.manat təsdiq edilmişdir. Büdcə xərclərinin daha çox iqtisadi inkişafa təsir edən amillər olması üçün struktur islahatların uğurlu davam etdirilməsi, maliyyə təminatı büdcə sistemi vasitəsilə reallaşdırılan sosial və investisiya layihələrinin, eyni zamanda iri maliyyə tutumlu obyektlərin və texnologiyaların iqtisadi maliyyə əsaslandırılmasının daha çox optimallaşdırılması və həmin layihələrin gələcəkdə baş verə biləcək əlavə maliyyə öhdəliklərinə səbəb olmamağı üçün qabaqlayıcı tədbirlərin həyata keçirilməsi 2017-ci ildə və sonrakı illərdə də qarşıda duran mühüm vəzifələrdir.

Büdcə prosesinin təşkilinin təkmilləşdirilməsi üzərində maliyyə nəzarətinin rolunun artırılması da məhz büdcə vasitəsilə səfərbərliyə alınan maliyyə resurslarının səmərəli və qənaətlə istifadə olunmasına istiqamətlənmişdir.

Azərbaycanda büdcə prosesinin təşkili və təkmilləşdirilməsi istiqamətləri də məhz sosial-iqtisadi inkişafın dayanıqlığını və davamlılığını təmin etməyə, əhəlinin rifah halının yaxşılaşdırılmasına, ölkənin müdafiə qabiliyyətinin daha da möhkəmləndirilməsinə yönəldilmişdir.

Beləliklə, yuxarıda göstərilənlərdən tam aydın olur ki, ölkənin iqtisadiyyatı inkişaf etdikcə onun maliyyə sistemi - büdcə sistemi və onunla yanaşı büdcə prosesi də qarşılıqlı surətdə inkişaf edir və təkmilləşir. Büdcə sistemi dövlətin maliyyə sisteminin mühüm tərkib hissəsi olmaqla dövlət hakimiyyəti və həmçinin, yerli özünüidarə orqanlarının funksiyalarının müvafiq vəzifələrinin reallaşdırılmasının əsas maliyyə təminatı mənbəi kimi çıxış edir, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında müstəsna rol oynayır. Büdcə sisteminin qurulması və onun bütün səviyyələrinin qarşılıqlı əlaqələrinin tənzimlənməsi, büdcənin sosial-iqtisadi inkişafda rolunun daha da artırılması büdcə prosesinin düzgün və məqsədəuyğun təşkilindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Ona görə də indiki dövrdə büdcə prosesinin təşkili qanunauyğunluqlarının dərinlən öyrənilməsi, büdcə prosesinin təşkilinin təkmilləşdirilməsi üzərində maliyyə nəzarətinin rolunun artırılması istiqamətində elmi araşdırmaların aparılması və büdcələrarası münasibətlərin tənzimlənməsinin

optimal normalalarının işlənilib hazırlanması ümumdövlət əhəmiyyəti kəsb edən vacib vəzifələrdən biridir. Bu nöqteyi nəzərdən "Azərbaycanda büdcə prosesinin təşkili və təkmilləşdirilməsi prosesində maliyyə nəzarətinin rolunun artırılması" mövzusunda magistr dissertasiya işinin aktual mövzuya həsr olunduğunu göstərmək olar.

Mövzunun öyrənilmə vəziyyəti. Dissertasiya işində tədqiq olunan bir sıra nəzəri və təcrübi məsələlər indiyə qədər həm ölkəmizin, həm də dünyanın iqtisadçı alimləri tərəfindən geniş müzakirə edilmişdir. Respublikamızda maliyyə sistemi, büdcə-vergi siyasəti, büdcə prosesinin təşkili məsələləri ilə əlaqədar bir sıra dəyərli tədqiqatlar aparılmışdır. D.A.Bağirov, Ş.Ş.Bədəlov, Ə.Ə.Ələkbərov, B.A.Xankişiyev, N.N.Xudiyev, B.Ş.Qurbanov, M.X.Həsənli, A.M.Kərimov, S.M.Məmmədov və başqaları kimi alimlər büdcə gəlirləri və xərclərinin formalaşması, büdcə-vergi siyasəti, büdcə proqnozlaşdırılması və büdcə prosesinin təşkili məsələlərinin tədqiqinə öz əsərlərində geniş yer vermişlər.

Bununla yanaşı yeni şəraitə uyğun olaraq büdcə prosesinin təşkili və təkmilləşdirilməsi məsələlərinin tədqiq olunmasına böyük ehtiyac hiss olunur.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifəsi. Ölkəmizdə həyata keçirilən sosial-iqtisadi islahatlar iqtisadiyyatın dinamik inkişafını təmin etməklə yanaşı onun maliyyə sistemini, eləcə də büdcə sistemini və büdcə prosesinin yenidən qurulmasını və daha da təkmilləşdirilməsini zəruri edir. Ona görə də ölkənin yeni inkişafyönlü vəzifələrinin əsas xarakterindən asılı olaraq cəmiyyətin həm iqtisadi - sosial ehtiyacları, həm müdafiə və həm də digər məqsədləri üçün dövlətə məxsus maliyyə ehtiyatlarının səfərbərliyə cəlb olunması, həmin ehtiyatlardan məqsədəuyğun və səmərəli istifadə edilməsi dövlətin həm mərkəzləşdirilmiş pul vəsaiti fondu və həm də əsas maliyyə planı qismində büdcə sisteminin və büdcə prosesinin düzgün təşkilindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Bunu nəzərə alaraq tədqiqatın məqsədi Azərbaycanda büdcə sisteminin və büdcə prosesinin təşkilinin mövcud vəziyyətini araşdırmaqla, ölkənin dinamik, iqtisadi- sosial inkişaf tələblərinə müvafiq olaraq büdcə prosesinin təşkilinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərini müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Ona görə də dissertasiya işinin ən əsas vəzifəsi Azərbaycanın büdcə

prosesinin təşkili prosesinin ayrı-ayrı mərhələlərinin xüsusiyyətlərini araşdırmaqla, büdcə sisteminin təşkili prinsiplərini hərtərəfli xarakterizə etmək, dövlət büdcəsinin gəlirləri və xərclərini sistemli şəkildə təhlil etmək, büdcələrarası münasibətləri və ümumilikdə büdcə prosesinin təşkilinin təkmilləşdirilməsi və bu sahədə maliyyə nəzarətinin əhəmiyyətinin artması istiqamətlərini müəyyənləşdirməkdir.

Tədqiqatın predmeti və obyektı. Büdcə sisteminin qurulması və büdcə prosesinin təşkili zamanı ayrı-ayrı büdcə həlqələri arasında mövcud olan maliyyə münasibətlərindən ibarət olan sistem tədqiqatın müvafiq olaraq predmetini təşkil edir.

Azərbaycanın büdcə sistemi, onun vacib tərkib hissəsi kimi qiymətləndirilən dövlət büdcəsi və ayrı - ayrı büdcə həlqələri, büdcənin gəlirləri və xərcləri sistemi, büdcə prosesinin təşkili üzərində maliyyə nəzarəti sistemi beləliklə, tədqiqatın obyektini təşkil etmiş olur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Son illərdə dünyada gedən makroiqtisadi proseslər fonunda Azərbaycanın iqtisadiyyatında mahiyyət etibarilə əvvəlki illərdən fərqli makroiqtisadi vəziyyətin yaranması şəraitində mövcud sosial - iqtisadi vəziyyətin araşdırılması, büdcə gəlirləri və xərcləri sisteminin dinamikasının təhlili əsasında büdcə prosesinin yeni tələblərə uyğun sürətlə təşkili və təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin əsaslandırılması elmi yenilik qismində dəyərləndirilə bilər.

Büdcə prosesinin təşkili ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına dair konsepsiyasına uyğun olaraq həyata keçirilməklə elmi cəhətdən əsaslandırılmış prinsiplərə əsaslanır. Belə ki,

- büdcə prosesinin təşkili və xüsusilə, onun tərtibi və proqnozlaşdırılması zamanı dünyadakı şərait, dünya iqtisadiyyatında baş verən tənəzzül;
- beynəlxalq maliyyə bazarlarında böhranla əlaqədar yarana biləcək risklərin ölkə iqtisadiyyatına təsirinin neytrallaşdırılması imkanları təhlil edilmiş ;
- Azərbaycanda həyata keçirilən iqtisadi siyasətin, onun mühüm tərkib hissəsi olan büdcə-vergi siyasətinin, əsas məqsədlərindən biri kimi dünya iqtisadiyyatında baş verən qlobal proseslərin və meyillərin yaratdığı risklərin ölkəmizə təsirinin azaldılması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlərin əhəmiyyəti götürülmüş;

- Azərbaycanın sosial - iqtisadi inkişafının prioritet istiqamətlərinin nəzərə alınması əsasında makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsi məqsədilə büdcə vəsaitinin daha səmərəli istifadə istiqamətlərinin müəyyən edilməsi və bu sahədə maliyyə nəzarətinin rolunun artırılması zəruriliyi əsaslandırılmışdır.

Tədqiqatın təcrübi əhəmiyyəti. Azərbaycan Respublikasının büdcə sisteminin və büdcə prosesinin təşkilinin elmi nəzəri və qanunvericilik əsaslarını qarşılıqlı əlaqə formasında hərtərəfli öyrənilməsi, büdcə prosesinin ayrı- ayrı mərhələlərinin, xüsusilə, büdcənin tərtibi, müzakirəsi, təsdiq olunması, eləcə də büdcənin icrası və ümumilikdə büdcə prosesinin düzgün və məqsədəuyğun təşkili üzərində maliyyə nəzarətinin rolunun artırılması istiqamətlərinin müəyyən olunması dissertasiya işinin təcrübi əhəmiyyətini ifadə edir. Tədqiqat nəticəsində əldə olunan nəticələr, irəli sürülmüş təkliflər və tövsiyələr büdcə təşkilatlarının, maliyyə orqanlarının və büdcə prosesinin iştirakçısı olan digər təşkilatların fəaliyyətində nəzərə alın bilər.

Dissertasiya işinin sturuktur. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə hissəsindən ibarətdir.

Birinci fəsil " Azərbaycan Respublikasında büdcə prosesinin təşkili əsasları" adlanmaqla burada büdcə dövlətin funksiyalarının həyata keçirilməsinin əsas maliyyə təminatı mənbəyi kimi əsaslandırılmış, büdcə prosesinin mahiyyəti, təşkili prinsipləri tədqiq olunmuş, büdcə prosesinin təşkilinin iqtisadi- hüquqi əsasları xarakterizə olunmuşdur.

İkinci fəsildə " Büdcə prosesinin mərhələləri, büdcənin gəlirləri və xərclərinin proqnozlaşdırılması üzərində maliyyə nəzarətinin təşkili istiqamətləri" araşdırılmışdır.

Üçüncü fəsil " Büdcənin tərtibi, müzakirəsi, təsdiq prosesi, büdcənin icrası üzərində maliyyə nəzarətinin təşkilinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri" nin tədqiqinə həsr olunmuşdur.

İşin sonunda tədqiqatın nəticəsi verilmiş və ədəbiyyat siyahısı göstərilmişdir.

FƏSİL 1. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA BÜDCƏ PROSESİNİN TƏŞKİLİ ƏSASLARI

1.1. Bütçə - dövlətin funksiyalarının həyata keçirilməsinin əsas maliyyə təminatı mənbəyi kimi

Dövlətin mövcud olması və fəaliyyət göstərməsi, dövlətlə cəmiyyət arasındakı münasibətlərin həyata keçirilməsi bütçənin meydana gəlməsi, formalaşması və inkişafına səbəb olmuşdur. Hər bir cəmiyyətdə bütçə dövlətin maliyyə sisteminin mühüm tərkib hissəsi olmaqla dövlətin funksiyalarını və vəzifələrinin həyata keçirilməsində əvəzsiz rol oynayır. " Bütçə sistemi haqqında " 2 iyul 2002-ci ilə məxsus Azərbaycan Respublikasının müvafiq Qanununda qeyd olunduğu kimi "Bütçə - Azərbaycan Respublikasının müvafiq olaraq dövlət hakimiyyəti və özünü idarəetmə orqanları vəsaiti ilə dövlətə və bələdiyyələrə məxsus olan vəzifə və funksiyaları yerinə yetirmək üçün və lazım olan pul vəsaitinin yığılması, istifadə olunması məqsədilə əsas maliyyə sənədidir". Buradan aydın olur ki, dövlətin sosial-iqtisadi, idarəetmə , müdafiə və eyni zamanda digər vacib funksiyalarının yerinə yetirilməsinin əsas maliyyə təminatı bilavasitə dövlət bütçəsidir. Ölkədə yaradılmış olan ümumi daxili məhsulun və həmçinin, milli gəlirinin əhəmiyyətli hissəsi bütçə mexanizmi vasitəsi ilə dövlətin mərkəzləşdirilmiş müvafiq sərəncamına daxil edilir və onun vəzifə və funksiyalarını həyata keçirilməsi üçün məqsəduyğun şəkildə istifadə edilir.

Dövlət ÜDM - in müəyyən hissəsini bütçə vasitəsi ilə öz sərəncamına cəmləşdirərək iqtisadiyyatın mühüm sahələrini inkişaf etdirir, iqtisadiyyatın inkişafını tənzimləyir və stimullaşdırır, dövlətin sosial siyasiyətinin həyata keçirilməsini maliyyə vəsaiti ilə təmin edir, təhsili, səhiyyəni, digər sosial-mədəni sahələri inkişaf etdirir, ölkənin müdafiə qabiliyyətini möhkəmləndirir və cəmiyyəti idarə edir.

Araşdırmalar göstərir ki, inkişaf etmiş ölkələrdə ÜDM - in 30-50 faizə qədəri bütçə sistemi vasitəsi ilə yenidən bölüşdürülür. Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişaf göstəricilərinə nəzər yetridikdə aydın olur ki, 2010 - 2015-ci illərdə

ÜDM-in 27-33 faizə qədəri dövlət büdcəsi vasitəsi ilə səfərbərliyə alınmış və məqsəd yönlü şəkildə dövlətin bütün funksiyaları və vəzifələrinin reallaşdırılmasına yönəldilmişdir.

Büdcə maliyyə münasibətlərini xarakterizə edən tarixi-iqtisadi bir kateqoriya olmaqla dövlətin vəzifə və o cümlədən, funksiyalarını reallaşdırmaq üçün əsas və mühüm iqtisadi alət rolunun oynayır, eyni zamanda ölkədə iqtisadi və sosial siyasəti reallaşdırır. Dövlət büdcəsi vasitəsi ilə ölkənin sosial sahələrini maliyyələşdirilməsi təmin edilir, regionların və ayrı-ayrı istehsal sahələrinin inkişafı tənzimlənir. Dövlət büdcəsi vasitəsi ilə iqtisadiyyatın inkişafını tənzimləməklə ölkədə məhsuldar qüvvələrin inkişafını sürətləndirir və elmi - texniki tərəqqini təmin edir.

Dövlətin əsas maliyyə bazası olan dövlət büdcəsi qanun gücünə malikdir. Bu o deməkdir ki, büdcə ali qanunvericiliklə təsdiq edilir və büdcənin həm gəlir, həm də xərc hissəsinin yerinə yetirilməsində iştirak edən bütün müəssisə, idarə və təşkilatlar, həmçinin əhali büdcə qarşısında olan öhdəlikləri qeyd-şərtsiz yerinə yetirməyə borcludurlar. Hər il üçün qəbul edilən dövlət büdcəsi haqqında qanunda dövlətin büdcə - vergi siyasətinin əsas istiqamətləri müəyyən edilir. Büdcə öhdəliklərinin icra edilməsi, dövlət maliyyəsinin mövcud vəziyyəti real iqtisadiyyata güclü təsir göstərir, ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf vəzifələrinin uğurla həyata keçirilməsinə imkan verir. Dövlətin sosial-iqtisadi inkişaf vəzifələrinin uğurla yerinə yetirilməsi dövlət büdcəsinin icra vəziyyətində bilavasitə asılıdır.

Büdcə bir iqtisadi kateqoriya qismində maliyyə sisteminin vacib tərkib hissəsidir və bununla yanaşı maliyyənin müvafiq funksiyalarını özündə əks etdirir. Büdcə aşağıdakı funksiyaları reallaşdırır:

- Ümumi Daxili Məhsulun həyata keçirilən yenidən bölgüsü;
- İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi və onun inkişafının stimullaşdırılması;
- Dövlətin sosial siyasətinin maliyyə təminatı;
- Dövlətin mərkəzləşdirilmiş qaydada pul vəsaitləri fondlarının yaradılması və onların istifadəsi üzərində maliyyə nəzarəti;

Büdcənin yerinə yetirdiyi funksiyalar qarşılıqlı əlaqə formasında fəaliyyət göstərir. Belə ki, ümumi daxili məhsulun yenidən bölgü prosesi zamanı dövlətin ən əsas məqsədi qeyri - istehsal sferasının maliyyələşdirilməsinə, həmçinin sosial siyasətin digər sahələrinin maliyyə təminatına nail olmaqdır. Dövlətin iqtisadi, sosial, idarəetmə, müdafiə və digər funksiyaları və vəzifələrinin həyata keçirilməsi üçün dövlət zəruri miqdarda pul vəsaitinə sahib olmalıdır. Belə olduqda maliyyə mənbəyi kimi qiymətləndirilən fiziki və hüquqi şəxslərdən əldə edilən vergilər və həmçinin qeyri - vergili gəlirlər dövlət büdcəsinə daxil olmaqla dövlətin əsas mərkəzləşdirilmiş pul vəsaiti fondu formalaşır. Dövlətin mərkəzləşdirilmiş əsas pul vəsaitləri fondlarının həm yaradılması və həm də istifadəsi üzərində nəzarətin əsas məqsədi büdcəyə daxil olmaların tam yerinə yetirilməsini və xərclərin təyinatı üzrə maliyyələşdirilməsini təmin etməkdən ibarətdir. Büdcə vasitəsi ilə həyata keçirilən ÜDM - nin yeni bölgüsü iki tərəfli prosesdir:

- büdcə gəlirlərinin ilk olaraq yaradılması;
- büdcə vəsaitlərinin istifadəsi prosesi (və yaxud büdcədən xərclərin maliyyələşdirilməsi).

Ümumi daxili məhsulun həm bölgüsü və həmçinin, yenidən bölgüsündə büdcənin rolunun onun gəlirləri və xərclərinin dinamikasında, eləcə də gəlir və xərclərin ÜDM - də xüsusi çəkisində ifadə etmək olar.

Ümumi daxili məhsulun bölgüsü və yenidən bölüşdürülməsində büdcənin rolunu aşağıdakı məlumatlardan görmək olar.

Cədvəl 1.

Dövlət büdcəsi gəlirləri və xərclərinin ÜDM-də xüsusi çəkisi.

(mln.man)

İllər	2011	2012	2013	2014	2015
Ümumi daxili məhsul	52082.0	54743.7	58182.0	59014.0	54352.0
Dövlət büdcəsinin gəlirləri	15700.7	17281.5	19496.3	18400.6	17498.0
ÜDM-ə nisbətən %-lə	30.1	31.6	33.5	31.2	32.2
Dövlət büdcəsinin	15397.5	17416.5	19143.5	18709.0	17784.5

xərcləri					
ÜDM-ə nisbətən %-lə	29.6	31.8	32.9	31.7	32.7

Rəqəmlərdən görüldüyü kimi, büdcə gəlirlərinin ümumi daxili məhsulda xüsusi çəkisinin ən aşağı həddi 2011-ci ildə 30,1 faiz xərclərin xüsusi çəkisi isə 29,6 faiz olmuşdur.

Lakin 2015-ci ildə bu nisbət artaraq gəlirlər üzrə 32,2 faizə, büdcə xərclərinin ümumi daxili məhsulda xüsusi çəkisi 32,7 faizə çatmışdır.

2017 - ci il üçün müəyyən edilmiş proqnoza əsasən dövlət büdcəsinin gəlirləri 16255,0 mln. manat, xərcləri 16900,0 mln. manat həcmində təsdiq edilmişdir ki, aydın olduğu kimi ÜDM - ə xüsusi çəkisi müvafiq olaraq 26,5 faiz və 27,5 faiz təşkil edəcəkdir.

Büdcənin gəlirləri Azərbaycan Respublikasının, Naxçıvan MR-nın və həmçinin yerli özünüidarəetmə orqanlarını müvafiq olaraq qanunvericilik aktları ilə müəyyən edilmiş formada həm dövlət büdcəsinə, həm Naxçıvan MR büdcəsinə və həm də yerli büdcələrə daxil ola bilən vergilər, rüsumlar və bütün digər daxilolmalardır. Nazirlər Kabinetinin 6 oktyabr 2004-cü ilə məxsus qərarı ilə təsdiq olunmuş "Azərbaycan Respublikasının vahid büdcə təsnifatı" na uyğun olaraq büdcə gəlirləri 4 kateqoriyadan ibarətdir:

Vergilərdən daxil olmalar, sosial ayırmalar, qrantlar və digər gəlirlər . Vergilərdən daxilolmalar dövlətin və yerli özünüidarəetmə orqanlarını faliyyətinin maliyyə təminatının əsası kimi vergi ödəyicilərinin mülkiyyətində mövcud olan pul vəsaitlərinin özgəninkiləşdirilməsi formasında büdcəyə ödənilən məxburi, fərdi əvəzsiz ödənişlərdir. Azərbaycan Respublikasının vergiləri qanunu müəyyən edilir. Azərbaycanda vergilər - dövlət vergilərinə, Muxtar Respublikaya məxsus vergilərə və o cümlədən, yerli vergilərə (bələdiyyə vergilərinə) bölünür. Dövlət vergiləri dedikdə, Azərbaycan Respublikasının müvafiq Vergi Məcəlləsinə uyğun olaraq müəyyən edilən və eyni zamanda Respublika ərazisində mütləq ödənilməli olan vergilərin hamısı nəzərdə tutulur.

Muxtar Respublikaya məxsus vergiləri dedikdə, Naxçıvan Muxtar Respublikasında Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əsaslanaraq Naxçıvan Muxtar Respublikasına aid qanunlar ilə müəyyən edilən Muxtar Respublikanın ərazisində ödənilən vergilər əsas götürülür.

Yerli vergilər (və yaxud bələdiyyəyə məxsus vergiləri) dedikdə isə Azərbaycan Respublikasının həm Vergi Məcəlləsi, həm "Yerli (bələdiyyə) vergiləri və ödənişlər haqqında" müvafiq Azərbaycan Respublikasının Qanunu və digər qanunlarla müəyyənləşən, bələdiyyələrin qərarlarına uyğun olaraq tətbiq edilən və bələdiyyələrin ərazisində ödənilən vergilər nəzərdə tutulur.

Büdcə gəlirlərinin yaranması mərhələsində yeni yaranmaqda olan ÜDM-nun müəyyən bir hissəsinin dövlətin və bələdiyyələrin sərəncamına daxil olması məqsədi ilə məcburi yenidən bölgü prosesi baş verir. Beləliklə vergi ödəyiciləri ilə həm dövlət, həm də bələdiyyə orqanları – yeni tərəflər arasında maliyyə münasibətləri yaranmış olur. Büdcənin gəlirlərinin strukturunda vergilərdən daxil olmalar xüsusi yer tutur. Vurğulamaq lazımdır ki, dövlət büdcəsinin gəlirləri və buna uyğun olaraq onun xərcləridə ildən-ilə artır. Bunun əsas səbəbi Ümumilli Lider - Heydər Əliyev tərəfindən əsası qoyulmuş və Prezident İlham Əliyev tərəfindən hər il uğurla davam etdirilən iqtisadi - sosial inkişaf strategiyasının həyata keçirilməsidir.

Milli iqtisadiyyatın davamlı inkişaf etməsində, istehsalın maksimum stimullaşdırılmasında və o cümlədən, cəmiyyətin sosial inkişafının təmin olunmasında dövlət büdcəsinin əvəzsiz rolu var. Dövlət büdcəsinin rolu bu halda həm kəmiyyət və həm də keyfiyyət nöqtəyi-nəzərdən qeyd olunur. Kəmiyyət təsiri deyildiyi zaman, hansı istiqamətə hansı həcmdə vəsait yönəldilməsi başa düşülür. Keyfiyyət təsiri isə fərqli olaraq 2 cür təhlil edilir. İlk növbədə vergilərin düzgün qurulması və həmin vəsaitlərin səmərəli xərclənməsi, ikinci tərəfdən büdcə vasitəsi ilə nəzarət reallaşdırılır. Büdcə istənilən bir ölkədə iqtisadiyyatın ən vacib tənzimləyicisi kimi iştirak etdiyindən, makroiqtisadi tənzimlənmənin ən vacib elementlərindən biri kimi dövlət büdcəsi qiymətləndirilir.

Dövlətlə müəssisə, idarə və təşkilatlar, eləcə də dövlətlə əhali arasında mövcud olan maliyyə münasibətləri beləliklə, büdcə münasibətlərini ifadə edir. Büdcə münasibətləri vacib bir neçə xüsusiyyətlərə malikdir. Belə ki, bu münasibətlər ÜDM-in bölgüsü və o cümlədən, yenidən bölgüsü prosesində meydana çıxır. Burada dövlət əsas aparıcı iştirakçı kimi çıxış edir. İkincisi, bu münasibətlər dövlətin maliyyə vəsaitinə olan tələbatının ödənilməsi üçün həm mərkəzləşdirilmiş pul vəsaitləri fondların yaranması və hə də istifadəsi ilə nəticələnir. Büdcə münasibətləri böyük çox çeşidliliyi ilə müəyyən olunur, çünki bu münasibətlər mövcud bölgü prosesinin müxtəlif cür istiqamətləri arasında vasitədir (iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri, sosial fəaliyyət sferası, təhsil, səhiyyə, sosial müdafiə, sosial təminat və s.). Büdcə münasibətlərinin əsas istiqamətlərində təsərrüfatçılığın idarə olunması üzrə metodları və əhaliyə gösrtilən sosial - mədəni xidmət, həmçinin büdcə münasibətlərinin müxtəlif tarixi inkişaf mərhələlərində meydana çıxan problemlərin dövlət tərəfindən həll olunması nəzərdə tutulur. Büdcə münasibətləri obyektiv xarakterə malikdir. Bu onunla ifadə olunur ki, hər il milli sərvətin bir hissəsi müvafiq təkrar istehsalın genişləndirilməsi, eyni zamanda əhalinin sosial-mədəni tələbatının təmin olunması, idarəetmə və müdafiə üzrə məsələlərinin həlli üçün dövlətin əlində cəmləşdirilir və məqsədəuyğun istifadə olunur.

Büdcənin nəzarət funksiyası maliyyə vəsaitlərindən düzgün və məqsədəuyğun istifadə edilməsini, gəlirlərin tam və vaxtında büdcəyə daxil olmasını, gəlirlərin və xərclərin büdcə səviyyələri arasında qanunauyğun bölüşdürülməsini, büdcə vəsaitinin qənaətlə və səmərəli istifadə olunmasını nəzərdə tutur. Nəzarət funksiyası dövlətin mərkəzləşdirilmiş pul vəsaiti fondunun yaradılması və istifadə olunması prosesində həyata keçirilir. Nəzarətin obyektivi büdcə gəlirlərinin daxil olması, yeni büdcə vəsaitinin formalaşması və onun istifadə olunması prosesidir.

Azərbaycanda dövlətin fəaliyyət göstərməsinin əsas maliyyə təminatı mənbəyi onun büdcə sistemidir. Büdcənin gəlir və xərcləri planlaşdırma qaydasında müəyyən edilir. Büdcənin planlaşdırılması dövlətin maliyyə siyasətinə müvafiq olaraq maliyyə planlaşdırmasının mühüm tərkib hissəsidir. Bu planlaşdırmanın iqtisadi mahiyyəti

fərqli səviyyələrdə büdcə növlərinin tərtibi və həmçinin, icrası prosesində ölkənin müəyyən sosial-iqtisadi inkişaf proqramı əsasında ÜDM və milli gəlirin maliyyə mexanizmi ilə bölgüsü və yenidən bölgüsündən təşkil edilib. Büdcənin planlaşdırılması əsasında dövlət sosial-iqtisadi inkişaf proqramı göstəricilərinə, əmək və maliyyə ehtiyatlarından səmərəli istifadə olunmasına daha fəal təsir göstərir. Bu da ümumi daxili məhsulun bölgüsündə büdcənin rolunun artmasını ifadə edir. Eyni zamanda büdcə dövlətin funksiyalarının və vəzifələrinin həyata keçirilməsi üçün əsas maliyyə təminatı mənbəyi olmaqla, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında, cəmiyyətin idarə olunmasında, xalqın rifah halının yaxşılaşdırılmasında, dövlətin müdafiə qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsində əvəzsiz rol oynayır.

Beləliklə, büdcə sosial-iqtisadi mahiyyətinə görə aşağıdakı xarakterik cəhətləri özündə cəmləşdirir:

- dövlət büdcəsi hər il dövlətin ali qanunvericiliyi tərəfindən, daha dəqiq Milli Məclis tərəfindən təsdiqlənir;
- dövlət büdcəsi əsasən dövlətin sosial-iqtisadi bütün inkişaf göstəricilərinə uyğun olaraq təşkil edilir;
- dövlət büdcəsi ölkənin bütün mövcud digər maliyyə planları ilə daim qarşılıqlı əlaqədədir;
- dövlət büdcəsi həmçinin, ölkənin milli təhlükəsizliyinin ən əsas maliyyə mənbəyidir;
- dövlət büdcəsi əhalinin bütün sosial-mədəni ehtiyaclarının təminatı üçün xidmət göstərir və bununla ümumxalq mənafeini ifadə edir.

1.2. Büdcə prosesinin mahiyyəti və təşkili prinsipləri

Büdcə prosesinin təşkili dövlətin büdcə sisteminin qurulması, onun ayrı-ayrı həlqələri arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin təşkil edilməsi, gəlirlərin və xərclərin müxtəlif büdcə səviyyələri arasındakı bölgüsü və həmçinin büdcələrarası münasibətlərin tənzimlənməsi əsasında həyata keçirilir.

Büdcə prosesi dedikdə, dövlət hakimiyyəti və idarəetmə orqanlarının, yerli özünüidarəetmə orqanlarının büdcənin layihəsinin tərtibi, müzakirəsi, təsdiq edilməsi, büdcənin icra olunması və onlar üzərində nəzarətin həyata keçirilməsi sahəsində qanunla rəqlamentləşdirilmiş fəaliyyəti nəzərdə tutulur.

Büdcə prosesinin mahiyyəti dövlətin büdcə sisteminin təşkili qanunauyğunluqları, büdcə sisteminin təşkili prinsipləri ilə müəyyən edilir. Büdcə sistemi hər bir dövlətin iqtisadi quruluşu, mülkiyyət münasibətləri, dövlətin siyasi təşkili, inzibati quruluşu əsasında formalaşır və fəaliyyət göstərir.

Büdcə sisteminin təşkili və büdcə növləri arasındakı qarşılıqlı hüquqi-iqtisadi münasibətlər, onların hüquqi əsasları ölkənin ali qanunvericikəyi olan Konstitutsiya ilə, dövlətin büdcə sistemi haqqında qanunu ilə, həmçinin büdcə sisteminin və büdcə prosesinin təşkilinə dair digər qanunvericilik aktları ilə müəyyən edilir.

Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi təşəkkül tapması eyni zamanda onun büdcə sisteminin formalaşması və inkişaf etməsinə zəmin yaratdı. Dövlətin büdcə sisteminin yaranması, inkişaf etməsi və müasir tələblər səviyyəsində formalaşması mərkəzi hakimiyyət orqanlarının və eləcə də yerli özünüidarəetmə orqanlarının qarşısında duran funksiyaların və vəzifələrin həyata keçirilməsinin maliyyə təminatında həlledici rol oynayır.

Büdcə sistemi, hər hansı bir dövlətin ayrı-ayrı büdcə növlərinin vahid büdcə sistemində birləşdirilən məcmusunu özündə əks etdirir. Büdcə sisteminin qurulması və onun ayrı-ayrı növləri (həlqələri) arasındakı qarşılıqlı maliyyə münasibətlərinin təşkili büdcə quruluşunu təşkil edir. Ölkənin büdcə sisteminin qurulması və onların arasındakı maliyyə münasibətlərinin qurulması gəlirlərin və xərclərin bölgüsü əsasında müəyyən edilir.

Azərbaycanın müstəqil inkişaf yoluna qədəm qoyması, bazar münasibətlərinə keçid istiqamətində islahatlar aparılması yerli özünüidarəetmə orqanlarının iqtisadi, sosial-mədəni quruculuqda və onun artırılması və bu məqsədlə bələdiyyələrin formalaşması və onların maliyyə bazasının yaradılması büdcə sisteminin yenidən formalaşmasını zəruri etdr. Büdcə sistemi dövlətin iqtisadi sistemə və onun siyasi-

inzibati quruluşuna əsaslanır. Ölkənin ayrı – ayrı büdcələrinin birləşdirilməsindən meydana çıxan vahid büdcə sisteminin məcmusu, məhz elə dövlətin büdcə sistemini təşkil etmiş olur. Dövlətin iqtisadi-siyasi təşkilinə və inzibati quruluşuna müvafiq olaraq onun büdcə sistemi formalaşır. Büdcə sisteminin qurulması və onların bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqələrinin təşkili büdcə quruluşu adlanır.

Belə ki, dövlətin həm büdcə quruluşu, həm də büdcə sistemi onun siyasi təşkili əsasında müəyyən edilir. Büdcə sisteminin qurulması və eyni zamanda onun müxtəlif həlqələri arasındakı qarşılıqlı münasibətlər müəyyən iqtisadi və hüquqi normalara əsaslanır.

Büdcə sistemi dövlətin quruluşuna və ali qanunvericiliyinə uyğun olaraq təşkil edilir. Büdcə sistemi unitar və yerli özünüidarə orqanlarının büdcələrindən ibarət olur.

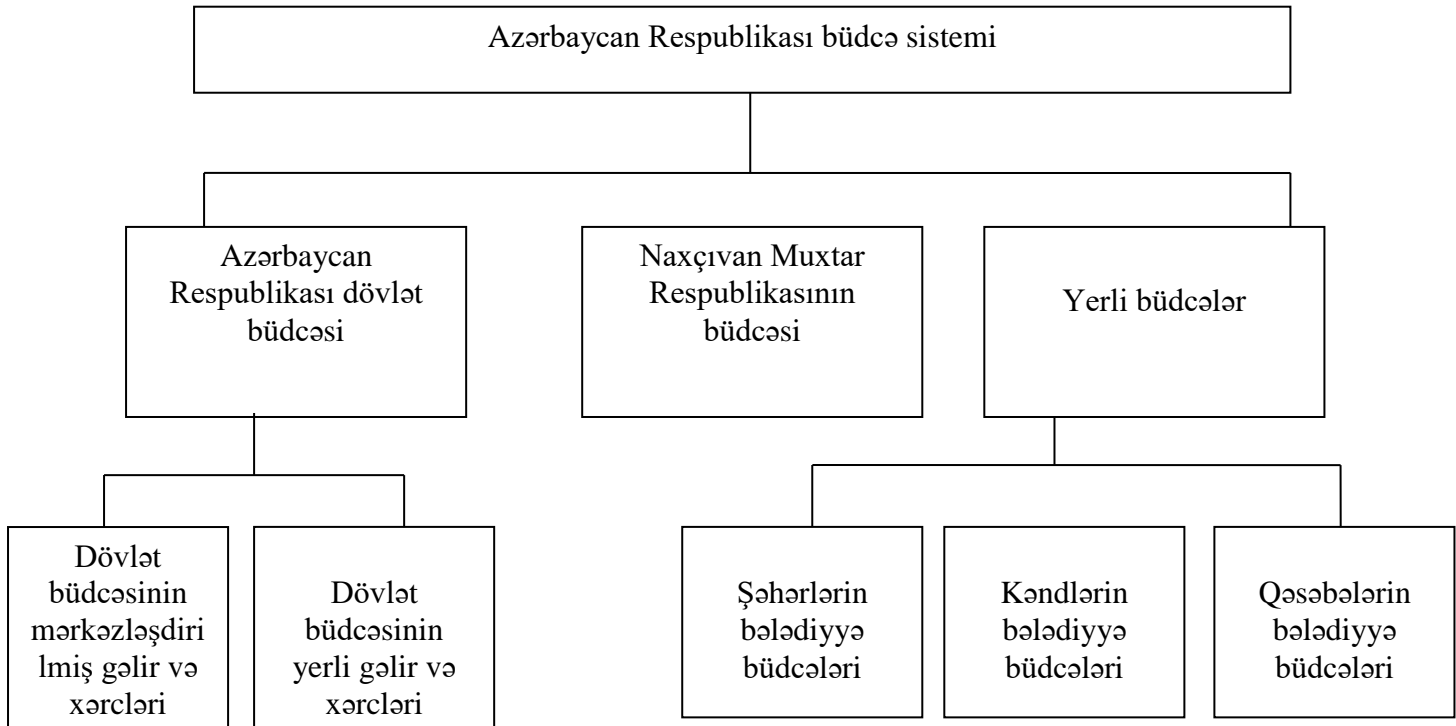
Federal ölkələrdə, məsələn, ABŞ-da, Rusiyada, Almaniyada və s. büdcə sistemi mərkəzi federal büdcədən, həmçinin federasiya üzvlərinin büdcələrindən və sonuncu yerli büdcələrdən təşkil edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasında büdcə sistemi Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası əsasında və eləcə də "Büdcə sistemi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu əsasında dövlət quruluşuna müvafiq surətdə təşkil olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikası müstəqil dövlət kimi formalaşdığı kimi onun büdcə sistemində dövlət quruluşunda müvafiq demokratik prinsiplərə əsasən təşkil edilmişdir. İnkişaf etmiş dövlətlərin büdcə quruluşu sahəsində təcrübəsi öyrənilməklə büdcə sistemində əsaslı dəyişikliklər edilir və hüquqi dövlət quruculuğu prinsipləri əsas götürülür.

Azərbaycan Respublikasının iyulun 2 - si 2002-ci il Qanunla müvafiq olaraq Respublikamızda büdcə sistemi müəyyən edilmişdir. Həmin Qanunun 3-cü maddəsinə uyğun olaraq "Azərbaycan Respublikasında büdcə sistemi - Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsindən, habelə Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsindən və nəhayət yerli büdcədən ibarətdir". Yerli büdcələrə Respublika tabeliyində olan şəhərlərin, kəndlərin və qəsəbələrin bələdiyyə büdcələri daxildir.

Büdcə sistemi həm sistemə daxil olan büdcələrin məcmusu və onların qarşılıqlı əlaqəsinə və müstəqilliyinə əsaslanır. Azərbaycan Respublikasının büdcə sistemini aşağıdakı sxemada göstərmək olar:

“Büdcə sistemi haqqında” müvafiq Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə büdcə həlqələrinin qurulması və büdcələr arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin tənzimlənməsi həyata keçirilir. Büdcə həlqələri arasında qarşılıqlı əlaqələr büdcə sisteminin təşkili prinsiplərinə əsaslanır.

Büdcə sistemi təşkili aşağıdakı prinsiplərə əsaslanır:

- büdcə sisteminin vahidliyi;
- gəlirlərin və xərclərin büdcə sisteminin ayrı-ayrı növləri arasında bölgüsü;
- müxtəlif növ büdcələrin müstəqilliyi;
- büdcələrin və büdcədən kənar dövlət fondlarının gəlirləri və xərclərinin tam əks olunması;
- büdcələrin tarazlığının təmin edilməsi;
- büdcədən ayrılan vəsaitlərin qənaətlə və səmərəli istifadə edilməsi;
- büdcələrin xərclərinin maliyyə vəsaiti ilə tam təmin edilməsi;

- büdcələrin aşkarlığı;
- büdcələrin reallığı;
- büdcə vəsaitinin ünvanlı və məqsədli xarakter daşması.

Büdcə sisteminin vahidliyi dövlətin siyasi-iqtisadi əsaslarının vahidliyi və mərkəzi və yerli idarə orqanlarının məqsəd və vəzifələrinin ümumi olması ilə təmin edilir. Büdcə sisteminin vahidliyi həm də büdcəyə daxil olan gəlirlərin və dövlət büdcəsi xərclərinin vahid qanunvericiliklə təsdiq edilən norma və normativlərə əsaslanması ilə təmin edilir. Büdcələrin vahidliyi eyni zamanda onunla ifadə olunur ki, gəlirlər və xərclərin büdcələrə aid edilməsi vahid büdcə təsnifatı ilə aparılır.

Gəlirlərin və xərclərin büdcələr arasında bölgüsü prinsipi onu göstərir ki, bütün dövlət hakimiyyəti və idarəetmə orqanları üçün müəyyən zəruri gəlir mənbələri müəyyən edilir və onlara aid xərcləri maliyyələşdirmək hüquqi verilir.

Büdcələri müstəqillik prinsipinə görə Azərbaycan Respublikasının ali qanunvericiliyinə (yəni, Milli Məclis) uyğun olaraq hər bir büdcə üçün müstəqil gəlir mənbəyi müəyyən edilir və büdcə vəsaitini xərcləməkdə qanun çərçivəsində müstəqildirlər. Büdcələrin müstəqilliyinin təmin edilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi hər il üçün büdcənin gəlirlərini və xərclərini təsdiq edərkən, eyni zamanda həm Respublika büdcəsinin, həm Naxçıvan Muxtar Respublika büdcəsinin, həm də yerli büdcələrin gəlirlərini təyin edir. Digər tərəfdən Naxçıvan Muxtar Respublikasının və yerli dövlət hakimiyyəti orqanlarının öz büdcələrini müzakirə edib təsdiq edərkən gəlirləri artırmaqda və büdcə vəsaitini istifadə etməkdə müstəqildirlər. Yəni onlar üçün təyin olunmuş gəlirlərdən əlavə gəlir mənbələri aşkar edə bilirlər, onları müvafiq xərclərin maliyyələşdirilməsi üçün istifadə edə bilirlər. Bununla yanaşı, büdcələrin icrası zamanı əldə edilmiş gəlirlər, gəlirlərin xərclərdən artıq qalan hissəsi və xərclərə qənaət məbləği həmin büdcələrin sərəncamında saxlanılır.

Büdcələrin, eləcə də büdcədən kənar fondların gəlirləri və xərclərinin tam əks olunması o deməkdir ki, büdcələrin, həmçinin büdcədən kənar dövlət fondlarının bütün mədaxilləri, xərcləri və o cümlədən sair icbari ödənişləri həmin büdcələrdə

məcburi qaydada əks etdirilməlidir. Bütün dövlət və bələdiyyə xərcləri büdcə vəsaiti hesabına və ya dövlətin büdcədən kənar fondları vəsaiti hesabına maliyyələşir.

Büdcələrin tarazlığının (balanslaşdırılmasının) təmin edilməsi vacib prinsiplərdən biri olmaqla büdcə quruculuğunun mühüm şərtidir. Bu prinsip onu nəzərdə tutur ki, hər bir büdcənin gəlirləri onun xərclərinə uyğun olmalıdır. Belə ki, büdcələrdə əmələ gələn kəsiri ödəmək üçün nəzərdə tutulan maliyyə mənbələri də nəzərə almaqla bütün büdcələri gəlirləri və xərcləri bərabər olmalıdır.

• Büdcə vəsaitinin səmərəli, düzgün və qənaətlə xərclənməsi büdcə quruculuğunun əsas şərtlərindəndir. Bu prinsipə əsasən büdcənin tərtibi, icrası prosesində büdcə vəsaiti qənaətlə və səmərəli istifadə olunmasına əməl olunmalıdır, büdcədən vəsait buraxılması yerinə yetirilən iş və xidmətlərin səviyyəsinə uyğun olmalıdır və büdcə vəsaiti maksimum səmərə və qənaətlə xərclənməlidir.

Büdcənin xərclərinin ümumi örtülməsi prinsipi onu nəzərdə tutur ki, büdcədə əks olunmuş bütün xərclər büdcənin ümumi gəlirləri və eləcə də büdcə kəsirinin örtülməsi üçün nəzərdə tutulmuş maliyyə mənbələri hesabına tam maliyyələşdirilməlidir.

Büdcənin təşkili həmçinin onun aşkarlığını təmin etməlidir. Belə ki, təsdiq edilmiş büdcələr, onların icrası haqqında məlumatlar mətbuatda dərc olunmalıdır, yəni büdcənin həm plan, həm də icra məlumatları bütünlüklə kütləvi informasiya vasitələrində dərc olunması məcburidir.

Büdcələrin həqiqiliyi, doğruluğu, onda özünü göstərir ki, hər bir büdcə həlqəsi əsaslandığı inzibati rayonun, Respublikanın iqtisadi -sosial inkişaf göstəricilərini özündə əks etdirməlidir və yalnız bunun əsasında büdcənin gəlirləri və xərcləri real ola bilər.

Büdcələrdə nəzərdə tutulan vəsaitin ünvanlı, məqsədli təyinatı büdcələrin düzgün tərtib və icrasını təmin edir. Bu prinsipə əsasən büdcə vəsaitindən istifadə edən bütün subyektlər vəsaiti yalnız məqsədli təyinatı üzrə istifadə etməyə borcludurlar.

Azərbaycan Respublikasının müstəqil inkişaf yoluna daxil olması və bazar münasibətlərinə keçid şəraitində büdcə sistemi də inkişaf edir və təkmilləşir. Azərbaycan Respublikasında bələdiyyələrin yaradılması və bələdiyyələrin statusunun müəyyən edilməsi, “Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında” qanunun qəbul edilməsi buna parlaq misaldır. Azərbaycan Respublikasının dekabrın 7 - si 1999-cu il tarixli “Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında” qanunu ilə bələdiyyələrin büdcələrinin formalaşması qaydaları hüquqi qüvvəyə minmişdir. Bu qanunla bələdiyyələrin büdcələrin gəlirləri və həmçinin xərclərinin müəyyən edilməsi üçün qaydalar toplusu əsaslandırılmışdır. “Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında” müvafiq qanunda göstərilir ki, “yerli büdcə bələdiyyə statusuna əsaslanaraq özünüidarəetmə prinsiplərini reallaşdırmaq, Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası və qanunları ilə müəyyən edilmiş bələdiyyə səlahiyyətlərini reallaşdırmaq üçün formalaşan və eyni zamanda istifadə olunan maliyyə vəsaitidir. Yerli büdcə bələdiyyə büdcəsi olmaqla dövlət büdcəsinin tərkib hissəsi deyildir”. Bununla yanaşı qanunda göstərilmişdir ki, bələdiyyələrin büdcələrinin tənzimlənməsi prosesində bələdiyyələrin dövlət büdcəsindən vəsait almaq hüququ vardır.

Büdcə sisteminin inkişaf etdirilməsi və büdcələrin sosial məzmununun gücləndirilməsi istiqamətində bələdiyyələrin büdcələrinin müəyyən edilməsi mühüm siyasi-sosial tədbirlərdən biridir. Yerli büdcələrin tərtibi və eyni zamanda icrası prosesində büdcə sisteminin müvafiq qanunvericiliklə müəyyən olunmuş ümumi prinsipləri və həmçinin, Azərbaycan Respublikasında tətbiq edilən büdcə təsnifatından istifadə olunur.

1.3. Büdcə prosesinin təşkilinin iqtisadi - hüquqi əsasları

Dövlətə məxsus funksiya və vəzifələrin həyata keçirilməsi onun sərəncamında olan maliyyə resursları ilə əlaqədardır, bu da öz növbəsində ölkədə yaradılmış pul vəsaitinin bir hissəsinin büdcədə yığılmasını tələb edir. Bu vəsaitlərin büdcəyə cəlb edilməsi prosesində dövlətlə vergi ödəyiciləri və büdcə vəsaitini alıb istifadə edənlər

arasında maliyyə münasibətləri əmələ gəlir. Bu münasibətlər dövlət hakimiyyəti orqanları tərəfindən hazırlanan və həyata keçirilən maliyyə-büdcə siyasətinə müvafiq olaraq təşkil edilir. Maliyyə-büdcə siyasəti dövlət və yerli hakimiyyət orqanlarının vergi, pul-kredit, qiymət və maliyyənin digər sahələrindəki fəaliyyəti və bu fəaliyyətin təşkili üzrə tədbirlərin məcmusundan ibarətdir.

İqtisadi münasibətlərin təzahürü kimi maliyyə-büdcə siyasəti başlıca olaraq dövlət hakimiyyəti və yerli orqanları tərəfindən vəsaitin büdcəyə yığılması və onların istifadə edilməsi üzrə apardığı işlər zamanı, yəni büdcə prosesinin təşkili zamanı həyata keçirilir.

Büdcə prosesi – dövlət hakimiyyəti və icra orqanlarının maliyyə-büdcə siyasətinin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi və büdcə sisteminin idarə edilməsi sahəsində ümumi fəaliyyətdir. Maliyyə-büdcə siyasəti dövlət hakimiyyəti və icra orqanlarının, pul-kredit tənzimləmə orqanlarının, nəzarət-hesablama orqanlarının və s. fəaliyyətində reallaşdırılır.

Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyəti və icra orqanlarının, büdcə prosesinin formalaşmasında iştirak edən bütün orqanların büdcə səlahiyyətləri onların müvafiq funksiyaları və vəzifələrinə uyğun olaraq hər bir iştirakçının büdcə hüquqları ilə tənzimlənir.

Büdcə hüququ – büdcə prosesinin, yəni büdcənin tərtibi, baxılması, təsdiqi və icrası, habelə büdcənin icrası haqqında hesabatların təqdim edilməsi və təsdiqi sahəsində dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarə orqanlarının hüquqlarını tənzimləyən hüquqi normaların məcmusudur.

Büdcə hüququnun əsasını Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası təşkil edir. Dövlət hakimiyyəti və icra orqanlarının, həmçinin yerli özünüidarəetmə orqanlarının büdcə hüquqlarının əsasları Konstitutsiyada təsbit edilmişdir. Bununla yanaşı “Büdcə sistemi haqqında” müvafiq Azərbaycan Respublikasının Qanunu, hər il dövlət büdcəsi haqqında qəbul edilən qanun və digər qanun vericilik aktlarında büdcə hüququ öz əksini tapır.

Maliyyə hüququnun mühüm tərkib hissəsi olan büdcə hüququ dövlətin müxtəlif hakimiyyət orqanları arasında əmələ gələn təşkilatı maliyyə münasibətlərini tənzimləyir. Belə ki, büdcə hüququ normaları - maddi və prosesual normalara bölünür. Maddi normalar respublikanın və eyni zamanda inzibati-ərazi vahidlərinin büdcə quruluşunu, büdcə hüquqların müəqqən edən normalardır. Dövlət bədcəsi gəlirlərinin tərkibini, xərclərin və gəlirlərin təyinatını, o cümlədən gəlirlərin və xərclərin büdcə həlqələri arasında bölüşdürülməsini müəyyən edə bilən normalar maddi-hüquqi normalara daxildir.

Prosesual hüquqi normalar büdcələrin tərtibi, müzakirəsi, təsdiq edilməsi, icrası qaydalarını, o cümlədən büdcənin icrasına dair hesabatların müzakirəsi və eyni zamanda təsdiqi qaydalarını tənzimləyir.

Beləliklə, Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyasına əsasən ali hakimiyyət orqanı olan - Milli Məclis Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin müvafiq təqdimatına əsasən hər il dövlət büdcəsini təsdiq etməklə yanaşı onun icrasına nəzarət edir.

Habelə, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi dövlət büdcəsinə daxil olan gəlir mənbələrini, vergiləri, rüsumları və digər ödənişləri müəyyən edir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Konstitutsiyanın 109-cu maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsini hər il Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin təsdiqinə təqdim edir. Nazirlər Kabineti Azərbaycan Respublikası Konstitutsiyasının 119-cu maddəsinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikası dövlət büdcəsi layihəsi hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etməklə yanaşı, Azərbaycan Respublikası dövlət büdcəsinin həmçinin icrasını təmin edir.

Naxçıvan Muxtar Respublikasında isə Ali Məclis Muxtar Respublikanın büdcəsini təsdiq edir.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının da Nazirlər kabineti Muxtar Respublikanın hər il büdcəsini icra edir, Muxtar Respublika büdcəsinin layihəsini hazırlayıb Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinə təqdim edir. Azərbaycan

Konstitutsiyası yerli özünüidarə orqanlarının büdcə quruluşu sahəsində hüquq və səlahiyyətlərini təsbit edir. Kostitutsiyanın 144-cü maddəsinə əsasən bələdiyyələr yerli büdcəni və onun icrası haqqında hesabatları tərtib edir, yerli vergiləri və ödənişləri müəyyən edirlər.

Azərbaycan Respublikasında büdcə quruculuğu, büdcə prosesi, büdcələr arasındakı qarşılıqlı münasibətlər, büdcələrin tərtibi, müzakirəsi, təsdiqi məsələləri, habelə, gəlirlərlə xərclərin büdcənin həlqələri arasında bölüşdürülməsi və büdcələrin nizamlaşdırılması qaydaları Azərbaycan Respublikasının müvafiq “Büdcə sistemi haqqında” 2002-cü il 2 iyul tarixli Qanunu və hər bir büdcə ili üçün qəbul edilən qanun və digər qanunvericilik aktları ilə tənzimlənir.

Dövlət hakimiyyəti və dövlət icra orqanlarının büdcə hüquqlarının tənzimlənməsi Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyasında, “Büdcə sistemi haqqında” Qanunda, Vergi Məcəlləsində, hər il mütəmadi qəbul edilən Azərbaycan Respublikasının Qanunu - “Dövlət büdcəsi haqqında” Qanunda və digər qanunvericilik aktlarında müəyyən edilmişdir.

Dövlət hakimiyyəti ilə dövlət idarəsi orqanlarının büdcə səlahiyyətləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- Azərbaycan Respublikasının müəyyən büdcə sisteminin təşkilinin və eyni zamanda fəaliyyətinin ümumi prinsiplərinin müəyyən olunması;

- Büdcə sisteminin müxtəlif səviyyələri arasında vergilərin və həmçinin digər gəlirlərin dürüst şəkildə müəyyən edilməsi, habelə büdcələrarası tənzimlənmə qaydasına uyğun olaraq respublika büdcəsinin vergilərinin, rüsumlarının, habelə digər gəlirlərinin Azərbaycan Respublikasına məxsus büdcə sisteminin fərqli səviyyəli büdcələr arasında bölüşdürülməsi;

- Həmçinin Azərbaycan Respublikasına məxsus büdcə sisteminin müxtəlif səviyyəyə malik büdcələri arasında xərclərin reallaşdırılması səlahiyyətlərini dürüst müəyyən olunması;

- Azərbaycan Respublikasına məxsus büdcə sisteminin bütün səviyyəli büdcələrin layihələrinin tərtib olunması və onlara baxılması, Azərbaycan

Respublikasının büdcə sisteminin müvafiq bütün səviyyəli büdcələrinin təsdiq olunması və onların icrasına eyni zamanda nəzarətin reallaşdırılması əsaslarının müəyyən olunması;

- Azərbaycan Respublikasına məxsus büdcə sisteminin bütün səviyyələri üzrə büdcələrinin gəlirlərinin formalaşdırılması, habelə büdcədən xərclərin reallaşdırılmasının əsaslarının müəyyən olunması;

- Dövlət və bələdiyyə qarşılıqlı büdcə əlaqələrinin həyata keçirilməsinə dair əsasların müəyyən olunması;

- Dövlət büdcəsinin və büdcədən kənar dövlət fondlarının büdcələrinin icrası haqqında hesabatların tərtib və təsdiq edilməsi qaydalarının müəyyən edilməsi;

- Azərbaycan Respublikasının və yerli özünüidarəetmə orqanlarının qarşılıqlı borclarının müəyyən edilməsi;

- Azərbaycan Respublikasının dövlət qarşılıqlı əlaqələrinin və xarici dövlətlərlə kreditlər verilməsinin, həmçinin Azərbaycan Respublikasının dövlət borcunun idarə edilməsinin həyata keçirilməsi;

- Dövlət büdcəsinin və büdcədən kənar dövlət fondlarının büdcələrinin gəlirlərinin formalaşdırılması qaydalarının müəyyən edilməsi;

- Dövlət büdcəsinin, həmçinin büdcədən kənar dövlət fondlarına məxsus xərclərinin həyata keçirilməsi;

- Dövlət büdcəsindən yerli büdcələrə maliyyə yardımlarının, büdcə ssudalarının və dotasiyalarının verilməsi qaydalarının və şərtlərinin müəyyən edilməsi;

- Minimum dövlət sosial standartlarının, dövlət və ya bələdiyyə xidmətləri üzrə vahid maliyyə məsrəflərinə norma və normativlərinin müəyyən edilməsi;

- Azərbaycan Respublikasının büdcə təsnifatının təsdiq edilməsi;

- Azərbaycan Respublikasının büdcə sisteminin bütün səviyyəli büdcələri üçün vahid formada büdcə sənədlərinin və hesabat formalarının müəyyən edilməsi;

- Xarici borcun formalaşdırılması, ödəməsinin və ona xidmətin təyin edilməsi, dövlət xarici qarşılıqlı əlaqələrinin siyahısının və həyata keçirilməsinin qaydalarının müəyyən edilməsi;

- büdcədənkənar dövlət fondlarının siyahısının və büdcələrinin formalaşdırılması qaydalarının, onların fəaliyyətinin idarə edilməsinin müəyyən edilməsi;

- Azərbaycan Respublikasının büdcə qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyətə cəlb edilmə qatdalarının və əsaslarının müəyyən edilməsi;

Büdcənin hüquq münasibətlərinin tənzimlənməsi sahəsində yerli özünüidarəetmə orqanlarının səlahiyyətlərinə aşağıdakılar daxildir:

- Yerli büdcələrin layihələrinin tərtib edilməsi və icra edilməsi onların icra edilməsinə nəzarətin həyata keçirilməsi və yerli büdcələrin icrası haqqında müvafiq hesabatların təsdiq edilməsi qaydalarının müəyyən edilməsi;

- Bələdiyyə mülkiyyətinin istifadəsindən gəlirlərin yerli büdcələrə yönəldilməsi qaydalarının müəyyən edilməsi;

- Yerli büdcələrdən maliyyə yardımının və büdcə ssudalarının verilməsi;

- Bələdiyyə qarşılıqlı əlaqələrinin həyata keçirilməsi qaydalarının müəyyən edilməsi.

"Büdcə sistemi haqqında" müvafiq Azərbaycan Respublikasının Qanunu büdcə gəlirlərinin formalaşması və dövlətməqsədli büdcə fondları vəsaitlərinin formalaşması sferasında dövlət icra orqanlarının səlahiyyətlərini tənzimləyir. Beləliklə gəlirlərin yeni növləri, habelə onların ləğv edilməsi və ya dəyişdirilməsi uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının vergi qanunvericiliyində müvafiq dəyişiklik edilməsi yolu ilə onun mümkünlüyü müəyyən olunmuşdur. Dövlət icra orqanı eyni zamanda yeni vergi olmayan müxtəlif gəlir növlərini tətbiq edə, ləğv və ya dəyişdirə bilər. Belə olduqda Vergi Məcəlləsində müvafiq düzəlişlər olunur. Məsələn, 23 dekabr 2016 - cı ildə "Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində dəyişikliklər edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunu qəbul edilmiş və həmin qanunla Vergi Məcəlləsində 202 - ə qədər dəyişiklik edilmişdir.

Vergi Məcəlləsi həm dövlət büdcəsinin, həm Naxçıvan Muxtar Respublikası büdcəsinin, həm də yerli büdcələrin müvafiq vergi sistemini müəyyənləşdirmişdir.

"Büdcə sistemi haqqında" müvafiq Azərbaycan Respublikasının qanununun VII maddəsi dövlət məqsədli büdcə fondlarının yaradılmasını müəyyən edir. Dövlət məqsədli büdcə fondlarının gəlirləri Azərbaycan Respublikasının vergi qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş dərəcələr üzrə və onların arasında normativlərə uyğun bölüşdürülməklə növbəti maliyyə ilinin dövlət büdcəsini gəlirlərində nəzərə alınır və yalnız fondun təyinatı üzrə istifadə edilir. Məqsədli büdcə fondlarının vəsaitləri başqa təyinat üçün xərclənə bilməz və ilin sonuna onun hesabında qalan qalıq məbləği büdcə xeyrinə silinə bilməz.

Yerli özünüidarəetmə orqanlarının (bələdiyyələrin) büdcə hüquqlarının əsasları Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, "Büdcə sistemi haqqında" Qanun, "Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında" Qanun və digər qanunvericilik aktlarında müəyyən edilmişdir.

Yerli özünüidarə orqanları olan bələdiyyələrin büdcə quruculuğu məsələləri, büdcələrarası və həmçinin dövlət hakimiyyəti orqanları ilə mövcud münasibətləri "Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında" dekabr ayının 7 - si 1999 - cu il tarixli Azərbaycan Respublikasının qanunu ilə tənzimlənir. Həmin qanunla bələdiyyələrinin büdcə sahəsindəki hüquq və səlahiyyətləri müəyyən edilmişdir."Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında" Qanunla yerli özünüidarə orqanları kimi bələdiyyələrə geniş büdcə hüquqları verilmişdir.

Yerli büdcələr bələdiyyə statusuna müvafiq olaraq özünüidarəetmə prinsiplərini həyata keçirmək, habelə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və eyni zamanda qanunları ilə müəyyən olunmuş bələdiyyə səlahiyyətlərinin reallaşdırmaq üçün formalaşan, istifadə olunan maliyyə vəsaitidir."Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında" Qanuna əsasən yerli büdcələrin tənzimlənməsi prosesində bələdiyyələr dövlət büdcəsindən vəsait hüququna malikdirlər.

Yerli büdcələrin fəaliyyətini hüquqi əsasları bir neçə qanunvericilik aktları ilə tənzimlənir. Həmin qanunvericilik aktları aşağıdakılardır:

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının IX bölməsinə görə (maddə 144, 145) bələdiyyələrin səlahiyyətinə yerli vergilərin və ödənişlərin müəyyən edilməsi,

həmçinin yerli büdcənin və onun icrasına dair hesabatların təsdiq edilməsi daxil edilir.

"Büdcə sistemi haqqında" müvafiq Azərbaycan Respublikasının Qanunu yerli büdcələrin tərtibi, baxılması, təsdiqi və icrasının Azərbaycan Respublikasına məxsus qanunvericiliyi ilə müəyyən edilməsi qaydalarının tənzimləyir.

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi Azərbaycan Respublikasının vergi sistemində daxil edilən vergilərin qruplar üzrə təyinatını müəyyən etmişdir:

- Dövlət vergiləri;
- Muxtar Respublika vergiləri;
- Yerli vergilər (bələdiyyə vergiləri);

Eyni zamanda burada yerli vergilərin tərkibinə daxil olunan vergilər, rüsumlar və ödənişlər müəyyən edilmişdir.

"Bələdiyyələrin statusu haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununun IV fəslinə görə, yerli özünüidarəetmənin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə müəyyənləşdirilmiş hüquqlarının məhdudlaşdırılması qadağan edilir.

Konstitusiya quruluşunun qorunması, ölkənin müdafiəsinin və dövlətin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədilə vətəndaşların yerli özünüidarəni həyata keçirmək hüquqları yalnız qanuna əsasən və qanunda müəyyənləşdirilmiş müddətə məhdudlaşdırıla bilər (maddə 47).

"Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında" müvafiq Azərbaycan Respublikasının Qanununda (maddə 5) qeyd edildiyi kimi, yerli büdcənin müstəqilliyi öz mədəxil mənbələrinin olması, habelə bələdiyyənin yerli büdcənin vəsaiti barədə sərəncam vermək hüququ ilə təmin edilir.

Azərbaycan Respublikasının həm qanunvericilik, həm də icra hakimiyyəti orqanlarının bələdiyyələrə məxsus büdcə fəaliyyətinə müdaxiləsinə, Azərbaycan Respublikasının Qanunlarında nəzərdə tutulmuş hallar ixtisar olunmaqla yol verilmir.

Bələdiyyə yerli büdcənin hər il maliyyə ilinin sonuna əmələ gəlmiş sərbəst qalıqlarını müstəqil sərəncam verir.

Bələdiyyə yerli büdcənin iqtisadi qanunlarının tələblərinə uyğun və müstəqil olaraq tərtib, müzakirə, təsdiq, icra və onun icrasına habelə nəzarət edir.

Yerli büdcələrin gəlirləri, xüsusi gəlirləri, dövlət - ərazi vergi və həmçinin rüsumlarından ayrılan gəlirlər əsasında formalaşdırılır.

Yerli büdcələrə bələdiyyənin öz mülkiyyətində olan əmlakın müəyyən istifadəsində əldə olunan gəlirlər, habelə yerli özünüidarəetmə orqanlarının və həmçinin onların tabeliyində olan bütün büdcə idarələrinin göstərdikləri müxtəlif pullu xidmətlərdən əldə edilən gəlirlər tam formada daxil edilir.

Bələdiyyə mülkiyyətində olan hər hansı əmlakın satışından əldə olunan gəlirlər də tam formada yerli büdcələrə daxil edilir.

Azərbaycan Respublikasına məxsus büdcə sisteminin bütün səviyyəli büdcələrin xərclərinin formalaşdırılması vahid metodoloji əsaslara minimum büdcə təyinatı və Azərbaycan Respublikasının hökuməti tərəfindən müəyyən edilən dövlət xidməti göstərilməsi üzrə maliyyə məsrəfləri normativlərinə əsaslanır.

Azərbaycan Respublikasının büdcə qanunvericiliyinə uyğun olaraq müxtəlif səviyyəli büdcə səlahiyyətləri də müəyyən edilir. Həm qanunvericilik orqanı, həm də yerli özünüidarəetmə orqanları büdcəyə baxaraq, onu və icrasına dair hesabatı təsdiq edir, büdcənin icrasına sonrakı nəzarəti reallaşdırır, Azərbaycan Respublikasının büdcə sisteminin müxtəlif səviyyəli büdcəsinin icrasına nəzarəti həyata keçirən orqanların hüquqi statusunu müəyyən edir və formalaşdırır, Azərbaycan Respublikasının və Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcə qanunvericiliyinin digər hüquqi normativ aktlarına, yerli özünüidarəetmə orqanlarının aktlarına uyğun olaraq digər səlahiyyətləri həyata keçirirlər. Qanunvericilik orqanı analoji səlahiyyətləri büdcədən kənar dövlət fondlarına münasibətdə də həyata keçirirlər.

Azərbaycan Respublikasının büdcə qanunvericiliyinin hər hansı bir şəkildə pozulmasına görə məsuliyyət növləri tətbiq olunur. Həmin məsuliyyət növləri bunlardır:

- büdcə haqqında qanunun (qərarın) icra edilməməsi;
- büdcə vəsaitlərinin məqsədsiz şəkildə istifadə olunması;

- büdcə vəsaitlərini əldə edənlərə büdcə vəsaitlərinin tam və zamanında köçürülməməsi;
- büdcə vəsaitlərini əldə edənlərə büdcə vəsaitlərinin vaxtında hesabdən köçürülməməsi;
- büdcənin icrası ilə əlaqədar hesabatların və digər məlumatların təqdim edilməməsi;
- büdcə vəsaitləni alanlara büdcə öhdəliklərinə dair bildirişlərin zamanında çatdırılmaması;
- büdcə bölgüsünün müvafiq büdcə haqqında qanuna (qərarı) uyğun olmaması;
- büdcə təxsisatlarına dair bildirişlərin, büdcə öhtəlikləri limitlərinə dair bildirişlərin təsdiq olunmuş xərclərə, habelə büdcə bölgüsünə uyğun olmaması və s.

Büdcə qanunvericiliyinə düzgün əməl olunması, həm gəlirlərin, həm də xərclərin büdcə səviyyələri arasında bölgü nisbətlərinin düzgün yerinə yetirilməsinə, büdcələrin gəlirləri və xərcləri üzrə qəbul olunmuş proqnoz taapşırıqlarının tam və vaxtında yerinə yetirilməsinə əhəmiyyətli təsir göstərir.

FƏSİL 2. BÜDCƏ PROSESİNİN MƏRHƏLƏLƏRİ, BÜDCƏNİN GƏLİRLƏRİ VƏ XƏRCLƏRİNİN PROQNOZLAŞDIRILMASI ÜZƏRİNDƏ MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN TƏŞKİLİ İSTİQAMƏTLƏRİ

2.1. Bütçə prosesinin mərhələləri və təşkili üzərində maliyyə nəzarətinin həyata keçirilməsi istiqamətləri

Bütçə prosesi dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarə orqanlarının bütçənin proqnozlaşdırılması, bütçənin layihəsinin tərtibi, baxılması (müzakirəsi) təsdiqi, icrasının təşkili, bütçənin icrası haqqında hesabatların hazırlanması sahəsində qanunvericiliklə rəqlamentləşdirilmiş fəaliyyətidir. Bütçə prosesinin tərkib hissəsi kimi bütçə vəsaitlərinin (resurslarının) bütçə səviyyələri arasında bölüşdürülməsi vasitəsilə bütçələrin tənzimlənməsi məsələlərinin həyata keçirilməsi prosesini də əhatə edir. Hər bir dövlətin bütçə prosesi həmin dövlətin siyasi təşkili ilə, onun qanunvericilik əsasları ilə müəyyən edilir.

Azərbaycan Respublikası suveren, müstəqil dövlət kimi fəaliyyətə başladıqdan sonra onun bütçə prosesi də müstəqil fəaliyyət növü kimi dövlətin iqtisadi-siyasi əsasları üzərində qurulmağa başlamışdır.

Azərbaycanda bütçə prosesinin əsasları Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası, "Bütçə sistemi haqqında" və o cümlədən, digər müvafiq qanunlar əsasında tərtib olunmuşdur

Azərbaycan Respublikasında bütçə ili təqvim ili ilə üst-üstə düşür. Yəni bütçə ili hər il yanvar ayının 1-dən başlayır və dekabr ayının 31-də başa çatır. Həmin dövrü əhatə etməyən növbəti bütçə ili üçün dövlət bütçələrinin layihələrinin hazırlanmasında isə cari ilin fevral ayının əvvəlindən başlanılır. Bütçə ili başa çatdıqdan sonrakı ilin may ayına qədər bütçənin icrası haqqında hesabat tərtib edilir və Milli Məclisdə təsdiq edilir. Beləliklə, respublikamızda bütçə prosesi 2 il 6 aya qədər davam edir.

Ümumiyyətlə bütçə prosesi özündə bütçə fəaliyyətinin dörd mərhələsini birləşdirir:

- büdcə layihəsinin tərtib edilməsi;
- büdcənin müzakirəsi və təsdiq edilməsi;
- büdcənin icrasının təşkil edilməsi;
- büdcənin icrası haqqında hesabatın hazırlanması və onun təsdiq edilməsi

Büdcə prosesi qarşısında duran əsas vəzifələr aşağıdakılardır:

- ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf vəzifələrinin uğurla həyata keçirilməsi məqsədilə maddi və maliyyə ehtiyatlarının maksimum aşkar edilməsi;

- ayrı-ayrı vergilər və digər ödənişlər üzrə büdcə gəlirlərinin müəyyən edilməsi, həmçinin büdcə gəlirlərinin ümumi həcmnin dövlətin iqtisadi-sosial inkişaf proqramının göstəriciləri ilə əlaqələndirilməsi;

- büdcə xərclərinin məqsədli təyinatı üzrə, həmçinin ümumdünya vəzifələrinin fasiləsiz maliyyələşdirilməsinə imkan verən ümumi xərclərin həcmnin müəyyən edilməsi;

- büdcənin ümumi maliyyə stabilləşdirilməsi tələbləri ilə əlaqələndirilməsi;

- büdcə kəsirinin azaldılması və ləğv edilməsi;

- büdcə tənzimlənməsinin həyata keçirilməsi və ayrı-ayrı sferaların, idarəetmə səviyyələrinin gəlirləri və xərclərinin əlaqələndirilməsi;

- perspektiv büdcə proqnozlaşdırılması;

- hüquqi və fiziki şəxslərin büdcə ilə qarşılıqlı əlaqələrinin təkmilləşdirilməsi.

Büdcə prosesinin iştirakçıları aşağıdakılardır:

- Azərbaycan Respublikası Prezidenti;

- Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi;

- Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti (Maliyyə Nazirliyi, Vergilər Nazirliyi və s.)

- Pul-kredit tənzimlənməsi orqanları;

- Dövlət İcra Hakimiyyəti orqanları;

- Bələdiyyələr;

-Büdcə vəsaitlərinin baş sərəncamçıları.

Bu subyektlərin hər biri öz hüquqları çərçivəsində büdcə prosesinin həyata keçirilməsində bilavasitə iştirak edirlər.

Büdcə prosesi aşağıdakı prinsiplər əsasında həyata keçirilir:

- vahidlik prinsipi;
- müstəqillik prinsipi;
- balans metodu.

Vahidlik prinsipi ölkədə mövcud olan bütün büdcə həlqələrində büdcə prosesinin eyni qanunvericilik əsasında aparılmasını, eyni müddətdə baş verməsini, eyni gəlir mənbəyinə malik olmasını əks etdirir.

Rəhbərlik prinsipi ayrı-ayrı büdcə həlqələrində büdcə prosesinin sərbəst şəkildə təmin olunmasını nəzərdə tutur.

Balans metodu hər bir büdcənin gəlirləri və xərclərinin balanslaşdırılmasını nəzərdə tutur. Bu, büdcə sisteminin sabitliyini təmin etməlidir. Ölkəmizdə son illərdə yerli büdcələrin gəlirləri xərcləri tam ödəmir. Ona görə yerli büdcələrə dotasiya verilməklə onların xərcləri maliyyə vəsaiti ilə təmin olunur.

Büdcə prosesinin təşkilində və həyata keçirilməsində büdcə hüququ və büdcə təsnifatı mühüm əhəmiyyətə malikdir. Büdcə hüququ dedikdə, dövlətin büdcə sisteminin qurulmasının və fəaliyyət göstərməsinin əsaslandığı hüquqi normaların məcmusu başa düşülür.

Büdcə hüququ mərkəzləşdirilmiş və yerli hakimiyyət və idarəetmə orqanlarının büdcələrin tərtibi, baxılması, təsdiqinin idarə edilməsi üzrə hüquqları müəyyən edir.

Dövlət, yerli hakimiyyət və idarəetmə orqanlarının büdcə hüquqları onlar arasında müəyyən edilmiş iqtisadi və idarəetmə funksiyalarına uyğun həyata keçirilir.

Büdcə hüququ sahəsində əsas qanunvericilik hüququ Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə daxildir. Milli Məclis ümumilikdə "Dövlət büdcəsi sistemi haqqında" qanun qəbul etməklə yanaşı, növbəti büdcə ilinin "Dövlət büdcəsi haqqında" qanun qəbul edir, ona düzəliş edə bilər və büdcənin icrasını təsdiq edir. Yerli hakimiyyət orqanlarının tərtib etdikləri büdcələr də dövlət büdcəsinin tərkibində təsdiq edilir.

Dövlət büdcəsinin tərtib edilməsi, icrası və icranın yekunları haqda hesabat verilməsi Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti (Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi) tərəfindən həyata keçirilir. Maliyyə Nazirliyi büdcənin bilavasitə idarə edilməsini təmin edir.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsi Naxçıvan MR Nazirlər Kabineti tərəfindən tərtib edilir və Naxçıvan MR Ali Məclisi tərəfindən təsdiq edilir. Bu zaman dövlət büdcəsindən Naxçıvan MR büdcəsinə ayırmaların həcmi nəzərə alınır.

Bələdiyyə seçkiləri nəticəsində formalaşdırılan bələdiyyələr də müəyyən büdcə hüququna malikdirlər. Bələdiyyələr onlara verilmiş hüquqlar əsasında bələdiyyə büdcələrini tərtib və təsdiq edir, icrasını təmin edirlər. Bələdiyyə büdcələrinin gəlirləri və xərcləri qanunla müəyyən edilmişdir və onlar bu çərçivədə fəaliyyət göstərirlər.

Büdcə hüquqlarının təmin olunması və büdcə prosesinin həyata keçirilməsində büdcə təsnifatı mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Büdcə təsnifatı büdcə gəlirlərinin və xərclərinin iqtisadi mahiyyətinə görə məcburi və vahid qruplaşdırılmasıdır. O, büdcə planlaşdırılmasında mühüm rola malikdir. Çünki büdcənin gəlirlərini və xərclərini düzgün planlaşdırmaq və istifadə etmək üçün onların dəqiq reqlamentləşdirilməsi tələb olunur.

Büdcə təsnifatı həm hüquqi, həm də təşkilati əhəmiyyətə malikdir. Büdcə təsnifatının hüquqi əsası ondan ibarətdir ki, dövlət büdcəsi bütün dövlət hakimiyyət və idarəetmə orqanları üçün qanunla təsdiq edilmiş plandır. Təşkilati əhəmiyyəti isə ondadır ki, bu təsnifat büdcəni icra edən orqanlar gəlirlərin vaxtında və tam həcmdə daxil olması və xərclərin məqsədli təyinatı üzrə işlənməsi sahəsində müəyyən vəzifələr müəyyənləşdirilir.

Büdcə təsnifatının qurulmasına əsas tələblər aşağıdakılardır:

- gəlirlərin və xərclərin büdcədə əks etdirilməsinin birtipli olması və uyğun gəlirlər və xərclərə əsaslanan vahidlik. Bu, fərdi smetaları və maliyyə planlarını sahə planlarında birləşdirməyə və büdcələrin icmalını tərtib etməyə imkan verir;

- büdcələrin bölmələrinin maliyyə planları və xərc smetaları ilə, sosial-iqtisadi inkişaf proqnozu ilə əlaqələndirilməsi;

- büdcənin gəlirləri və xərclərinin eyni əlamətlər üzrə zəruri qruplaşdırılmasının dəqiqliyi təmin edilir.

Büdcə prosesinin düzgün və qanunauyğun həyata keçirilməsi üzərində maliyyə nəzarəti mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Büdcə prosesinin təşkili üzərində maliyyə nəzarəti büdcənin nəzarət funksiyasının təzahür forması kimi çıxış edir. Büdcənin nəzarət funksiyası dövlətin maliyyə nəzarətinin mühüm bir istiqaməti olmaqla büdcə gəlirlərinin daxil olması və büdcə vəsaitinin istifadəsi prosesində həyata keçirilir. Bu zaman maliyyə nəzarətinin obyektinə dövlətə məxsus mərkəzləşdirilmiş pul vəsaiti fondu – büdcə gəlirləri və xərcləri kimi təzahür edən büdcə vəsaitinin formalaşması, yəni büdcə gəlirlərinin daxil olması və büdcə vəsaitinin istifadə olunması prosesidir.

Büdcə prosesinin təşkili üzərində maliyyə nəzarəti aşağıdakı istiqamətlərdə həyata keçirilir:

- dövlət büdcəsi xərcləri ilə əlaqədar olaraq maliyyə vəsaitinə olan tələbatla onun gəlirləri arasında tarazlığın təmin edilməsi;
- təsərrüfat subyektlərinin, büdcə təşkilatlarının maddi və maliyyə resursları arasında düzgün nisbətlərin müəyyən edilməsi;
- büdcə vəsaitinin səmərəli və məqsədüyük istifadə edilməsi üzərində nəzarətin təşkil edilməsi;
- hüquqi və fiziki şəxslərin büdcə qarşısındakı maliyyə öhdəliklərinin tam və vaxtında həyata keçirilməsinin təmin edilməsi üzərində nəzarət;
- büdcə vəsaitinin istifadə edilməsi və büdcə gəlirlərinin daxil olmasının qanuni olmasının təmin edilməsi üzərində nəzarət;
- təsərrüfatdaxili maliyyə ehtiyatlarının aşkara çıxarılması və büdcə gəlirlərinin artırılması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi və s. üzərində nəzarətin təmin edilməsi.

Büdcə prosesinin düzgün təşkil edilməsi, büdcənin gəlirləri və xərclərinin tam və vaxtında icra olunması, büdcə qanunvericiliyinə riayət olunması üzərində maliyyə nəzarəti ilkin, cari və sonradan maliyyə nəzarəti formasında həyata keçirilir. Büdcə

gəlirlərinin formalaşması və büdcə xərclərinin maliyyələşdirilməsi üzərində parlament və inzibati nəzarət formalarından istifadə edilir.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi həm büdcənin layihəsinin müzakirəsi və təsdiqi prosesində, həm də büdcənin icrası üzrə hesabatların müzakirəsi və təsdiq edilməsi prosesində büdcə göstəriciləri üzərində ali nəzarəti həyata keçirir.

Büdcə prosesinin təşkili üzərində maliyyə nəzarəti büdcə gəlirlərinin formalaşması və büdcə vəsaitinin xərclənməsi üzərində maliyyə şəffaflığının təmin edilməsinə, xərclərin səmərəliliyinin artırılmasına istiqamətləndirilmişdir.

Dünya maliyyə nəzarəti sisteminin qurulması dünyanın bütün dövlətlərinin əsas vəzifələrindən biridir. Respublikamızda ulu öndər Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycanda maliyyə nəzarəti aparatı, habelə Milli Məclisin Hesablama Palatası təsis edildi.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına müvafiq olaraq 1999-cu ildə "Hesablama Palatası haqqında" AR-nın Qanunu qəbul edildi. Ümummilli lider Heydər Əliyev 2001-ci ilin dekabr ayında həmin sənəddə dəyişikliklər haqqında Fərman imzalanmışdır. Konstitusiyaya uyğun olaraq Milli Məclisin Hesablama Palatası büdcə prosesinin qanunauyğun təşkil edilməsi üzərində maliyyə nəzarətini həyata keçirir. Hesablama palatası özünəməxsus Nizamnaməsi əsasında fəaliyyət göstərir. Qeyd edək ki, Hesablama palatasının Daxili nizamnaməsi 2002 – ci il 5 mart tarixli AR-nın qanunu ilə təsdiq edilmişdir.

2.2. Büdcə gəlirlərinin proqnozlaşdırılması və maliyyə nəzarətinin rolu

İqtisadiyyatın davamlı inkişaf etdirilməsi və büdcə gəlirlərinin tələb olunan səviyyədə formalaşdırılması idarəetmənin zəruri şərtlərindən biridir. Ona görə də iqtisadi və maliyyə göstəricilərinin qarşılıqlı əlaqə şəklində proqnozlaşdırılması idarəetmə metodlarının daim təkmilləşdirilməsini və bu prosesdə maliyyə nəzarətinin gücləndirilməsini tələb edir.

İdarəetmənin təkmilləşdirilməsi dedikdə, qabağı - yəni gələcəyi görmək, baş verə biləcək global proseslərin təsirini zəiflətmək üçün qabaqlayıcı tədbirlərin görülməsi deməkdir.

Bu zaman əməli fəaliyyətdə perspektiv planlaşdırmanın, deməli, elmi proqnozlaşdırmanın rolu artır. Nəzərə almaq lazımdır ki, natural (maddi) göstəricilərin parametrlərin proqnozlaşdırılması maliyyə resurslarının proqnozlaşdırılması ilə müşayiət edilməlidir, çünki maliyyə vəsaitlərinin artırılmasını nəzərə almadan iqtisadiyyatın inkişafının keyfiyyətli proqnozlaşdırılmasına nali olmaq qeyri-mümkündür.

Büdcə prosesinin təşkilinin əsas mərhələlərindən biri onun gəlirləri və xərclərinin proqnozlaşdırılmasıdır. Dövlət büdcəsinin proqnozlaşdırılması dövlətin maliyyə resurslarının idarə edilməsinin mühüm tərkib hissəsi olmaqla, onun iqtisadi sosial siyasətinin həyata keçirilməsinə xidmət edir. Dövlətin mərkəzləşdirilmiş pul vəsaiti fondunun yaradılması və istifadəsi prosesini ifadə etməklə büdcə proqnozlaşdırılması ümumdövlət mənafeyinə uyğun olaraq təşkil olunur və həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikasının yeni inkişaf mərhələsinə daxil olduğu indiki şəraitdə büdcə proqnozlaşdırılması yeni məzmun və mahiyyət kəsb edir. Mülkiyyət formasından asılı olmayaraq şirkətin bütün maliyyə sistemi dövlət büdcəsi ilə qarşılıqlı əlaqə şəklində işlənilib hazırlanır. Ölkənin maliyyə planları sistemində dövlət büdcəsi dövlətin mərkəzləşdirilmiş əsas maliyyə sənədi olmaqla aparıcı və istiqamətləndirici rola malikdir.

Ölkənin maliyyə planları sistemində aparıcı və istiqamətləndirici rol oynayan dövlət büdcəsinin gəlirləri və xərclərinin planlaşdırılması büdcə proqnozlaşdırılmasının əsas məzmununu təşkil edir. Azərbaycanda büdcə proqnozlaşdırılması uzun tarixi yol keçmişdir. Yeni iqtisadi münasibətlər şəraitində maliyyə münasibətləri də yeniləşir və təkmilləşir. Bu öz təsirini büdcə prosesinin təşkilində, büdcə proqnozlaşdırılmasında göstərir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində sosial-mədəni tədbirlərin maliyyələşdirilməsində dövlət büdcəsinin rolu daha da artır, əhalinin sosial müdafiəsi ilə əlaqədar xərclərin

həcmi çoxalır. Bu xərclərin ödənilməsi üçün dövlət digər xərclərin, xüsusən də iqtisadiyyatın maliyyələşdirilməsi xərclərinin azaldılması və bu istiqamətdə özəl sektorun rolunun artırılması sahəsində mühüm tədbirlər görür.

Maliyyə proqnozlaşdırılmasının obyektı təsərrüfat subyektlərinin və dövlətin maliyyə resurslarının ümumi həcmi, ayrı-ayrı müəssisələrin maliyyə planları və büdcə təşkilatlarının smetalarının, dövlətin icmal maliyyə balansının tərtib edilməsidir. Maliyyə sisteminin bütün həlqələri öz maliyyə planlarına malikdirlər və onların göstəricilərinin tərtibi müvafiq maliyyə həlqəsinin xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir, məsələn, kommərsiya fəaliyyəti ilə məşğul olan müəssisələr gəlirlər və xərclər balansını təşkil edir, qeyri-kommərsiya fəaliyyəti ilə məşğul olan müəssisələr isə xərc smetasını hazırlayır. Kollektiv təsərrüfatlar, ictimai birliklər, maliyyə orqanları, dövlət hakimiyyəti orqanları büdcə tərtib edirlər. Bu maliyyə planlarının hamısı büdcə ilə qarşılıqlı əlaqəyə malikdirlər.

Maliyyə proqnozlaşdırılması və büdcə proqnozlaşdırılması eyni vaxtda, vahid proses şəklində baş verir. Lakin bu prosesdə birincilik büdcə proqnozlaşdırılmasına məxsusdur. Büdcə dövlətin əsas maliyyə sənədi olmaqla əsas etibarlı ilə üç mühüm vəzifəni yerinə yetirir: birincisi, dövlətin mərkəzləşdirilmiş pul vəsaitlərini toplayır; ikincisi, ölkənin əsas maliyyə resurslarının bölgüsü və məqsədli istifadəsini təşkil edir; üçüncüsü, maliyyə vəsaitinin düzgün istifadəsi üzərində maliyyə nəzarətini təmin edir.

Büdcə ölkə iqtisadiyyatında bölgü prosesinin təşkilində mühüm rol oynayır. Dövlətin pul yığımlarının bölüşdürülməsi üzrə geniş həcmli işləri yerinə yetirməklə yanaşı büdcə ümumi daxili məhsulun və milli gəlirin ərazilər və sahələr arasında bölgüsü və yenidən bölgüsünün mərkəzləşdirilmiş idarəedilməsini də təmin edir. Məqsədli proqramların həyata keçirilməsi, maliyyə vəsaitinin məqsədli təyinat üzrə xərclənməsi üzərində nəzarət işi həm büdcə proqnozunun hazırlanması prosesində, həm də büdcənin icrası zamanı həyata keçirilir. Dövlətin vahid maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsində büdcə proqnozlaşdırılmasının rolu daha da artır.

Büdcənin proqnozlaşdırılması yalnız büdcə gəlirləri və xərclərinin proqnoz göstəricilərinin müəyyən edilməsi ilə məhdudlaşmır. Büdcə proqnozlaşdırılması zamanı ölkənin digər maliyyə planlarının qarşılıqlı əlaqəsi təmin edilir, maliyyə resurslarının bütün formalaşma mənbələri müəyyən edilir. Büdcənin proqnoz göstəriciləri ölkənin iqtisadi-sosial inkişaf proqramının göstəriciləri əsasında işlənilib hazırlanır.

İqtisadi-sosial inkişaf proqramının göstəriciləri bir qayda olaraq dövlət büdcəsinin gəlirləri və xərclərinin planlaşdırılması üçün mühüm baza rolunu oynayır.

İqtisadi-sosial inkişaf proqnozuna və dövlətin iqtisadiyyat, maliyyə sahəsində nəticələrinə əsaslanan büdcə planlaşdırılmasının qarşısında bir sıra vəzifələr qoyulur. Bu vəzifələr içərisində aşağıdakıları xüsusilə qeyd etmək olar:

- təsərrüfat subyektlərinin və təşkilatların maliyyə planlarının tərtibinin təşkil edilməsi və onların dövlətin ümumi maliyyə proqramı ilə əlaqəsinin təmin edilməsi;
- maliyyə resurslarının ümumi həcmnin müəyyən edilməsi və onların ərazilər, sahələr, müəssisələr və təşkilatlar arasında bölüşdürülməsi;
- iqtisadiyyatda ümumi maliyyə ehtiyatlarının mərkəzləşdirilmiş və qeyri-mərkəzləşdirilmiş maliyyə planları arasında zəruri nisbətlərin müəyyən edilməsi;
- hər bir maliyyə planının geniş təkrar istehsal prosesinin və sosial proqramların tələblərinin maliyyə təminatının uyğunluğunun müəyyənləşdirilməsi;
- ümumdövlət və ayrı-ayrı rayonların tədbirlərinin maliyyələşdirilməsi üçün dövlət orqanlarının sərəncamına zəruri miqdarda pul vəsaitlərinin verilməsi;
- dövlətin pul yığımları və digər maliyyə resurslarının səfərbər edilməsi, iqtisadiyyatın, elmin, mədəniyyətin, səhiyyənin maliyyə vəsaiti ilə təmin edilməsi;
- büdcənin və digər maliyyə planlarının yerinə yetirilməsinə dövlət maliyyə nəzarətinin həyata keçirilməsi.

Büdcə proqnozlaşdırılması müəyyən prinsiplər əsasında aparılır. Bu prinsiplərdən aşağıdakıları göstərmək olar: büdcənin planlaşdırılmasının demokratik olması, büdcə sisteminin vahidliyi; büdcə planlaşdırılmasının maliyyə planları

sistemində aparıcı mövqeyi; büdcə təyinatlarının və büdcə qarşısında öhdəliklərin direktiv və məqsədli xarakteri.

Büdcə proqnozlaşdırılmasının demokratikliyi öz ifadəsini onun təşkilində dövlət hakimiyyət orqanlarının bütün həlqələrinin, müəssisələrinin, təşkilatların, idarələrin iştirak etməsində tapır. Eyni zamanda bu iştirakçıların hər biri qanunla müəyyən edilmiş qaydada və hüquqlarla iştirak edir. Keçmiş mərkəzləşdirilmiş iqtisadiyyat dövründə büdcə planlaşdırılmasının əsas prinsipi kimi demokratik mərkəziyyət prinsipi çıxış edirdi. Bu prinsip yerli hakimiyyət orqanlarına müəyyən hüquqlar verirdisə də büdcənin tərtibi və icrası prosesində yuxarı dövlət orqanlarının hüquqları əsas rol oynayırdı. Bazar iqtisadiyyatına keçilməsi ilə əlaqədar yerli hakimiyyət orqanlarının büdcə hüquqları xeyli genişləndirilmişdir.

Proqnozlaşdırma sisteminin vahidliyi prinsipi büdcə sisteminin vahidliyi prinsipi ilə müəyyənləşdirilmişdir. Büdcə sisteminin vahidliyi prinsipi mədaxil mənbələrindən istifadə etmək, məqsədli və regional büdcə fondları yaratmaq, habelə maliyyə ehtiyatlarının müxtəlif səviyyəli büdcələr arasında qismən yenidən bölüşdürmək vasitəsi ilə bütün səviyyələrdən olan büdcələrin qarşılıqlı əlaqəsinə əsaslanır və vahid büdcə təsnifatlarından və büdcə sənədləri formalarından istifadə olunması, birləşdirilmiş büdcələr tərtib etmək üçün aşağı büdcə səviyyəsindən yuxarı büdcə səviyyəsinə lazimi məlumat verilməsi də büdcələrin icrasına dair müntəzəm hesabat yolu ilə təmin edilir. Büdcələrin müstəqilliyi prinsipi də böyük əhəmiyyətə malikdir. Büdcələrin müstəqilliyi onların öz mədəxil mənbələrini olması, bu mədaxildən istifadənin və onun xərclənməsinin istiqamətlərini müəyyənləşdirmək hüququ ilə təmin olunur.

Büdcə gəlirləri iqtisadi – sosial inkişaf proqramı üzrə istehsal, satış, habelə əmtəə dövriyyəsi, nəhayət mənfəət göstəriciləri əsasında proqnozlaşdırılır. Büdcə gəlirlərinin düzgün və tam formalaşdırılması üçün müvafiq orqanlardan zəruri məlumatlar toplanır.

Büdcə gəlirlərinin proqnozlaşdırılması ictimai istehsal prosesində yaranan ümumi daxili məhsulun bir hissəsinin vergilər və digər ödənişlər formasında qanunla

təyin edilən qaydada icbari formada büdcəyə daxil olmasını ifadə edir. Büdcə gəlirləri müvafiq olaraq, vergilər, rüsumlar və digər tədiyyələr formasında büdcəyə daxil olan pul vəsaitlərindən ibarətdir. Gəlirlərin büdcəyə daxil olması prosesində dövlətlə fiziki və hüquqi şəxslər arasında büdcə münasibətləri yaranır.

Büdcə gəlirləri mülkiyyət formasından aslı olmayaraq, gəlir mənbəyi olan bütün fiziki, habelə hüquqi şəxslər müvafiq vergiləri tam formada və zamanında büdcəyə ödəmək üçün müvafiq qanunla məsuliyyət daşıyırlar. Vergilər büdcəyə daxilolma formalarına, habelə metodlarına görə, müxtəlif ödəyici qruplarına, həmçinin ödəmə mənbələrinə görə bir – birindən fərqlənilir. Lakin toplanan bütün vergilərin əsas məqsədi dövlətin müvafiq fiskal funksiyasının təmin olunmasından, yəni büdcələrin gəlirlərini formalaşdırmaqdan ibarətdir.

Bildiyimiz kimi, iqtisadi mahiyyət nöqtəyi-nəzərdən dövlət büdcəsinin proqnozlaşdırılan gəlirləri 2 yerə - vergili və qeyri - vergili gəlirlərə ayrılır. Lakin vergili gəlirlərin xüsusi çəkisi büdcə gəlirlərinin tərkibində daha yüksəkdir. Vergili gəlirlər AR-nın Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilmişdir. Vergili gəlirlərin formalaşması və həmçinin, inkişafı ölkənin sosial - iqtisadi inkişafı ilə bilavasitə əlaqədardır. Müstəqillik illəri ərzində AR-da vergi qanunvericiliyi formalaşaraq təkmilləşmişdir. Hal-hazırda ölkəmizdə tətbiq edilən vergilər bunlardır:

- fiziki şəxslərdən toplanan gəlir vergisi;
- hüquqi şəxslərdən toplanan gəlir vergisi;
- əlavə dəyər vergisi (ƏDV);
- əmlak vergisi (hüquqi şəxslərdən toplanan);
- yol vergisi;
- mədən vergisi;
- sadələşdirilmiş vergi habelə, aksizlər.

Rüsum xarakterli gəlirlərə aiddir: gömrük rüsumları və dövlət rüsumları. Dövlət büdcəsinin qeyri – vergili (vegi olmayan) gəlirlərinə daxil edilir:

- Dövlətə məxsus əmlakın satışından əldə edilən gəlir;

- Dövlətin mülkiyyətində olan torpaqların və əmlakın icarəyə verilməsindən daxil olan gəlir;
- Neft Fondundan ayırmalar;
- Cərimə və sanksiya tətbiqindən daxil olan gəlirlər;
- Könüllü ödəmə və qarantlar;
- Dövlətə məxsus əmlakın özəlləşdirilməsi nəticəsində əldə olunan daxilolmalar.

Bütün bunlar 2017-ci ildə dövlət büdcəsinin gəlir sisteminin proqnoz göstəricilərinin təhlilində öz əksini tapmışdır.

Cədvəl 2.1

	2015		2016		2017	
	Məbləğ	%-lə	Məbləğ	%-lə	Məbləğ	%-lə
Fiziki şəxslərin gəlir vergisi	982.5	5.6	1080.0	6.4	1168.0	7.2
Hüquqi şəxslərin mənfəət gəlir vergisi	2211.1	12.6	1914.6	11.4	2179.0	13.4
Əlavə dəyər vergisi	3454.7	19.7	3643.0	21.7	4137.0	25.5
Aksiz	647.8	3.7	637.0	3.4	608.0	3.7
Hüquqi şəxslərin əmlak vergisi	148.2	0.8	174.2	1.1	178.0	1.1
Hüquqi şəxslərin torpaq vergisi	48.7	0.3	50.0	0.3	50.0	0.3
Yol vergisi	79.7	0.5	87.0	0.5	89.0	0.5
Mədən vergisi	116.1	0.7	110.2	0.7	111.0	0.7
Sadələşdirilmiş vergi	168.0	1.0	300.0	1.8	344.0	2.1
Gömrük rüsumları	387.4	2.2	388.0	2.3	454.0	2.8
Dövlət rüsumu	94.7	0.5	105.0	0.6	105.0	0.6
Dövlət mülkiyyətində olan torpaqların, dövlət əmlakının, özəlləşdirilən dövlət müəssisə və obyektlərin altındakı torpaq icarəyə veril daxilolmalar	15.1	0.1	13.0	0.1	16.0	0.1
Dövlət Neft Fondundan daxilolmalar	8130.0	46.5	7615.0	45.3	6100.0	37.5
Sair daxilolmalar	1014.0	5.8	685.0	4.1	716.0	4.4
Dövlət büdcəsinin	17498.0	100	16822.0	100	16255.0	100

gəlirlərinin cəmi						
-------------------	--	--	--	--	--	--

2017-ci ildə dövlət büdcəsinin gəlirləri göründüyü kimi fiziki şəxslərin gəlir, əmək, torpaq vergiləri, hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi, habelə respublika ərazisinə malların idxalına görə əlavə əlavə və aksiz vergiləri, yol vergisi, mədən vergisi, gömrük rüsumları, dövlət əmlakının icarəsi və digər mənbələr əsasında formalaşır. 2017-ci ildə dövlət büdcəsinin gəlirləri 16255,0 mln.manat proqnozlaşdırılmışdır ki, bu da 2016-cı ildəkinə nisbətən 3,4 faiz, 2015-ci ilin icrasına nisbətən 7,2 faiz azdır.

Dövlət neft fondunun büdcəyə daxilolmaların əvvəlki illərlə müqayisədə xeyli azalaraq 6 milyard 100 milyon manat təşkil edəcək. Nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycan hökuməti Dövlət Neft Fonduna daxil olan vəsaitləri ölkənin ümumi gəlirlərindən təcrid edilmiş halda götürmür. Daha dəqiq, bu və digər layihələrin maliyyələşdirilməsi üçün fondun vəsaitlərindən hər il dövlət büdcəsinə müəyyən həcmdə transferlər edilir.

Sadəcə olaraq qlobal böhranın təsirlərini neytrallaşdırmaq və dinamik inkişafı təmin etmək üçün bir sıra mühüm tədbirlər həyata keçiriləcək. 2017-ci ildə büdcə gəlirlərinin 7855,0 mln.manatını və ya 49,2 %-i neft sektorundan, 50,8%-i və ya 8400,0 mln.manatı qeyri-neft sektorundan gələn gəlirlər təşkil edəcək. Başqa cür ifadə etsək, 2017-ci ildə dövlət büdcəsi gəlirləri üzrə proqnozun 7 milyard 210 milyon manatı Vergilər Nazirliyinin xətti ilə daxilolmaların, 6 milyard 100 milyon manatı Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondundan transfertlərin, 2 milyard 200 milyon manatı Dövlət Gömrük Komitəsinin xətti ilə daxilolmaların, 745 milyon manatı isə digər gəlirlərin payına düşür.

Vergilər Nazirliyinin xətti ilə daxilolmaların gələn il cari ilin proqnozu ilə müqayisədə 200 milyon manat, Dövlət Gömrük Komitəsi üzrə daxilolmaların isə 390 milyon manat çox olması nəzərdə tutulur. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondundan dövlət büdcəsinə transferlərin həcmi tədricən azaltmaqla fondun vəsaitlərinə qənaət etmək və ölkənin valyuta ehtiyatlarını qorumaq isə büdcə-vergi siyasətinin gəlirlər üzrə müəyyən edilmiş əsas istiqamətlərindən biridir. Bununla

əlaqədar 2017-ci ildə ARDNF-dən dövlət büdcəsinə transferlər 2016-cı ilin proqnozu ilə müqayisədə 1 milyard 515 milyon manat və ya 19,9 faiz az olacaq.

2.1-ci cədvəldən görüldüyü kimi 2017-ci ildə büdcənin gəlirləri tərkibində əlavə dəyər vergisi 4137,0 milyon manat və ya büdcə gəlirlərinin 13,4 faizini təşkil edəcək. Fiziki şəxslərin gəlir vergisi 1168,0 milyon manat proqnozlaşdırılıb ki, bu da büdcə gəlirlərinin 7,2 faizini təşkil edir.

Makroiqtisadi mühitə uyğun olaraq 2017-ci ildə büdcə-vergi siyasətini istiqamətləndirən makroiqtisadi göstəricilər orta və uzunmüddətli perspektivdə dövlət büdcəsi gəlirlərinin stabilləşdirilməsini, qeyri-neft sektoru və digər real mənbələr hesabına büdcəyə əlavə daxilolmaların müəyyən edilməsini özündə əks etdirir.

2017-ci ilin büdcə proqnozunda gəlirlərin yığım əmsalının artırılması, əmlak və yol vergilərinin dərəcələrinin optimalaşdırılması, əmək haqqından gəlir vergisinin vergi tutulmayan məbləğinin yaşayış minimumuna yaxınlaşdırılması, müxtəlif vergi növləri üzrə vergi bazasının genişləndirilməsi istiqamətində mühüm tədbirlər həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Büdcənin gəlirləri və xərclərinin proqnozlaşdırılması maliyyə nəzarəti sisteminin bilavasitə nəzarəti altında təşkil edilməklə onun qanunauyğun və məqsədyönlü istiqamətdə həyata keçirilməsi təmin olunur. Dövlət maliyyə nəzarəti sistemi bütöv dövlət idarəetmə aparatının əsas həlqələrindən biri olmaqla, dövlət büdcəsinin proqnozlaşdırılmasından, icrasından, icra hakimiyyətinin müəssisə, idarə və təşkilatları vasitəsilə gəlirlərin formalaşmasından (toplanmasından) və xərclərin maliyyələşdirilməsindən tutmuş, Ali Audit Qurumuna qədər həyata keçirilən kənar dövlət maliyyə nəzarətinədək büdcə prosesinin bütün mərhələlərini əhatə edir.

Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi öz fəaliyyətində Konstitutsiyanı, AR-nın qanunlarını, AR Prezidentinin fərman və sərəncamlarını, AR Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamlarını, Azərbaycanın tərəfdaş şıxdığı beynəlxalq müqavilələri rəhbər tutaraq dövlət və icmal büdcələrin layihələrinin mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq hazırlanmasını təmin edir. Maliyyə Nazirliyi qanunvericiliklə təmin olunmuş qaydada dövlət büdcəsinin icrasını təmin edir, dövlət

büdcəsindən ayrılan vəsaitlərin və dövlət zəmanəti ilə alınan borcların təyinatı üzrə xərclənməsi üzərində dövlət maliyyə nəzarətinin həyata keçirilməsini təmin edir.

2.3. Dövlət büdcəsi xərclərinin proqnozlaşdırılması

Dövlət büdcəsi xərclərinin proqnozlaşdırılması büdcə gəlirlərinin proqnozlaşdırılması ilə eyni zamanda həyata keçirilir və dövlətin iqtisadi-sosial inkişaf proqramının göstəricilərinə əsaslanır. Dövlət büdcəsi xərclərinin proqnozlaşdırılmasının mühüm xüsusiyyətlərindən biri ondan ibarətdir ki, növbəti büdcə ili və sonrakı üç il üçün işlənib hazırlanır.

Büdcə xərclərinin proqnozlaşdırılması Azərbaycan Respublikasının Vahid Büdcə Təsnifatına müvafiq olaraq həyata keçirilir və bu zaman xərclərin funksional iqtisadi və inzibati təsnifatı əsas götürülür. Büdcə xərclərinin funksional təsnifatında dövlətin funksiyaları üzrə xərclərin istiqamətləri, iqtisadi təsnifatda isə xərclərin iqtisadi məzmunu, yəni əsaslı və cari xərclər nəzərə alınır.

Büdcə xərclərinin proqnozlaşdırılmasında mühüm xüsusiyyətlərdən biri də onda ifadə olunur ki, iqtisadi inkişafa təsir edən faktorlar əsas götürülür. Bu məqsədlə struktur islahatların davam etdirilməsi, maliyyə təminatı və icmal büdcələrin vəsaiti hesabına həyata keçirilən sosial və investisiya layihələrinin iqtisadi-maliyyə əsaslandırılmasının optimallaşdırılması istiqamətində mühüm tədbirlər nəzərdə tutulur.

Büdcənin əsaslı xərcləri innovasiya və investisiya fəaliyyətini təmin edir. Bura əsas vəsaitlərin alınması, əsaslı tikinti, əsaslı təmir, dövlət ehtiyatlarının yaradılması, torpaq və qeyri-maddi aktivlərin alınması, əsaslı ödənişlər, ölkə daxilində kreditlərin alınması və ödənilməsi, xarici ölkələrdən kreditlərin alınması və ödənilməsi, xarici şirkətlərdən kreditlərin alınması və ödənilməsi ilə bağlı xərclər və s.

Büdcənin cari xərcləri büdcə təsnifatına müvafiq olaraq əsaslı xərclərə aid edilməyən dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanlarının, büdcə

idarələrinin cari xərclərini təşkil edir. Həmin xərclərə əməyin ödəniş fondu, əmək haqqına üstəlik (sosial sığorta haqqı), kreditlər üzrə faizlərin ödənilməsi, subsidiyalar, transferlər, dotasiyalar, əhaliyə göstərilən yardım və müavinətlər və s. xərclər aiddir.

Dövlət büdcəsi xərclərinin təsnifləşdirilməsi xərc normalalarının daha mükəmməl şəkildə hazırlanmasına, xərc proqramları ilə büdcə arasında uyğunluğun təmin olunmasına imkan verir. Ona görə də büdcə xərclərinin təsnifləşdirilməsi onların dəqiq iqtisadi təhlilinin həyata keçirilməsi baxımından da mühüm əhəmiyyətə malikdir. Büdcə xərclərinin təsnifləşdirilməsi iki əlamət üzrə aparılır: idarəetmə və iqtisadi mahiyyətinə müvafiq olaraq.

İnzibati əlamətinə görə təsnifləşdirmə dövlətin icra orqanları, onların yerinə yetirdiyi funksiyalar və hüquqi tənzimləmələrdən ibarət olan təsnifləşdirilmədir. Dövlət büdcəsindən ayrılan ödənişlər dövlət xidmətlərini həyata keçirən müxtəlif qurumlar arasında idarəetmə təsnifləşdirilməsinə uyğun olaraq bölüşdürülür. Bu təsnifləşdirmə dövlətin xərclərini həyata keçirən orqanlar arasındakı təsnifləşdirmə olduğundan buna çox vaxt xərclərin idarəetmə orqanları arası təsnifləşdirməsi də deyirlər. Qeyd edək ki, təsnifləşdirmə hər bir ölkədə müxtəlif cür həyata keçirilə bilər. Bu zaman ümumi idarəetmə; hüquqi-mühafizə; təhlükəsizlik; müdafiə; təhsil; səhiyyə; sosial xidmətlər üzrə xərclər bu qruplar arasında bölüşdürülür.

Büdcə xərclərinin iqtisadi cəhətdən təsnifləşdirilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Büdcə xərclərinin iqtisadi təsnifatı özü də bir neçə qruplar üzrə həyata keçirilir. Bu qruplardan birincisi xərclənməsi metodlarına görədir. Xərclənməsi metodlarına görə xərclər cari xərclərə, əsaslı xərclərə, adi və fəvqəladə xərclərə ayrılır.

Dövlətin normal fəaliyyəti ilə əlaqədar və əvvəldən planlaşdırılması mümkün olan xərcləri adi xərclərdir. Amma bununla bərabər dövlət il ərzində əvvəlcədən nəzərdə tutulmayan hadisələrlə qarşılaşır. Məsələn: təbii fəlakət, inflyasiya, müharibə və s. bu cür hadisələrin qarşısının alınması üçün hökumət fəvqəladə xərclər həyata keçirir. Bu xərclər əsasən ehtiyat fondları hesabına ödənilir. Qeyd edək ki, 2017-ci ildə nəzərdə tutulmayan xərclərin həyata keçirilməsi üçün yaradılan ehtiyat fondunun

məbləği 300 milyon manat təsdiq edilib. İqtisadi təsnifləşmədə xərclərin digər qruplaşması onların hansı məqsədə yönəldilməsi ilə əlaqədardır.

Cari xərclər hökumətin sosial və müdafiə funksiyalarının həyata keçirilməsi ilə bağlı olan xərclərdir. Bura sosial-mədəni tədbirlər, müdafiə, idarəetmə və digər istehlak xarakterli xərclər daxildir. İnvestisiya xərcləri ilə bilavasitə əsaslı qoyuluşlara yönəldilən xərclərdir. Belə xərclər dövlət büdcəsində ayrıca planlaşdırılır.

İqtisadi təsnifata görə həmçinin, büdcə xərcləri beynəlxalq, milli və regional əlamətlərinə görə də fərqlənir.

Beynəlxalq xarakterə ölkənin beynəlxalq təşkilatlar qarşısında öhdəliklərinin ödənilməsi; beynəlxalq kreditlərin və onları faizlərinin qaytarılması və s. xərclər daxildir. Milli xərclər ölkənin bütövlükdə inkişafı ilə əlaqədar xərclərdir. Regional xərclər regional maliyyənin əsasını təşkil edir və regional idarə xərclərindən; regional proqramların maliyyələşdirilməsi xərclərindən və s. ibarətdir.

İqtisadi istiqamətinə görə büdcə xərcləri iqtisadiyyatın maliyyələşdirilməsi, sosial-mədəni tədbirlər, idarəetmə və s. xərclərə ayrılır. Bu təsnifatdan geniş istifadə olunur. İqtisadiyyatın maliyyələşdirilməsi xərclərinə investisiya qoyuluşları, dövriyyə vəsaitlərinin artırılması, əməliyyat xərcləri və s. aiddir. Sosial-mədəni tədbirlər üzrə xərclərə təhsil, səhiyyə, elm, mədəniyyət və s. xərclər daxildir. Müdafiə xərcləri müdafiə qüvvələrinin saxlanılması, idarəetmə xərcləri isə dövlət idarəetmə aparatının saxlanması xərclərindən ibarətdir.

Azərbaycan Respublikası Dövlət büdcəsi xərclərinin tərkibi, 2015-ci ildə icra göstəriciləri, 2016 və 2017-ci illər üçün proqnoz göstəricilərinin dinamikası və təhlili verilir. (cədvəl 2.2).

2017-ci il dövlət büdcəsinin xərcləri 16900,0 mln.manat təsdiq edilmişdir. 2017-ci il dövlət büdcəsinin xərclərinin strukturunda cari xərclər ümumi xərclərin 58,7 faizini və ya 9 milyard 754,2 milyon manat təşkil edəcək. Əsaslı xərclərə ümumi xərclərin 31,4 faizi həcmində və ya 5 milyard 213 milyon manat dövlət borcuna

xidmətlə bağlı xərclərə ümumi xərclərin 9,9 faizi həcmində və ya 1 milyard 641,8 milyon manat yönəldiləcək.

Azərbaycan Respublikası Dövlət büdcəsi xərclərinin tərkibi, icra və proqnoz göstəriciləri.

Cədvəl 2.2.
(mln.manat)

	2015		2016		2017	
	Məbləğ	%-lə	Məbləğ	%-lə	Məbləğ	%-lə
Dövlət büdcəsinin xərcləri-cəmi	17784.5	100	18495.0	100	16900.0	100
1.Ümumdövlət xidmətləri	1773.1	10.0	3063.7	16.6	2846.9	16.8
Ondan:Elm xərcləri	113.2	0.6	135.2	0.7	118.5	0.7
2.Müdafiə	1700.8	9.6	2228.8	12.1	2642.1	15.6
3.Məhkəmə hakimiyyəti, hüquq mühafizə və prokurorluq	1105.7	6.2	1208.2	6.5	1211.6	7.2
4.Təhsil	1605.1	9.0	1830.2	9.9	1736.0	10.3
5.Səhiyyə	708.2	4.0	830.8	4.5	745.4	4.4
6.Sosial müdafiə və sosial təminat	1857.2	10.5	2698.8	14.6	2253.0	13.3
O cümlədən:sosial müdafiə xərcləri	1829.6	10.3	2663.4	14.4	2036.0	12.0
Sosial təminat xərcləri	27.6	0.2	35.3	0.2	217.0	1.3
7.Mədəniyyət, incəsənət, informasiya, bədən tərbiyəsi və digər kateqoriyalara aid edilməyən sahədə fəaliyyət	272.4	1.5	738.6	4.0	282.6	1.7
8.Mənzil və kommunal təsərrüfatı	395.9	2.2	447.8	2.4	304.2	1.8
9.Yanacaq və enerji	3.9	0.03	5.8	0.04	3.5	0.02
10.Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı, balıqçılıq, ovçuluq və ətraf mühitin mühafizəsi	547.6	3.1	684.5	3.7	517.4	3.1
11.Sənaye tikinti və faydalı qazıntılar	5002.5	28.6	3024.6	16.4	2521.1	14.9
Ondan:Dövlət əsaslı vəsaitin qoyuluşu (investisiya xərcləri)	4987.5	28.0	3000.0	16.2	2501.1	14.8
12.Nəqliyyat və rabitə	119.4	0.6	130.0	0.7	101.8	0.6
Ondan: Nəqliyyat	77.2	0.4	86.5	0.5	98.2	0.6
Rabitə	42.2	0.2	43.5	0.2	3.7	0.02
13.İqtisadi fəaliyyət	339.4	1.9	360.0	2.0	191.5	1.1
14.Əsas bölmələrə aid edilməyən xidmətlər	2353.3	13.2	1243.1	6.7	1542.8	9.1
Ondan: Avtomobil yolları, Məqsədli Büdcə Fondu	290.0	1.6	261.0	1.4	261.0	1.5

Ehtiyat fondları	449.9	2.5	413.0	2.2	300.0	1.8
O cümlədən:Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Ehtiyat Fondu	228.0	1.3	285.0	1.5	200.0	1.2
Dövlət Büdcəsinin Ehtiyat Fondu	221.9	1.2	128.0	0.7	100.0	0.6
Əsas bölmələrə aid edilməyən sair xərclər	1453.4	8.2	569.1	3.1	981.8	5.8

Cədvəldən göründüyü kimi büdcə xərclərinin tərkibində ölkənin müdafiəsinə, sosial-mədəni tədbirlərə ayrılan vəsait üstünlük təşkil edir. Belə ki ölkənin müdafiə qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsinə ayrılan vəsait 2017-ci ildə 2846,9 mln.manat təsdiq edilmişdir ki, bu da 2015-ci ildəkinə nisbətən 55,3 faiz, 2016-cı ildəkinə nisbətən isə 18,5 faiz çoxdur. 2017-ci ildə müdafiə məqsədləri üçün ayrılan vəsait büdcə xərclərinin 15,6 faizini təşkil edəcək.

2017-ci ilin dövlət büdcəsi xərclərinin tərkibində investisiya xərcləri 2501,0 mln.manat nəzərdə tutulmuşdur ki, bu da büdcə xərclərinin 14,8 faizini təşkil edir. İnvestisiya xərcləri 2016-cı il ilə müqayisədə 16,6 faiz və ya 499,0 mln.manat azalmışdır.

2017-ci ilin dövlət büdcəsi sosialyönümlüdür. Qeyd etmək lazımdır ki, artıq bir neçə illərdir ki, Azərbaycanın dövlət büdcəsində sosialyönümlülük prioritet olaraq proqnozlaşdırılır. Bu da subut edir ki, ölkə rəhbərliyinin sosial siyasətinin hədəfi hər bir vətəndaşın sosial şəraitinin yüksəldilməsidir.

2017-ci ilin dövlət büdcəsinin xərclərində sosialyönümlü xərclərin xüsusi çəkisi 40,3 faiz olmaqla 6 mld.686 mln. manat proqnozlaşdırılır. Bu 2016-cı illə müqayisədə 292,4 milyon manat və 4,6 faiz çoxdur. Əhalinin həssas sosial qruplarının müdafiəsinin gücləndirilməsi və dövlət büdcəsindən maliyyələşən təşkilatlarda çalışanların 2016-cı ildə artırılmış əmək haqqlarının maliyyə təminatı üçün 2017-ci ilin dövlət büdcəsində müvafiq məbləğdə vəsait nəzərdə tutulur.

Bundan başqa 2017-ci ilin dövlət büdcəsində elm, təhsil, səhiyyə, sosial müdafiə və sosial təminat, mədəniyyət, incəsənət, informasoya, bədən tərbiyəsi xərcləri üçün 4 milyard 932,9 milyon manat proqnozlaşdırılır. Bütövlükdə bu sahələr üzrə nəzərdə

tutulmuş xərclərin dövlət büdcəsi xərclərinin tərkibində xüsusi çəkisi 29,7 faiz təşkil edəcək.

Konkret olaraq isə növbəti ildə elm xərclərinə 118,5 milyon manat ayrılması nəzərdə tutulur. Bu büdcə xərclərinin 0,7 faizini təşkil edəcək. Hansı ki 2016-cı ilin elm xərcləri ilə eyni, 2015-ci illə müqayisədə isə 4,7 faiz çoxdur. bu xərclər fundamental elmi tədqiqatların və dövlət orqanlarında mövcud elmi tədqiqat təşkilatları tərəfindən həyata keçirilən elmi işlərin maliyyələşdirilməsinə yönəldiləcək.

2017-ci ildə təhsilin maliyyələşdirilməsi üçün 1 milyard 736 milyon manat nəzərdə tutulmuşdur ki, bu da büdcə xərclərinin 10,3 faizini təşkil edəcək.

Təhsli xərcləri üçün ayrılmış vəsaitin 933,5 milyon manatı ümumi təhsil xərclərinin, 551 milyon manatı təhsil sahəsində digər müəssisə və tədbirlərin, 137,8 milyon manatı məktəbəqədər təhsil xərclərinin, 42,9 milyon manatı orta ixtisas təhsil xərclərinin, 41,4 milyon manatı ali təhsil xərclərinin maliyyələşdirilməsinə yönəldiləcək. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyasının həyata keçirilməsi ilə bağlı təsdiq edilmiş "Fəaliyyət planı"nda nəzərdə tutulmuş tədbirlərin maliyyə tələbatı üçün 2017-ci il dövlət büdcəsində müvafiq məbləğdə vəsait ayrılmışdır.

2017-ci ilin dövlət büdcəsində səhiyyə xərcləri üçün 745,4 milyon manat vəsait ayrılmışdır. Həmin xərclərin dövlət büdcəsi xərclərinin tərkibində xüsusi çəkisi 4,5 faiz təşkil edəcək ki, bu da 2016-cı illə eyni səviyyədədir. Ayrılan vəsaitin 340,9 milyon manatı və ya 45,7 faizi xəstəxanaların, 113,9 milyon manatı və ya 15,3 faizi poliklinikaların və ambulatoriyaların saxlanması xərclərinə, 2,6 milyon manatı və ya 0,3 faizi səhiyyə sahəsində digər xidmətlər üzrə xərclərə, 288 milyon manatı və ya 38,7 faiz səhiyyə sahəsində tətbiqi tədqiqatlar və səhiyyə sahəsinə aid edilən digər xidmətlər üzrə xərclərə yönəldiləcək.

Ölkədə pensiya və müavinatların, ünvanlı sosial yardımın, məcburi köçkünlərin sosial məsələlərinin və digər sosial tədbirlərin maliyyə təminatı üçün 2017-ci ilin dövlət büdcəsində sosial müdafiə və sosial təminat xərcləri üçün 2 milyard 253

milyon manat vəsait proqnozlaşdırılmışdır. Sosial müdafiə və sosial təminatın maliyyələşdirilməsi üçün ayrılacaq vəsaitin büdcə xərcləri tərkibində xüsusi çəkisi 13,3 faiz təşkil edir.

2017-ci ildə sosial müdafiə və sosial təminat xərclərinə ayrılan vəsaitin 1 milyard 270 milyon manatı (əvvəlki il ilə müqayisədə 24 milyon manat və ya 1,9 faiz çox) Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi yanında Dövlət Sosial Müdafiə Fonduna ayırmaların (transferti), 595,8 milyon manatı (əvvəlki il ilə müqayisədə 42,5 milyon manat və ya 7,7 faiz çox) Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi və onun müvafiq orqanları vasitəsilə sosial müavinətlərin, təqaüdlərin və digər sosial xarakterli ödənişlərin, 177,5 milyon manatı Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin işləri üzrə Dövlət Komitəsi vasitəsilə qaçqınların və məcburi köçkünlərin sosial müdafiəsinin təmin edilməsi tədbirlərinin maliyyələşdirilməsinə yönəldiləcək.

Müasir dövrdə sosial ədalət meyarını rəhbər tutan hər bir dövlətin qarşıya qoyduğu ən ali məqsəd vətəndaş amilinin tərəqqisi, insanlar üçün maksimum firavan yaşayış şəraitinin təmin edilməsidir. 2017-ci ilin dövlət büdcəsinin proqnozu göstərir ki, Azərbaycanda bu istiqamətdə qarşıda duran vəzifələrin uğurla reallaşması təmin olunur. Bu 2017-ci ilin dövlət büdcəsi də ölkənin inkişafı üçün möhkəm baza olmaqla həm də əhalinin sosial müdafiəsinin daha da gücləndirilməsinə və ölkə vətəndaşlarının rifah halının yaxşılaşdırılmasına imkan verəcəkdir.

FƏSİL 3. BÜDCƏ PROSESİNİN TƏŞKİLİ ÜZƏRİNDƏ MALİYYƏ NƏZARƏTİ VƏ ONUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1 Dövlət büdcəsi layihəsinin tərtibi prosesi və maliyyə nəzarəti

Büdcə prosesinin təşkili mərhələlərindən biri büdcə layihəsinin təşkili mərhələlərindən biri büdcə layihəsinin tərtib olunmasıdır. Büdcə layihəsinin tərtib olunması qaydalarının əsasları AR-nın Konstitusiyasında, "Büdcə sistemi haqqında" Qanunda və AR-nın digər qanunvericilik aktlarında müəyyən edilmişdir. Azərbaycan Respublikası dövlət büdcəsi layihəsinin tərtib edilməsi Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti, Naxçıvan MR-nın və yerli özünüidarə orqanlarının, müvafiq icra hakimiyyətorqanlarının müstəsna vəzifəsi hesab olunur. Növbəti ilin büdcə layihəsi bir qayda olaraq cari ilin fevral ayından başlanır və bu işə ciddi hazırlıq görülür.

"Büdcə sistemi haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununa müvafiq olaraq Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti növbəti il dövlət büdcəsi layihəsini, habelə ölkənin iqtisadi və sosial inkişaf konsepsiyasını və proqnoz göstəricilərini hazırlamaq və Azərbaycan Prezidentinə təqdim edilməsi barədə cari ilin yanvar ayının üçüncü ongünlüyündə sərəncam qəbul edir.

Nazirlər Kabinetinin həmin sərəncamı ilə büdcənin tərtibi sahəsində ayrı-ayrı icra hakimiyyəti orqanlarının vəzifələri və səlahiyyətləri müəyyən edilir.

İqtisadiyyat Nazirliyi və Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi "Büdcə sistemi haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun müvafiq müddəələrindən irəli gələn vəzifələri yerinə yetirməklə, ölkənin növbəti büdcə ili və gələn üç il üçün dövlət büdcəsinin layihəsini, iqtisadi və sosial inkişaf konsepsiyasını, toplu maliyyə balansını və "Büdcə sistemi haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 12-ci maddəsində göstərilən digər sənədləri hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etmək üçün cari il sentyabrın 15-dək Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə təqdim edirlər.

Maliyyə Nazirliyi növbəti il və sonrakı üç il üçün dövlət büdcəsinin və icmal büdcəsinin layihələrinin müəyyən olunmuş müddətdə hazırlanmasını təmin etmək

məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müvafiq sərəncamı ilə yaradılacaq komissiyalara dair təkliflərini 1 ay müddətində Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə təqdim edir.

Qanunvericiliyə əsasən Dövlər Statistika Komitəsi: - cari il üçün ölkənin ortamüddətli iqtisadi və sosial inkişaf proqramını dəqiqləşdirmək üçün ilin ilkin statistik məlumatlarını cari ilin fevral ayının 5-dək Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyinə və Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinə təqdim edir.

Dövlət Statistika Komitəsi həmçinin, növbəti büdcə ili və gələn üç il üçün ölkənin iqtisadi və sosial inkişaf konsepsiyasının, dövlət büdcəsi layihəsinin və toplu maliyyə balansının hazırlanması üçün lazım olan statistik məlumatların Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyinə, Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinə, Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyinə və digər əlaqədar təşkilatlara mütəmadi olaraq verilməsini təmin edir.

Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi, Dövlət Gömrük Komitəsi və dövlət büdcəsinin gəlirlərini təmin edən digər orqanlar növbəti büdcə ili və sondakı üç il üçün dövlət büdcəsi gəlirlərinin layihəsini hazırlamaq məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin təlimat məktubuna uyğun olaraq müvafiq məlumatları cari il iyunun 1-dək Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinə təqdim edirlər.

Nxçıvan Muxtar Respublikasının Nazirlər Kabineti, nazirliklər, komitələr, idarə və təşkilatların rəhbərləri, şəhər və rayon icra hakimiyyəti orqanları və bələdiyyələr Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin təlimat məktubuna uyğun olaraq lazım olan məlumatları iqtisadiyyatın müvafiq sahələrinin inkişafının təhlili əsasında, növbəti büdcə ili və gələn üç il üçün ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyasını və proqnoz göstəricilərini və toplu maliyyə balansını hazırlamaq üçün cari il 15 iyul tarixinədək, investisiya proqramının layihəsini hazırlamaq üçün müvafiq materialları isə cari il 20 aprel tarixinədək Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyinə təqdim edirlər. Nxçıvan Muxtar Respublikasının Nazirlər Kabineti, büdcədən

müvafiq maliyyə yardımları (transfert) alan idarə və təşkilatlar, şəhər və rayon icra hakimiyyətlərinin maliyyə orqanları növbəti büdcə ili və sondakı üç il üçün büdcə layihələrini cari il iyulun 1-dək Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinə təqdim edirlər.

Nazərliklər, komitələr, və büdcədən maliyyələşən digər təşkilatlar növbəti büdcə ili və sonrakı üç il üçün büdcə layihələrini, həmçinin büdcədən kənar vəsaitlərin büdcənin tərkibinə daxil edilməsini strukturlarının təkmilləşdirilməsinə dair təkliflərini cari il iyulun 1-dək Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinə təqdim edirlər.

AR-nın Dövlət Sosial Müdafiə Fondu və Dövlət Neft Fondu növbəti büdcə ili və gələn üç il üçün fondların büdcə layihələrinin ilkin variantını cari il 15 mart tarixinədək, dəqiqləşdirilmiş variantını isə cari il 1 iyul tarixinə qədər Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyinə və Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinə təqdim edirlər.

Dövlət büdcəsindən maliyyə yardımı (dotasiya) almaq istəyən bələdiyyələr cari il 1 may tarixinə qədər "Büdcə sistemi haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 11.14-cü maddəsində göstərilən sənədləri və məlumatları Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinə təqdim edirlər.

Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi və Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi lazım olduqda, ölkənin növbəti büdcə ili və gələn üç il üçün dövlət büdcəsi layihəsinin, iqtisadi və sosial inkişaf konsepsiyasının və toplu maliyyə balansının tərtibi üçün əlavə əsaslandırıcı materialları və hesabları mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarından, habelə onların struktur bölmələrindən, mülkiyyət və təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq digər hüquqi şəxslərdən, bələdiyyələrdən və büdcədən kənar dövlət fondlarından tələb edə bilərlər.

Dövlət büdcəsinin tərtib prosesinin təkmilləşdirmək məqsədi ilə mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarının rəhbərləri növbəti il üçün müvafiq sahə, rayon şəhər üzrə sosial-iqtisadi inkişaf proqramının layihəsini (maliyyələşdirmə mənbələrini göstərməklə) hazırlayıb və cari il - may ayının 1-dək Azərbaycan Respublikasının

İqtisadi İnkişaf Nazirliyinə və Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinə təqdim edirlər.

Azərbaycan Respublikası hökuməti növbəti maliyyə ilinə dövlət büdcəsi haqqında qanun layihəsini və ona əlavə olunmuş sənədləri və materialları 1 oktyabr tarixinə qədər Azərbaycan Respublikası Prezidentinə təqdim edir.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti növbəti maliyyə ilinə dövlət büdcəsi haqqında qanun layihəsinə və ona əlavə olunmuş materiallara baxdıqdan sonra onları 15 oktyabr tarixindən gec olmayaraq Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə təqdim edir.

Qanun layihəsi ilə birlikdə aşağıdakı sənədlər və materiallar Milli Məclisə göndərilir:

- cari ilin keçən Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının yekunları;
- növbəti maliyyə ilinə Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının proqnozu;
- növbəti maliyyə ilinə büdcə və vergi siyasətinin əsas inkişafının planı;
- növbəti maliyyə ilinə Azərbaycan Respublikasının ərazisi üzrə icmal maliyyə balansının proqnozu;
- növbəti maliyyə ilinə dövlət büdcəsi ilə yerli büdcələrin qarşılıqlı əlaqələri üzrə hesablaşmalar və əsas prinsiplər;
- növbəti maliyyə ilinə dövlət büdcəsindən maliyyələşən məqsədli proqramların layihələri;
- növbəti maliyyə ilinə ünvanlı investisiya proqramının layihəsi;
- növbəti maliyyə ilinə dövlət bələdiyyə müəssisələrinin özəlləşdirilməsi proqramının layihəsi;
- növbəti maliyyə ilinə dövlət büdcəsinin gəlirlərinin təsnifatının maddələri, Azərbaycan Respublikasının büdcə xərclərinin funksional təsnifatının bölmələri və yarımbölmələri və büdcənin kəsri üzrə hesablaşmalar;

- xarici dövlət borc götürməsi və dövlət kreditləri ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının götürdüyü maliyyə öhtəliklərini əks etdirən beynəlxalq müqavilələr;
- növbəti maliyyə ilinə Azərbaycan Respublikasının dövlət borc götürmə və dövlət kreditlərinin verilməsi proqramının layihəsi;
- növbəti maliyyə ilinə bütün əsas parametrlər və göstəricilər üzrə Azərbaycan Respublikasının xarici dövlət borcunun strukturunun layihəsi;
- növbəti maliyyə ilinə dövlət büdcəsinin kəsrinin örtülməsi üçün nəzərdə tutulmuş daxili borc götürmə proqramının layihəsi və Azərbaycan Respublikasının daxili dövlət borcunun strukturunun layihəsi;
- növbəti maliyyə ilinə Azərbaycan Respublikası hökumətinin zəmanət proqramı və cari ilin keçən dövründə verilmiş zəmanətlər haqqında hesabat;
- növbəti maliyyə ilinə dövlət büdcəsində nəzərdə tutulmayan xərclərin həyata keçirilməsini tələb edən qanunların ləğv olunması haqqında qanunların layihələri.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti növbəti maliyyə ilinə dövlət üdcəsi haqqında qanun layihəsi ilə birlikdə Milli Məclis aşağıdakı qanun layihələrini göndərir:

- Azərbaycan Respublikasının vergilər və rüsumlar haqqında qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi;
- Azərbaycan Respublikasının büdcədən kənar fondlarının büdcələri haqqında qanun layihəsi.

Lazım olan hallarda maliyyə ilinə dövlət büdcəsi haqqında qanun layihəsi ilə və növbəti maliyyə ilinə Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə fondunun büdcəsi haqqında qanun layihəsi ilə əmək haqlarının və dövlət pensiyalarının indeksləşdirilməsi nəzərdə tutularsa, onda Milli Məclisə eyni zamanda pensiyaların minimum məbləğinin artırılması, dövlət pensiyalarının yenidən hesablanması və indeksləşdirilməsi, əmək haqqının artırılması haqqında qanun layihələri də göndərilir.

Mərkəzi Bank cari ilin 1 oktyabr ayından gec olmayaraq növbəti maliyyə ili üçün vahid dövlət pul-kredit siyasətinin əsas istiqamətlərinin layihəsini Milli Məclisə

təqdim edir. Bu layihə həmçinin Azərbaycan Respublikası Prezidentinə və Azərbaycan Respublikası hökumətinə göndərilir.

Dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına maliyyələşdirilməsi nəzərdə tutulan məqsədli proqramların layihələri Milli Məclisə növbəti maliyyə ili üçün dövlət büdcəsi haqqında qanun layihəsi ilə eyni zamanda təqdim edilir. Məqsədli proqramların layihələrində proqramların bütün texniki iqtisadi göstəriciləri əks etdirir.

Büdcə layihəsinin tərtibio zamanı büdcə təsnifatına müvafiq olaraq büdcə gəlirləri və xərclərinin qanunauyğun proqnozlaşdırılması üzərində, gəlir və xərc normalarına düzgün əməl olunması üzərində ilkin maliyyə nəzarəti həyata keçirilir. Büdcə layihəsinin tərtib olunması sahəsində ilkin maliyyə nəzarətinin həyata keçirilməsində Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi xüsusi rol oynayır. Dövlət büdcəsi və İcmal büdcələrin layihələrini hazırlayan və dövlət büdcəsinin kassa icrasını təmin edən, dövlət büdcəsi vəsaitindən düzgün, qənaətlə və məqsədəuyğun istifadə olunması üzərində dövlət maliyyə nəzarətini həyata keçirən mərkəzi icra orqanı kimi Maliyyə Nazirliyi və onun Maliyyə Nəzarəti Xidməti orqanı bu sahədə Milli Məclisin Hesablama Palatası ilə qarşılıqlı əlaqə formasında fəaliyyət göstərirlər.

Ölkədə ali dövlət maliyyə nəzarəti funksiyasını yerinə yetirən orqan kimi Hesablama Palatası “Büdcə sistemi haqqında” Qanunun və digər qanunvericilik aktlarının tələblərinə uyğun olaraq dövlət büdcəsi və büdcədənəkar dövlət fondlarında, dövlət iri vergi ödəyicilərində və qeyri-dövlət müəssisələrində, gəlirlərin və xərclərin planlaşdırılması, büdcə vəsaitlərinin təyinatı üzrə və səmərəli istifadəsi üzərində, maliyyə əməliyyatlarının və xərc normalarının qanunauyğun olması üzərində nəzarət edir.

Müvafiq orqanların tərtib etdiyi məqsədli proqramların əsaslandırılmış olmasının qiymətləndirilməsi və onların icra vəziyyətinin təhlil edilməsi də Hesablama Palatasının fəaliyyət sahəsinə daxildir. Hesablama Palatası ümumilikdə il ərzində Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə üç əsas sənəd təqdim edir: növbəti il üçün dövlət büdcəsi və icmal büdcə haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanun

layihələrinə rəy, eləcə də dövlət büdcəsinin və icmal büdcənin icrası barədə qanun layihələrinə rəy və Palatanın illik fəaliyyəti barədə Milli Məclisə hesabat verir.

3.2.Dövlət büdcəsi layihəsinin müzakirəsi və təsdiqi qaydası

Azərbaycan Respublikası büdcə proqnozlaşdırılması prosesinin növbəti mərhələsi büdcənin layihəsinin müzakirəsi və təsdiq edilməsidir.

Növbəti il və orta müddətli perspektiv üçün büdcə layihəsi üzrə reallaşdırılmış məsələlər, Maliyyə Nazirliyinin rəhbərlik etdiyi xüsusi dövlət komissiyasında baxılır, zəruri düzəlişlər edilir və bundan sonra Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə təqdim edilir.

Nazirlər Kabineti Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən təqdim edilən növbəti maliyyə ilinə Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının proqnozuna baxır və orta müddətli perspektivə Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının proqnozunun parametrlərinin, növbəti maliyyə ilinə dövlət büdcəsinin və büdcədən kənar dövlət fondlarının büdcələrinin layihəsini, növbəti maliyyə ilinə və orta müddətli perspektivə büdcə-maliyyə siyasətini xarakterizə edən digər sənədləri və materialları dəqiqləşdirir və müəyyən olunmuş qaydada Milli Məclisə təqdim edilmək üçün qanun layihəsini bəyənir. Azərbaycan Respublikasının hökuməti növbəti maliyyə ilinə dövlət büdcəsi haqqında qanun layihəsini və ona əlavə olunmuş sənədləri və materialları cari ilin – 25 sentyabr tarixinə qədər Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim edir.

Növbəti büdcə ili üzrə dövlət büdcəsi ilə bağlı aşağıdakı sənədlər hazırlanıb Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə təqdim edilir:

- cari ilin dövlət büdcəsinin icrasının vəziyyəti barədə hesabat;
- növbəti büdcə ili üzrə Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi haqqında qanun layihəsi;
- Azərbaycan Respublikasının növbəti büdcə ili üzrə iqtisadi və sosial inkişaf konsepsiyası və proqnoz göstəriciləri;

- dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına maliyyələşdirilməsi nəzərdə yuyulan məqsədli proqramlar;

- büdcə-vergi siyasətinin əsas istiqamətləri;

- Azərbaycan Respublikasının ərazi üzrə icmal maliyyə balansı;

- Dövlət büdcəsinə daxil olmayan məqsədli dövlət fondlarının büdcələri haqqında qanun layihələri;

- Büdcə təsnifatına uyğun olaraq növbəti büdcə ili üzrə dövlət büdcəsinin gəlirlərinin və xərclərinin məbləği;

- Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilən difər sənədlər.

Növbəti büdcə ili üzrə dövlət büdcəsi haqqında qanun layihəsi bu qanunla müəyyən edilmiş sənədlərlə birlikdə cari ilin 15 oktyabr tarixindən gec olmayaraq ölkə Prezidenti tərəfindən Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyasının 109-cu maddəsinin 2-ci bəndinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin müzakirəsinə və təsdiqinə təqdim edilir.

Növbəti maliyyə ili üçün dövlət büdcəsi haqqında qanun layihəsi Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində 20 dekabr tarixindən gec olmayaraq təsdiq edilir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti dövlət büdcəsi haqqında qanuna dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında qanun layihəsini Milli Məclisə təqdim edir. Dövlət büdcəsi haqqında qanuna dəyişikliklər və əlavələr edilməsi dövlət büdcəsinin əsas xarakteristikasının dəyişdirilməsi və tənzimləyici gəlirlərin Azərbaycan Respublikası büdcə sisteminin müxtəlif səviyyəli büdcələri arasında bölüşdürülməsi, həmçinin dövlət büdcəsi xərclərinin funksional və inzibati təsnifatının bölmələri üzrə bölüşdürülməsi səbəb ola bilər.

Növbəti büdcə ili üçün dövlət büdcəsi haqqında qanun layihəsinin müzakirəsi və təsdiqi Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Daxili Nizamnaməsinə uyğun olaraq həyata keçirilir.

Milli Məclisə təqdim edilmiş növbəti il üçün “Dövlət büdcəsi haqqında” Qanun layihəsini Milli Məclisin sədri tərəfindən Milli Məclisin İqtisadi siyasət daimi komissiyasına göndərir və layihəyə baxılması müddətini müəyyən edir.

Qanun və qərar layihələrinə baxılması üçün daimi komissiya işçi qrupu yarada bilər.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin tapşırığı ilə onun səlahiyyətli nümayəndəsi Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin növbəti büdcə ili üzrə dövlət büdcəsi haqqında məruzə edir.

Milli Məclisdə qanun layihələrinə, bir qayda olaraq üç oxunuşda baxılır. Milli Məclisin sədrinin qərarı ilə və ya Milli Məclisin protokol qaydasında qəbul etdiyi qərarla qanun layihəsinə bir oxunuşda baxıla bilər.

Növbəti büdcə ili üzrə dövlət büdcəsi haqqında qanun layihəsinin birinci oxunuşunda Milli Məclis Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının konsepsiyası və proqnozunu, büdcələrarası qarşılıqlı münasibətlərin əsas prinsiplərini, dövlət büdcəsi kəsirinin ödənilməsi üçün xarici maliyyələşdirmə mənbələrini araşdırır. Eyni zamanda dövlət büdcəsinin göstəriciləri, o cümlədən büdcə gəlirlərinin bölmələr, qruplar və yarımqruplar üzrə təsnifatı, dövlət büdcəsinin gəlirlərinin və rüsumlarının büdcə subyektləri arasında bölgüsü, dövlət büdcəsi kəsirinin ölçüsü və növbəti il üçün dövlət büdcəsi xərclərindəki xüsusi çəkisi, büdcə kəsirinin örtülməsi mənbələri və ümumilikdə, dövlət büdcəsinin xərclərinin ümumi həcmi təhlil edilir.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin daxili Nizamnaməsinin 16-cı maddəsinə əsasən qanunun layihələrinin birinci oxunuşu zamanı onun qəbul edilməsinin zəruriliyi, yuxarıda qeyd olunan əsas müddəaları müzakirə edilir, qanun layihəsinin ümumi konsepsiyasına qiymət verilir.

İqtisadi siyasət daimi komissiyasında layihədə baxılarkən onların arasında fikir ayrılığı əmələ gəlmişsə, layihə ilə razı olmayan daimi komissiyanın rəyini həmin komissiyanın nümayəndəsi oxuyur.

Onun layihəsinə birinci oxunuşda baxılması nəticəsində Milli Məclis aşağıdakı qərarlardan birini qəbul edir:

- Layihə birinci oxunuşda qəbul edilsin və söylənmiş təkliflər və iradlar nəzərə alınmaqla onun üzərində iş davam etdirilsin (bu qərar protokol qaydasında qəbul edilir);

- Layihə qəbul edilməsin;

- Layihə qəbul edilsin.

Milli Məclis birinci oxunuşda qəbul edilmiş qanun layihəsinin dərc olunması və ümumxalq müzakirəsinə çıxarılması haqqında qərar qəbul edə bilər.

Birinci oxunuşda qəbul edilmiş qanun layihəsinə dair təklifləri və iradları aparıcı daimi komissiya tərəfindən öyrənilir və ümumiləşdirilir. Aparıcı daimi komissiya layihədə təklif olunan dəyişikliklərin Azərbaycan Respublikası Konstitutsiyasına uyğun olub-olmamasını müəyyənləşdirmək üçün müstəqil ekspertiza təyin edə bilər. Layihədə təklif edilən dəyişikliklərin Azərbaycan respublikası Konstitutsiyasına zidd olması müəyyənləşdirildikdə aparıcı daimi komissiya bu barədə dəyişikliyin müəllifinə xəbər verir. Dəyişiklik vermiş şəxslər müzakirə zamanı dəyişiklikləri dəqiqləşdirə və ya geri götürə bilərlər.

Layihənin ayrı-ayrı maddələri üzrə qruplaşdırılmış dəyişikliklərə aparıcı daimi komissiyasının iclasında baxılır və daimi komissiya dəyişikliklərlə razı oluqda onları layihənin mətninə daxil edir. Yenidən işlənmiş qanun layihəsi ikinci oxunuşda baxılmaq məqsədilə Milli Məclisin Sədrinə göndərilir.

Milli Məclisdə ikinci oxunuşda oxulması baxılmasına azı 5 gün qalmış qanun layihəsi onun təşəbbüsçüsünə göndərilir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin qanunvericilik təşəbbüsü qaydasında Milli Məclisin müzakirəsinə verdikləri qanun layihələri təqdim olunmuş şəkildə müzakirəyə çıxarılmalı və səsə qoyulmalıdır. Belə qanun layihələrində dəyişikliklər yalnız həmin orqanların razılığı ilə edilə bilər.

Milli Məclisin daxili Nizamnaməsinin 18-ci maddəsinə əsasən qanun layihəsinin ikinci oxunuşunda müzakirəsi aparıcı daimi komissiyanın nümayəndəsinin məruzəsi

ilə başlanır. Məruzəçi daimi komissiyada layihəyə baxılmasının nəticələri haqqında məlumat verir.

Büdcə layihəsinin ikinci oxunuşunda müzakirəsi bir qayda olaraq, komissiya üzvünün çıxışı ilə başlanır.

Burada dövlət büdcəsi xərclərinin ümumi məbləği çərçivəsində dövlət büdcəsinin funksional təsnifatı üzrə xərclərin bölgüsü Naxçıvan Muxtar Respublikası büdcəsinə və yerli (bələdiyyə) büdcələrə maliyyə yardımının həcmi (dotasiya), cari xərclər büdcəsi, dövlət məqsədli proqramlarının maliyyələşdirilməsi xərcləri, Azərbaycan Respublikasının dövlət xarici borclanması proqramı, Azərbaycan Respublikasının xarici dövlətlərlə dövlət kreditinin verilməsi, gəlirlərin və xərclərin rüblər üzrə bölgüsü, dövlət büdcəsinin kəsiri, onun maliyyələşmə mənbələri və bir sıra digər məsələlər müzakirə edilir.

İkinci oxunuşda müzakirə edilən qanun layihəsinin əsas kimi qəbul edilməsi barədə protokol qaydasında qərar qəbul edilir. Əgər bu cür qərarlar qəbul edilməzsə, onda qanun layihəsi qəbul edilməmiş sayılır.

Büdcənin qanun layihəsi əsas kimi qəbul olunduqdan sonra Milli Məclisin iclasına sədrlik edən deputatlardan qanun layihəsində edilmiş dəyişikliklərə etirazların olub-olmamasını öyrənir. Bu cür etirazlar olduqda onları qısaca əsaslandırmaq üçün hər deputata 3 dəqiqəyədək vaxt verilir. Məruzəçi həmin etirazlara cavab verir və qanun layihəsi maddə-maddə müzakirə edilir.

Bundan sonra qanun layihəsi ikinci oxunuşda qəbul edilir. İkinci oxunuşda qəbul edilmiş qanun layihəsi müzakirə zamanı müəyyənləşdirilmiş daxili ziddiyyətlərin aradan qaldırılması və redaktə edilməsi üçün daimi komissiyaya çatdırılır.

İş başa çatdıqdan sonra daimi komissiya üçüncü oxunuş üçün hazırlanmış qanun layihəsini Milli Məclisin sədrinə göndərir. Milli Məclisin sədri qanun layihəsinə üçüncü oxunuşda baxılmasının Milli Məclisin iclasının gündəliyinə salır.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin Nizamnaməsinin 19-cu maddəsinə əsasən qanun layihəsinin üçüncü oxunuşu zamanı qanun layihəsi bütövlükdə səsə

qoyulur. Qanun layihəsinin üçüncü oxunuşu zamanı onun mətnində dəyişikliklər edilə bilməz.

Müstəsna hallarda Milli Məclisin iclasında iştirak edən deputatların əksəriyyətinin tələbi ilə üçüncü oxunuşda olan qanun layihəsi ikinci oxunuşa qaytarıla bilər.

Azərbaycan Respublikasının 96-cı maddəsinin IV və V-ci hissələrində nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, bütün başqa hallarda Milli Məclisə təqdim edilmiş layihələrə 6 ay müddətində baxılır, müzakirə edilir və onun barəsində qərar qəbul edilir.

Azərbaycan Respublikası Konstitutsiyasının 96-cı maddəsinin V hissəsində sadalanan subyektlər qanun layihələrini Milli Məclisin sessiyasının işinin bitməsinə 20 gündən az qaldıqda göndərərsə, Milli Məclisin sədri həmin layihələrə növbəti sessiyada baxılması haqqında vəsalət qaldıra bilər. Qanunvericilik yəşəbbüsü hüququ subyektləri vəsatətə rədd cavab verərsə, Milli Məclisin işi bitənədək həmin layihələr barədə qərar qəbul edilir.

Növbəti büdcə ili üzrə dövlət büdcəsi haqqında qanun layihəsi Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində cari ilin 20 dekabr tarixindən gec olmayaraq təsdiq edilir.

Növbəti büdcə ili üzrə dövlət büdcəsi haqqında qanunla aşağıdakı əsas göstəricilər təsdiq olunur:

- Gəlirlərin ümumi məbləği;
- Mədaxil mənbələri üzrə gəlirlərin məbləği;
- Ayrı-ayrı vergilərdən dövlət büdcəsinə ayırmaların normativləri;
- Xərclərin ümumi məbləği;

- Funksional büdcə təsnifatına uyğun olaraq xərclərin məbləği, o cümlədən Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsinə və digər büdcələrə verilən dotasiyalar, subvensiyalar, beynəlxalq öhdəliklər, daxili və xarici dövlət borcları üzrə ödənişlər və ehtiyat fondunun məbləği;

- Büdcə kəsirinin yuxarı həddinin məbləği;

- Daxili və xarici borclar üzrə yuxarı həddin məbləği.

Növbəti büdcə ili üzrə dövlət büdcəsi təsdiq olunduqdan sonra müvafiq icra hakimiyyəti orqanı təşkilatlar üzrə büdcə təsnifatı əsasında xərclərin bölgüsünü aparır və təsdiq edir.

Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi növbəti büdcə ili üzrə dövlət büdcəsinin təsdiq olunmuş göstəriciləri əsasında onun gəlirlərinin (mənbələr üzrə) və xərclərinin (büdcə təsnifatına uyğun olaraq) rüblük bölgüsünü müəyyən edir.

Təsdiq olunmuş dövlət büdcəsinin göstəriciləri, gəlir və xərclərin rüblük bölgüsü Maliyyə Nazirliyi tərəfindən bir ay müddətində idarə və təşkilatlara çatdırılır.

Dövlət büdcəsi xərclərinin İnzibati təsnifatına müvafiq olaraq təşkilatlar üzrə bölgüsündə nəzərdə tutulmuş ayırmaların müəyyən olunmuş müddətdə idarə və təşkilatlara çatdırılmasına görə müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının rəhbərliyi Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyət daşıyırlar.

Növbəti büdcə ili üzrə dövlət büdcəsi haqqında qanun layihəsi müəyyən olunmuş müddət ərzində təsdiq olunmazsa, ölkə prezidenti dövlət büdcəsi təsdiq olunanaqədək büdcədən maliyyələşmənin müvəqqəti qaydalarını müəyyən edir.

2017-ci il üçün Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinin gəlirlərinin göstəriciləri aşağıdakı formada təsdiq edilmişdir.

(Azərbaycan Respublikasının 2017-ci il dövlət büdcəsi haqqında AR-nın Qanunu, Bakı 16 dekabr 2016-cı il)

Cədvəl 3.1
(mln.man)

Əsas gəlir növləri	2016	2017	2017-ci ildə 2016-cı ilə nisbətən %-lə
Fiziki şəxslərin gəlir vergisi	1080.0	1168.0	108.1
Hüquqi şəxslərin mənfəət (gəlir) vergisi	1914.6	2179.0	113.8
Əlavə dəyər vergisi	3643.0	4137.0	113.5
Aksiz	637	608.0	95.4
Hüquqi şəxslərin əmlak vergisi	174.2	178.0	102.3
Hüquqi şəxslərin torpaq vergisi	50.0	50.0	100.0

Yol vergisi	87.0	89.0	102.3
Mədən vergisi	110.2	111.0	100.9
Sadələşdirilmiş vergi	300.0	344.0	114.7
Gömrük rüsumları	388.0	454.0	117.0
Dövlət rüsumu	105.0	105.0	100.0
Dövlət mülkiyyətində olan torpaqların, dövlət əmlakının, özəlləşdirilməsindən gəlirlər	13.0	16.0	123.1
Neft Fondundan ayırmalar	7615.0	6100.0	80.1
Sair daxilolmalar	685.0	716.0	104.5
Dövlət büdcəsinin gəlirlərinin cəmi	16822.0	16255.0	96.6

Göründüyü kimi, 2017-ci il büdcə mədəxili 16255,0 milyard manat proqnozlaşdırılmışdır ki, bu da 2016 – ci ilə nisbətən 3,4 faiz azdır.

Büdcə gəlirləri tərkibində əlavə dəyər vergisi 4137,0 mln. manat proqnozlaşdırılıb. Bu büdcənin ümumi mədəxilinin 25,5 faizini təşkil edəcək. ƏDV əvvəlki ilə nisbətən 13,5 faiz artacaqdır. Xüsusi çəkisinə görə vergili gəlirlərdən hüquqi şəxslərin gəlir vergisi (mənfəət vergisi) ikinci yeri tutur, yəni 2017-ci ildə bu vergi növü 2179,0 mln.manat və ya 2016 – ci ilin proqnozuna qarşı 13,8 % artım deməkdir. Fiziki şəxslərin gəlir vergisi və aksiz vergisi müvafiq olaraq 1168,0 mln.manat və 608,0 mln.manat nəzərdə tutulmuşdur, yəni əvvəlki ilə nisbətən 8,1 faiz çox və 4,6 faiz azdır. Gömrük rüsumları 454,0 mln.manat təşkil edəcəkdir ki, yaxud əvvəlki ilə nisbətən 17,0 faiz çoxdur.

2017-ci ildə Dövlət Neft Fondundan büdcəyə 6100,0 mln.manat vəsait daxil olması nəzərdə tutulmuşdur ki, bu da büdcə gəlirlərinin 37,5 faizini təşkil etməklə, əvvəlki ilə nisbətən 3,4 faiz azdır. Sair daxilolmalar 716,0 mln manat (büdcə gəlirlərinin 4,4 faizini) təşkil etməklə 2016-cı illə müqayisədə 4,5 faiz çox proqnozlaşdırılmışdır.

Dövlət Neft Fondundan daxilolmaların əvvəlki ilə nisbətən 3,4 faiz və ya 1515,0 mln.manat az proqnozlaşdırılması qeyri-neft sektorunun daha üstün artırılması ilə əlaqədardır.

Dövlət büdcəsinin gəlirlərinin artması onun xərclərinin tam və vaxtında maliyyələşdirilməsi üçün zəmin yaradır.

2017-ci ilin dövlət büdcəsinin xərcləri ölkənin sosial-iqtisadi proqnozunun göstəriciləri əsasında proqnozlaşdırılmışdır. Azərbaycan iqtisadiyyatının dinamik inkişafı növbəti illərdə də davam edəcəkdir. Çünki bunun üçün bütün sahələrdə potensial imkanlar mövcuddur. Ölkənin neft sektoru ilə yanaşı qeyri-neft sektorunun inkişafına xüsusi önəm verilir.

2017-ci il üçün müəyyən edilmiş dövlət büdcəsinin xərclərinə məxsus funksional təsnifatının bölmələri səviyyəsində aşağıdakı kimi təsdiq edilmişdir.

(2017 – ci ildə olacaq dövlət büdcəsinin xərclərinə dair AR-nın Qanunu, Bakı 16 dekabr 2016-cı il)

Cədvəl 3.2
(mln.manat)

	2016	2017	2017-ci ilə nisbətən %-lə
Dövlət büdcəsinin xərcləri-cəmi	18495.0	16900.0	91.4
1.Ümumdövlət xidmətləri	3063.7	2846.9	92.9
Ondan:Elm xərcləri	135.2	118.5	87.6
2.Müdafiə	2228.8	2642.1	118.5
3.Prokurorluq orqanları	1208.2	1211.6	100.3
4.Təhsil	1830.2	1736.0	94.6
5.Səhiyyə	830.8	745.4	89.7
6.DSMF və təminatı	2698.8	2253.0	84.6
Habelə, SMX	2663.4	2036.0	76.4
Sosial təminat xərcləri	35.3	217.0	614.7
7.Mədən.incəs. informas. b/tərbiyəsi və digərləri	738.6	282.6	38.3
8.MKT	447.8	304.2	67.9
9.Yanacaq və enerji	5.8	3.5	60.3
10.K/təsərrüfatı və digər sferalar	684.5	517.4	75.6
11.Əsaslı tikinti	3024.6	2521.1	83.3
Ondan:Dövlət əsaslı vəsaitin qoyuluşu (investisiya xərcləri)	3000.0	2501.0	83.4

12.Nəqliyyat və rabitə	130.0	101.8	78.3
Ondan: Nəqliyyat	86.5	98.2	113.5
Rabitə	43.5	3.7	8.5
13.İqtisadi fəaliyyət	360.0	191.5	53.2
14.Əsas bölmələrə daxil olmayan xidmətlər	1243.1	1542.8	124.1
O cümlədən, Avtom/yolları, MBF	261.0	261.0	100.0
Ehtiyat fondları	413.0	300.0	72.6
O cümlədən:Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Ehtiyat Fondu	285.0	200.0	70.2
Dövlət Büdcəsinin Ehtiyat Fondu	128.0	100.0	78.1
Əsas bölmələrə aid edilməyən sair xərclər	569.0	981.8	172.5

Cədvəl 3.2-dən aydındır ki, 2017-ci il üçün büdcə xərcləri 17 milyard 900 milyon manat təsdiq edilmişdir ki, və ya əvvəlki ilə nisbətən 1,6 milyard manat az proqnozlaşdırılıb. Beynəlxalq aləmdə gedən proseslər, habelə neftin xeyli ucuzlaşması, manatın devalivasiyası və digər mənfi amillər ölkəmizin ixrac potensialına mənfi təsir göstərmiş və digər neqativ amillər nəzərə alınaraq dövlət büdcəsinin xərcləri proqnozlaşdırılıb. 2017-ci ilin büdcə-maliyyə siyasətinin fərqləndirici cəhətləri odur ki, əvvəlki illərdə aparılan fiskal yığcamlaşdırma siyasətinin bu ildə də davam etdirilməsidir. Belə ki, DNF - dan büdcəyə ayrılma məbləği mərhələli olaraq azaldılmağa doğru gedir və keçən illə müqayisədə transfertin məbləği 1.515,0 milyon manat azaldılaraq 6,1 milyard manat təsdiq edilmişdir ki, bu da büdcə xərclərinin azalmasına səbəb olmuşdur.

Bununla yanaşı, 2017-ci ilin büdcə xərclərinin həcmi daha yığcam və qənaətlilik prinsipi əsasında tərtib olunmaqla, dövlətin milli təhlükəsizlik qabiliyyətinin daha da möhkəmləndirilməsi nəzərdə tutulub.

Proqnoz ili (yəni, 2017) üçün büdcə xərclərində investisiya qoyuluşu üzrə zəruri xərclərin maliyyələşdirilməsi davam etdiriləcək, xarici öhdəliklər təmin ediləcək və buna müvafiq büdcə təminatının yaradılması nəzərdə tutulub.

Dünyada neftin ucuzlaşma meyilləri nəzərə alınıb, ona görə də proqnoz ili üçün neftin qiyməti 40 ABŞ dolları nəzərdə tutulub. Koordinasiyalı və uğurlu sosial -

iqtisadi islahatla, ixracın stimullaşdırılması və artırılması, turizmin inkişaf strategiyası, maliyyə - kredit sisteminin sağlamlaşdırılması istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi əsasında ölkə iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişafı davam etdiriləcək, ÜDM – nin artması, büdcə gəlirlərinin çoxalması təmin ediləcəkdir.

ÜDM-də qeyri-neft sektorunun xüsusi çəkisinin 68 faizə çatdırılacağı nəzərdə tutulmuşdur.

Proqnozlar göstərir ki, ölkəmizdə qeyri-neft sektoru 2017 – ci ildə təqribən 2,5% sonrakı illərdə isə orta hesabla 2% artacaqdır. 2017-ci ildə qeyri-neft sektoru mühüm sahəsi olan aqrar sektorun inkişafına böyük önəm veriləcək. Bu məqsədlə kənd təsərrüfatının mühüm sahələri kimi, pambıqçılıq, üzümçülük, baramaçılıq, tütünçülük, çayçılıq sürətlə inkişaf etdiriləcək. Əvvəlki illərdə olduğu kimi kənd təsərrüfatı ilə məşğul olan istehsalçılar torpaq vergisi xaric digər bütün vergilərdən azad olunublar. Bundan əlavə kənd təsərrüfatı istehsalçılarında güzəştli şəkildə, və yaxud güzəştli şərtlərlə verilən kreditlər davam etdiriləcək.

Büdcə xərclərinin proqnozlaşdırılması üzrə mühüm xüsusiyyətlərdən biri isə onun sosialyönümlü olmasıdır. 2017-ci ildə də dövlət büdcəsi xərclərinin sosialyönümlülüyü təmin edilib. Sosialyönümlü xərclərin büdcə xərclərində xüsusi çəkisi 40,3 faiz səviyyəsində müəyyən edilib və 2016-cı illə müqayisədə 292 milyon manat artırılaraq 6 milyard 680 milyon manat təsdiq olunub.

Ümumiyyətlə, 2017-ci ilin dövlət büdcəsinin tərtibi ciddi maliyyə nəzarəti altında həyata keçirilmiş, mövcud reallıqlar nəzərə alınmış, neft gəlirlərinin azalması, dünyada dərinləşən maliyyə-iqtisadi böhranın təsirləri nəzərə alınmaqla və ciddi qənaət rejimi əsas götürülməklə yığcam və real büdcə kimi təsdiq edilmişdir.

Dövlətin əsas maliyyə sənədi kimi təsdiq edilmiş dövlət büdcəsi iqtisadiyyatın inkişafına, əhəlinin sosial müdafiəsinin təmin edilməsinə, eyni zamanda ölkənin müdafiə qüdrətinin möhkəmləndirilməsinə imkan verəcəkdir.

Büdcə kəsirinin mühüm mərhələsi olan büdcə layihəsinin tərtibi, müzakirəsi və təsdiqi zamanı maliyyə nəzarətinin həyata keçirilməsi əsasında büdcənin peşəkarlıqla hazırlanması təmin edilmişdir.

Dövlət büdcəsinin ölkənin iqtisadi – maliyyə reallıqları və qanunauyğun proqnozlaşdırılmasında maliyyə nəzarətinin rolu olduqca böyükdür. Bu sahədə Hesablama Palatası xüsusi rol oynayır. Hər il Hesablama Palatası dövlət büdcəsi haqqında qanun layihəsinə dair müəyyən bir rəy hazırlayır. Büdcə layihəsinə dair Hesablama Palatasının Milli Məclisə təqdim etdiyi rəy dövlət büdcəsinin mövcud reallıqlara və qanunvericiliyin tələblərinə əsaslanmaqla hazırlanmış olduğunu sübut edir.

Büdcə prosesinin təşkili üzərində ali maliyyə nəzarətini həyata keçirən Hesablama Palatasının “Dövlət büdcəsinin layihəsi haqqında” rəyi elmi əsaslara və büdcə göstəricilərinin hərtərəfli təhlil edilməsinə söykənir.

2017-ci il üçün təsdiq edilmiş dövlət büdcəsi sosial – iqtisadi inkişafyönümlü proqramların və digər proqramların uğurla icra olunmasına yönəldilib. Bu məqsədlə Azərbaycanda yerli istehsalın artırılmasına, özəl sektorun inkişafına investisiyaların artırılması, lisenziyalarla bağlı vəziyyətin yaxşılaşdırılması üzərində nəzarətin daha da gücləndirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

3.3. Dövlət büdcəsinin icrası üzərində maliyyə nəzarətinin formaları və təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Dövlət büdcəsinin icrası AR – nın Qanunu ilə təsdiq edilmiş gəlirlər və xərclərin qeyd – şərtsiz yerinə yetirilməsini nəzərdə tutur.

Büdcənin icrası qaydalarını Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinet “Büdcə sistemi haqqında” AR-nın Qanununa müvafiq olaraq müəyyən edir. Dövlət büdcəsinin icrasının təşkilində dövlət xəzinədarlığı xüsusi rol oynayır. Büdcənin kassa icrası dövlət xəzinədarlığının müstəsna səlahiyyətinə aiddir.

Büdcənin kassa icrası kassaların vahidlik prinsipinə əsaslanır. Belə ki, gəlirlərin hansı rayon və yaxud şəhərdə yerləşən kassaya daxil olmasından asılı olmayaraq həmin vəsaitlər dövlət xəzinədarlığının əsas hesabına keçirilməsi təmin olunur.

Gəlirlər cari hesablara daxil olduqda onlar təsnifləşdirilir, uçota alınır və müvafiq büdcələrə köçürülür. Dövlət xəzinədarlığı müvafiq uçot standartlarına uyğun olaraq dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilən bütün tədbirlərin, idarə və təşkilatların xəzinədarlıqdan keçən əməliyyatlarının uçotunu aparır.

Dövlət təşkilatları tərəfindən dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına malların (işlərin, xidmətlərin) satın alınması Azərbaycan Respublikası müvafiq qanunvericiliyi ilə tənzimlənir.

MN – nin Dövlət Xəzinədarlıq Agentliyi sistemi büdcə vəsaitindən istifadə edən təşkilatların maliyyə əməliyyatlarının uçota alınmasını təmin edir. Dövlət büdcəsinə ödənilməsi nəzərdə tutulmuş bütün gəlir növləri, təsərrüfat subyektlərinin müxtəlif növ ödənişləri, büdcə təşkilatlarının büdcədən kənar fondlara ödəmələri, habelə büdcə kəsrinin örtülməsi üçün alınan dövlət borcları, müəssisə, idarə və digər təşkilatların bütün növ maliyyə əməliyyatları büdcənin icrasına dair təsdiq edilmiş formada xəzinədarlıq sistemi tərəfindən icra olunur.

Büdcə gəlirləri o zaman icra olunmuş hesab edilir ki, həmin gəlirlər dövlət xəzinədarlığının tranzit yaxud digər cari bank hesablarına daxil olsun. Gəlirlərin müəyyən olunmuş normalarla tam və zamanın da büdcəyə ödənilməsi üzərində ciddi şəkildə maliyyə nəzarəti aparılır. Bu sahədə dövlət xəzinədarlığı və Maliyyə Nazirliyinin digər müvafiq strukturları, Vergilər Nazirliyi sistemi xüsusi rol oynayır.

Dövlət Xəzinədarlıq sistemi büdcənin gəlirləri təsnifatı əsasında büdcəyə daxil olan gəlirlərin uçotunu aparır, həmin daxilolmaların düzgünlüyünü təmin etmək üçün gəlirlərin ödənilməsinə təmin edən orqanların sənədləri ilə xəzinədarlığın sənədləri qarşılıqlı şəkildə üzləşdirilir. Bundan sonra artıq gəlirlərin büdcəyə daxil olmasına dair hesabat hazırlana bilər.

Təcrübə göstərir ki, təsərrüfat subyektləri büdcəyə tədiyyələr ödəyərkən bəzi hallarda təyin edilmiş məbləğdən artıq vəsaitlər ödənilir. Belə hallarda nəzərdə tutulmuş məbləğdən çox ödənilmiş məbləğ tədiyyə ödəyicilərinin yazılı müraciəti üzrə xəzinədarlıq tərəfindən büdcədən geri qaytarılır və yaxud tədiyyəçilərin növbəti ödəmələri hesabına əvəzləşdirilir. Gəlirlərin icrasını təmin edən orqanlar mövcud

qanunvericiliklə müəyyən olunmuş formalara müvafiq olaraq büdcə gəlirlərinin təsnifatı üzrə ilin əvvəlindən artan yekunla Maliyyə Nazirliyinə aylıq və həmçinin rüblük hesabat təqdim edirlər. Gəlirlərin icrası zamanı səhvən daxil olan vəsaitlər də xəzinədarlıq tərəfindən büdcə vəsaiti hesabına geri qaytarılmalıdır.

Büdcə xərclərinin icrası da həmçinin xəzinədarlıq tərəfindən təmin edilir. büdcə vəsaitinin istifadə olunmasında şəffaflığa əməl etmək üçün büdcədən maliyyələşən bütün təşkilatlar, müəssisə və digər idarələrin aparılmış əməliyyatlarının uçotu xəzinədarlıq tərəfindən həyata keçirilir.

Büdcədən maliyyələşən idarə, müəssisə və digər təşkilatlar tərəfindən alınmış olan mal-material qiymətliləri, reallaşdırılmış iş və xidmətlər üçün dövlət öhdəliklərinin qəbul olunması qaydaları müəyyən olunmuşdur. Qəbul edilmiş öhdəliklərə müvafiq mal – materialların satınalmalarına yaranmış kreditor borcları müvafiq xəzinədarlıq tərəfindən büdcədən ödənilir. Xəzinədarlıq tərəfindən qəbul olunmuş dövlət öhdəlikləri büdcə təsnifatına əsaslanaraq – müvafiq olaraq uçota alınır. Dövlət öhdəliklərinin qəbul edilməsindən yaranan maliyyələşmə büdcə vəsaitit hesabına reallaşdırılır. Qəbul olunmuş öhdəliklərin maliyyələşdirilməsi xəzinədarlığın vahid hesabından pul vəsaitinin köçürülməsi qaydasında təmin edilməklə xərclərin kassa icrası reallaşır. Büdcədən maliyyələşən bütün növ müəssisə, habelə idarələrin satın alınmış bütün mal, iş və digər xidmətlər üzrə əməliyyatların düzgün olduğunu və şəffaflığını təmin etmək üçün kassa icrası üzrə məlumatlar, xərcləri reallaşdıran büdcə təşkilatlarının müvafiq olan sənədləri ilə dövrü olaraq üzləşdirilir və daha sonra həmin əməliyyatlar rəsmiləşdirilmiş sayıla bilər.

Xəzinədarlığın hesablarında mövcud olan bütün vəsaitlərin hərəkətinin müvafiq qanunauyğunluğunu təmin etmək məqsədilə, pul vəsaitinin saxlandığı müvəkkil banklar arasında hərəkəti üzrə məlumatlar ilə üzləşdirilir. Həmin üzləşdirilmənin sonunda, qeyri – qanuni hər hansı bir əməliyyatlar müəyyən edilərsə, onun müvafiq səbəbləri müəyyənləşdirilir və lazimi düzəlişlər aparılır.

Büdcə xərclərinin müvafiq kassa icrasına dair məlumatlar onların təsnifatına müvafiq qruplaşdırılması aparılmaqla uçota alınır, həm aylıq, həm də rüblük hesabatlarda əks olunur. Xərclərin maliyyələşdirilməsi üzrə müvafiq il başa çatdıqdan sonra dayandırılır, nəhayət büdcə ilinin sonunda xəzinə hesablarında olan vəsait qalığı vahid xəzinənin hesabına köçürülür. Bu zaman məqsədli – təyinatlı bürün maliyyələşdirilmələr istisna olunur.

Xəzinədarlığın vahid kassa hesablarındakı mövcüd vəsaitlər yalnız MN – nin icazəsi olduğu zaman müvafiq müvəkkil banklarda saxlanıla bilər. Qanuna uyğun olaraq xəzinədarlığın hər hansısa bir icazəsi olmadan kassadan əsla vəsait götürülə və yaxud da köçürülə bilməz.

Büdcə təşkilatlarının müvafiq sərəncamlarına daxil olan bütün gəlirlər və digər daxilolmalar təkcə vahid xəzinə hesabında saxlanıla bilər. Büdcədən maliyyələşən bütün növ təşkilatlar dövrü hesabatları tərtib edirlər. Həmin bu hesabatları konitə, baş idarə və büdcədən maliyyələşən digər baş kredit sərəncamlarından qəbul edilir, yoxlanılır və icmallaşdırılır.

Büdcənin icrası qanunvericilik əsasında müəyyən edilir. Büdcənin icrası prosesində icra hakimiyyəti orqanlarının büdcənin mədaxilində və məxaricində funksional büdcə təsnifatı maddələrində nəzərdə tutulmuş məbləğdən daha artıq olmamaq şərti ilə lazimi dəyişikliklər aparmağa ixtiyarı vardır.

Büdcələrin icrası zamanı əldə edilmiş əlavə gəlir, mədaxilin məxaricdən artıq məbləğləri, məxaric zamanı qənaət edilmiş vəsait Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan qanunvericiliyinin dəyişilməsi halları istisna edilməklə, aşağı büdcələrdən geri alınla bilməz. Bu vəsait müvafiq olaraq büdcələrin sərəncamında qalır və qanuna müvafiq istifadə edilir. Mədaxil itkilərin və əlavə məxaricənin əvəzi Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan qanunvericiliyinin dəyişdirilməsi haqqında istisna olmaqla, yuxarı büdcələrdən ödənilir.

Xəzinədarlıq sisteminə keçilməsi büdcə gəlirlərinin daxil olması və xərclərin həyata keçirilməsinə gündəlik nəzarət etməyə imkan verir. Hər bir iş gününün sonunda büdcənin icrası üzrə balans çıxarılır. Büdcədən hər hansı xərcin

maliyyələşdirilməsi yalnız xəzinədə vəsaitin olduğu halda həyata keçirilir. Bu büdcə kəsirini tələb olunan səviyyədə saxlanmasına imkan verir.

Büdcənin tənzimlənməsi, onun balanslaşdırılması büdcə prosesinin vacib şərtlərindən biridir. Büdcələrin tarazlaşdırılması məqsədi ilə qanunverici orqan dövlət büdcəsinin növbəti il üçün defisitinin həcmi təsdiq edir. Büdcə icra edilərkən onun təsdiq edilmiş gəlirləri xeyli azalarsa və bu kəsirin son həddini aşmasına gətirib çıxarırsa, məxaricin ixtisar mexanizmi tətbiq edilir.

Məxaricin ixtisarı müdafiə olunmuş maddələr istisna olmaqla, büdcənin bütün maddələri üzrə məxaricin hər ay mütənasib surətdə azalmasından ibarətdir.

Dövlət büdcəsinin icrası zamanı əldə edilmiş əlavə gəlirlər, habelə gəlirlərin artıqlaması ilə yerinə yetirilməsi və ya xərclərdə edilən qənaət nəticəsində ilin axırına əmələ gələn məbləğlər büdcə kəsiri tam örtüldükdən sonra qanunvericiliyə uyğun olaraq növbəti il üçün dövlət büdcəsi layihəsində nəzərdə tutulan ehtiyat fonduna yönəldilir.

Dövlət büdcəsinin icrası prosesində onun daxilolmaları nəzərdə tutulduğundan 20% kəsrlə icra olunarsa və yaxud büdcə kəsirinin təsdiq olunmuş məbləğindən çox olmasına səbəb olarsa, bu halda müdafiə olunan xərc maddələri müstəsna olaraq digər xərc maddələri üzrə vəsait mütənasib şəkildə ixtisar, yəni büdcə sekvestri tətbiq olunur.

Dövlət büdcəsinin müdafiə olunan maddələrinin tərkibi Qanunla müəyyən edilir.

Dövlət büdcəsinin icrası prosesində zərurət yarandıqda müvafiq icra hakimiyyəti orqanları büdcə təsnifatına uyğun olaraq təsdiq edilmiş xərc maddələri həddində dəyişiklik apara bilər.

Dövlət büdcəsinin icrası zamanı aylıq hesabat tərtib edilir və Maliyyə Nazirliyinə göndərilir. Bu hesabatda dövlət büdcəsinin icrası həm funksional, həm də təşkilatlar üzrə təsnifatlar əsasında aylıq və rüblük əks etdirilir.

Dövlət büdcəsinin funksional büdcə təsnifatına uyğun olaraq icrası barədə rüblük hesabat isə qanunla təyin olunmuş müddətdə AR Nazirlər Kabineti tərəfindən Milli Məclisin müvafiq komissiyalarına təqdim edilir. Büdcə qanununda müəyyən

olunmuş qaydada büdcənin icrasına dair illik hesabatı may ayının 15 – i tarixinədək Ölkə Prezidenti tərəfindən Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə təqdim olunur. Belə ki, Milli Məclis bundan sonra dövlət büdcəsinin icrasına dair hesabat və qanun qəbul edir.

Büdcə prosesinin mühüm mərhələlərindən biri dövlət büdcəsinin icrasına nəzarətinin həyata keçirilməsidir. Respublikamızda dövlət büdcəsinini icrasına ali nəzarəti Milli Məclis reallaşdırır. Parlament nəzarəti aşağıdakıları nəzərdə tutur:

- Büdcənin təsdiqi zamanı icra hakimiyyəti orqanlarından lazım olan bütün sənədlərin tələb olunması;
- büdcənin icrasını təmin edən orqanlardan bu haqda operativ informasiyalar almaq;
- büdcənin icrası haqda hesabatı təsdiq etmək (təsdiq etməmək);
- icra orqanlarının büdcənin icrası üzrə fəaliyyətinə qiymət vermək və s.

Sekvestrin tətbiqindən sonra cari ilin dəqiqləşdirilmiş büdcə göstəriciləri Milli Məclis tərəfindən təsdiq edilir.

Dövlət büdcəsinin icrasına cari nəzarət Maliyyə Nazirliyi həyata keçirir.

Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada dövlət büdcəsinin icrasını təmin etməklə bərabər, dövlət büdcəsindən ayrılan vəsaitlərin təyinatı üzrə istifadə edilməsi üzərində Dövlət Maliyyə Nəzarəti Xidməti xüsusi rol oynayır. DMNX – nin Əsasnaməsi Prezidentin 09.02.2009 – cu il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.

DMNX büdcə vəsaitlərinin , habelə büdcədən kənar vəsaitlərin məqsədə uyğun, qənaətlə və daha səmərəli istifadə olunması üzərində nəzarəti həyata keçirir.

Əsasnaməyə uyğun olaraq DMNX büdcə vəsaitlərinin, həmçinin büdcədən kənar fondlarının vəsaitlərinin əldə edilməsi və xərclənməsi üzərində maliyyə nəzarətini yerinə yetirir. DMNX respublikanın şəhər və rayonları üzrə dövlət büdcəsinin yerli gəlirlərinin və xərclərinin icrası üzərində nəzarəti reallaşdırır və həmin rayonla şəhərlərin büdcə təşkilatlarının müvafiq xərc smetalarını təftiş edir. Dövlət Maliyyə Nəzarəti Xidməti hüquq – mühafizə orqanlarının təklif və ya təşəbbüsü ilə də təftiş və

yoxlamalar apara bilər. Yoxlamalar zamanı ciddi hüquq pozmalar və ya cinayət xarakterli müəyyən əməlləri olan hər hansı maliyyə pozuntuları aşkar edildiyi hallarda yoxlayıcı komissiya həmin məlumatları AR MN-nə göndərir və MN öz növbəsində lazimi tədbirlərin görülməsini təmin edir.

Nəzarət Xidməti orqanı nəzarət tədbirləri aparılan müəssisə, idarə və təşkilatlarda uçot-hesabat işlərinin mövcud qanunvericiliyin tələblərinə cavab vermədiyini müəyyən etdikdə onların düzəldilməsini tələb edir.

Eyni zamanda sonrakı maliyyə nəzarətini təmin etmək məqsədilə MNX yoxlanılan təşkilatdan müvafiq məlumatların verilməsini tələb etmək hüququnq malikdir.

Dövlət Maliyyə Nəzarəti Xidməti özünün Əsasnaməsinə uyğun olaraq aşağıdakı mühüm vəzifələri də yerinə yetirir:

- Yoxlama apararkən müəyyən olunmuş çatışmamazlıqların, nöqsanların aradan qaldırılması üçün lazimi tədbirlər həyata keçirir;
- Yoxlama aparılan təşkilatların buraxılmış nöqsanlarının yenidən təkrarlanmaması üçün yoxlama materialları onların müvafiq olaraq tabe olduqları nazirliklərə və digər yuxarı təşkilatlara göndərilir;
- Nəzarət - yoxlama işlərinin bütün nəticələri qanunla təyin olunmuş formada rəsmiləşdirilir ;
- Fəaliyyəti MNX – nin qanunvericiliyinə uyğun aparır, analitik materiallar hazırlanır, müvafiq sahə üzrə araşdırmalar aparır və təkliflər irəli sürür;
- Qanunvericiliklə nəzərdə utulmuş qaydada reallaşmış işlərin vəziyyətinə baxır və s.

Büdcənin icrası üzərində dövlət maliyyə nəzarətini həyata keçirərkən Dövlət Maliyyə Nəzarəti Xidməti yoxlanılan bütün təşkilat və müəssisələrdə onların xərc smetalarını yoxlayır, maddi – material və pul vəsaitlərinin qanunauyğun şəkildə istifadə vəziyyətini yoxlayır. Yoxlama zamanı vəzifəli şəxslərin, maddi-məsul və digər şəxslərin müvafiq izahatları və nəzarətlə əlaqədar digər zəruri arayışlar və məlumatlar alınır.

AR MN DMNX – nin 2016-cı il üçün nəzərdə tutulmuş fəaliyyətinə əsasən dövlət büdcəsindən maliyyələşən bir sıra büdcə təşkilatlarında büdcə vəsaitinin qanunauyğun və təyinatı üzrə xərclənməsi yoxlanılıb.

Dövlət Maliyyə Nəzarəti Xidmətinin mərkəzi aparatı və regional maliyyə müfəttişlikləri tərəfindən aparılan yoxlamalar nəticəsində dövlət büdcəsindən ayrılmış vəsaitlərin xərclənməsi zamanı hüquqi-normativ aktların tələblərinə əməl olunmaması, habelə, normadan artıq vəsaitin xərclənməsi halları müəyyən edilmiş və təqsirkar şəxslər tərəfindən 9168,94 min manat vəsaitin büdcəyə bərpası təmin edilib (Mənbə: “Respublika” qəzeti 2 fevral 2017-ci il).

2016-cı ildə aparılmış yoxlamaların nəticələrinə dair müvafiq protokollar tərtib edilib, Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 410.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş inzibati xətalər törətdiklərinə görə 921 vəzifəli şəxslərə 616,1 min manat məbləğində cərimə tətbiq edilib və həmin cərimələrin dövlət büdcəsinə ödənilməsi təmin edilib.

Bununla yanaşı əvvəlki dövrlərdə Dövlət Maliyyə Nəzarəti Xidməti tərəfindən büdcə təşkilatlarında aparılmış yoxlamalarla aşkar olunmuş artıq və əsassız ödənişlərin 51,02 min manatının 2016-cı ildə dövlət büdcəsinə ödənilməsi təmin edilib. Aparılmış yoxlamalar zamanı üzə çıxarılmış pozuntuların təkrarlanmaması və belə nöqsanlara digər təşkilatlarda yol verilməsinin qarşısının alınması üçün habelə, günahı olan şəxslər barədə tədbirlər görülməsi üçün müvafiq mərkəzi icra hakimiyyəti və yerli icra hakimiyyəti orqanlarına, rayon və şəhər maliyyə idarələrinə məktublar göndərilməsi təmin edilib.

Dövlət büdcəsinin icrası üzərində ali maliyyə nəzarəti Qanuna əsasən Milli Məclis və eyni zamanda Hesablama Palatası tərəfindən reallaşır.

Hesablama Palatasının 2016-cı il üzrə fəaliyyəti haqqında illik hesabatı Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 2017-ci il aprelin 14-də keçirilmiş plenat iclasında dinlənmişdir. (“Xalq qəzeti” 15 aprel 2017-ci il. Səh 2) 2016-cı ilin iş planına uyğun olaraq Hesablama Palatası ümumi büdcənin icrası üzərində maliyyə nəzarəti aparmış və təhlil işlərinin sayı 12 olmaqla ümumilikdə 77 yoxlama işi

aparılmışdır. Bundan başqa Hesablama Palatası NMR - nın büdcəsi üzrə 19 nəzarət tədbiri həyata keçirilmişdir. Həmin nəzarət tədbirlərindən 8-i dövlət büdcəsinin gəlirlərinə, 63-ü isə büdcə xərclərinə, 2-si dövlət zəmanəti ilə alınmış kreditlərə aid olmuş, o cümlədən büdcədən kənar dövlət fondlarına məxsus vəsaitlər ilə əlaqədar 4 audit keçirilmişdir. Ümumiyyətlə, Hesablama Palatası 2016-cı ildə 155 qurumda audit aparmışdır. Yoxlama və auditlə əhatə edilmiş büdcə vəsaitinin məbləği 2015-ci illə müqayisədə 34,2 faiz çox olmaqla, ümumilikdə hesabat ilində 5,1 milyard manat təşkil edib. Həm də qeyd etmək lazımdır ki, 2016-cı ildə yoxlama və audit aparılmış vəsaitin 85,5 faizi dövlət büdcəsinin mərkəzləşdirilmiş, 14,5 faizi isə eyni zamanda büdcənin yerli xərcləri ilə əlaqədar olub, Bakı şəhərində 32 audit yoxlama, onlardan 30-u respublikanın digər rayon və şəhərlərində, 3-ü isə xarici ölkələrdə yerləşən diplomatik korpuslarda aparılıb. (Mənbə: “Respublika” qəzeti 2 fevral 2017-ci il).

Milli Məclisin Hesablama Palatası yoxlama və audit nəticəsində büdcə vəsaitinin qeyri-təyinat üzrə istifadə hallarını aşkarlayıb, ümumilikdə 2016-cı ildə 53,4 milyon manat məbləğində vəsaitin təyinatının dəyişdirilməsini müəyyən edib.

Hesablama Palatasının keçən il reallaşdırdığı maliyyə-büdcə nəzarəti nəticəsində ümumilikdə 11,3 milyon manat, 75 min ABŞ dolları və 17,8 min avro həcmində vəsaitin büdcəyə bərpası təmin edilib ki, bu da əvvəlki illə müqayisədə 9,8 faiz çoxdur.

Hesablama Palatasının yerinə yetirdiyi maliyyə nəzarəti prosesində müvafiq təşkilatlar tərəfindən yerinə yetirilməmiş işlər aşkarlanmış və həmin işlərin yerinə yetirilməsini təmin etmək istiqamətində tədbirlər görülmüşdür.

Nəticədə 2016-cı ildə ayrı-ayrı qurumlar tərəfindən 4,1 milyon manat məbləğində görülməmiş işlərin başa çatdırılması təmin edilib. Bundan əlavə, audit olunan müvafiq qurumlar üzrə 3,6 milyon manat həcmində maliyyələşmə məbləğinin azaldılması təmin edilib. Eyni zamanda DSMF- nin büdcəsinə də 282 min manat vəsait bərpa edilib, yığım hesabına toplanmış 209,3 min manat isə müvafiq hesablara bərpa edilmişdir.

Hesablama Palatası tərəfindən 2016-cı ildə dövlət büdcəsinə məxsus vəsaitlərin icrasını reallaşdıran qurumların vəsaitlərinin istifadəsi ilə bağlı illik maliyyə hesablarını və balans göstəricilərini təhlil etmiş və 113 qurumda aparılan təhlil işləri 5,8 milyard manata qədər vəsaiti əhatə etmişdir. Bütün bunlar büdcə prosesinin qanunauyğun təşkil edilməsi, büdcə vəsaitinin təyinatı üzrə və səmərəli istifadə edilməsi üzərində maliyyə nəzarətini həyata keçirən Hesablama Palatasının səmərəli fəaliyyətinin nəticəsidir.

NƏTİCƏ

Azərbaycanda büdcə prosesi – dövlət hakimiyyəti, habelə yerli özünüidarə orqanlarının büdcə siyasətinin işlənilib hazırlanması, büdcənin layihəsinin tərtibi, müzakirəsi, təsdiqi, icrası və onun icrası üzərində maliyyə nəzarətinin həyata keçirilməsi sahəsində qanunla müəyyən olunmuş fəaliyyətidir.

Azərbaycan Respublikasında büdcə prosesinin təşkili ciddi maliyyə nəzarəti əsasında həyata keçirilir. Dünyada və ölkədə baş verən reallıqlar nəzərə alınmaqla, neft gəlirlərinin azalması, dünyada dərinləşən maliyyə-iqtisadi böhranın təsirləri nəzərə alınmaqla və ciddi qənaət rejimi əsas tutulmaqla Azərbaycanın 2017-ci il üçün dövlət büdcəsi yığcam və real büdcə kimi gəlirləri 16 255,0 mln.manat, xərcləri 16900,0 mln.manat təsdiq edilmişdir.

İlkin (operativ) məlumata görə Azərbaycanın 2016-cı ildə məlum olduğu kimi dövlət büdcəsinin gəlirləri - 16822,0 mln.manat olan proqnozdan fərqli olaraq 17501,2 mln.manat, yəni 104 faiz icra olunmuşdur. Büdcə gəlirlərini 5408,2 mln.manatı və ya 77,1 faizi qeyri-neft sektorundan gələn gəlirlərin üzərinə düşür ki, 2015-ci il ilə müqayisədə 379,8 mln.manat , yəni 7,6 faiz daha çoxdur.

Dövlət Neft Fondundan 2016-cı ildə dövlət büdcəsinə 7615,0 milyon manat vəsait daxil olmuşdur ki, 2015-ci ildəkinə nisbətən 6,3 faiz və ya 515,0 milyon manat azdır.

2016-cı ildə dövlət büdcəsi gəlirlərinin 7015,2 mln.manatı və ya 40,0 faizi AR Vergilər Nazirliyi vasitəsilə təmin olunmuşdur ki, bu da proqnoza qarşı 100,1 faiz təşkil etmişdir. Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən dövlət büdcəsinə 2291,6 mln.manat vəsait daxil olması təmin edilməklə proqnoza 126,6 faiz əməl olunmuşdur ki, bu da 2015-ci ilə nisbətən 44,0 faiz və ya 699,7 mln.manat çoxdur.

Dövlət büdcəsindən maliyyələşən təşkilatların büdcədən kənar əməliyyatlarından daxilolmalar 239,1 mln. manat olduğu halda, maliyyə aktivlərinin yenidən qiymətləndirilməsi hesabına daxilolma - 130,9 mln.manat, büdcədən verilmiş kreditlərin qaytarılması hesabına 68,8 mln.manat, maliyyə sanksiyaları və

cərimələrdən daxilolmalar, 40,4 mln.manat, sair daxilolmalar 92,2 mln.manat təşkil etmişdir.

Azərbaycanın 2016-cı il üçün müvafiq dövlət büdcəsinin xərcləri, 18495,0 mln.manat proqnoza qarşı 17742,4 mln.manat və ya 95,9 faiz icra edilmişdir.

Dövlət büdcəsinin ümumi xərclərinin 11693,0 milyon manatı, yəni 65,9 faizi cari xərclərə, 4283,9 milyon manatı, yəni 24,1 faizi əsaslı xərclərə yönəldilmişdir. Dövlət borcuna və öhdəliklərinə xidmətlə bağlı xərclər 1765,5 mln.manat və ya bütün xərclərinin 10,0 faizini təşkil etmişdir.

2016-cı ildə dövlət büdcəsi xərclərinin 6237,4 mln.manatı və ya 35,2 faizi sosial təyinatlı xərclərin, yəni əməyin ödənişinə, təqaüd və sosial müavinətlərin ödənilməsinə, habelə dərman və ərzaq xərclərinin ödənilməsinə sərf edilmişdir, belə ki 2015-ci ilə nisbətən 10,1 faiz və ya 571,5 mln.manat çoxdur. 2016-cı ildə dövlət büdcəsinin kəsiri 1673,0 mln.manata qarşı 242,1 mln.manat olmuşdur ki, bu da çox müsbət haldır.

2015-2016-cı illərdə qətiyyətlə və uğurla davam etdirilən maliyyə-büdcə siyasəti nəticəsində ölkənin makroiqtisadi göstəricilərinin artım sürəti təmin edilmiş, iqtisadiyyatın öncül sahələrində müsbət nəticələr əldə olunmuşdur.

Qarşıda duran bütün vəzifələr və sosial-infrastruktur layihələr icra edilmiş, əmək haqqlarının, pensiya, təqaüd, müavinət və digər sosial ödənişlərin artırılması hesabına əhalinin, əsasən də aztəminatlı ailələrin və sosial cəhətdən xüsusilə həssas qrupların sosial rifah halının daha da yaxşılaşdırılmasına nail olunmuşdur.

Dövlət büdcəsindən ölkənin müdafiə qüdrətinin daha da möhkəmləndirilməsinə ayrılan vəsaitin həcmi ildən-ilə artırılır. 2017-ci ilin dövlət büdcəsindən ölkəmizin müdafiə məqsədlərinə 2642,1 mln.manat və ya büdcə xərclərinin 15,6 faizi həcmində vəsait ayırmışdır ki, bu da 2016-cı illə müqayisədə 18,5 faiz çoxdur.

Azərbaycan Respublikasında büdcə prosesinin təşkili və təkmilləşdirilməsi üzərində maliyyə nəzarətinin rolu böyükdür və bu sahədə mühüm uğurlar qazanılmışdır. Bununla yanaşı, ölkədə büdcə prosesinin təşkili və təkmilləşdirilməsi

üzərində maliyyə nəzarətinin rolunun artırılması məqsədilə aşağıdakı vəzifələrin həyata keçirilməsini məqsədəuyğun hesab edirik:

- Ölkədə yeni şəraitlə uyğun olaraq pul siyasətinin və fiskal siyasətin daha sıx əlaqələndirilməsi istiqamətində tədbirlərin görülməsi;
- Valyuta bazarlarında sağlamlıq və dayanıqlı maliyyə vasitəçiliyinin təmin olunması üzərində maliyyə nəzarətinin daha da gücləndirilməsi;
- İqtisadiyyatın daha çox şaxələndirilməsi yolu ilə qeyri-neft sektoru üzrə ixracın artırılması məqsədilə kənd təsərrüfatı ilə sənayenin qarşılıqlı əlaqə formasında inkişaf etdirilməsi istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- Bütçə prosesinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə bütçə təşkilatlarının xərc normalarına yenidən baxılması və müvafiq xərc norma və normativlərinin müəyyən edilməsi;
- Bütçə vəsaitinin səmərəli və qənaətlə xərclənməsində bütçə vəsaiti sərəncamçılarının məsuliyyətinin daha da gücləndirilməsi istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- Bütçə gəlirlərinin formalaşması və bütçə vəsaitinin xərclənməsi üzərində ictimai maliyyə nəzarəti sisteminin yaradılması və bu məqsədlə qanunvericiliyin daha da təkmilləşdirilməsi. Bu da bütçə prosesinin şəffaflığının daha da artmasına imkan verə bilər.

Nəhayət, qeyd etməliyik ki, dünya enerji və əmtəə bazarlarındakı proseslər ölkəmizin iqtisadiyyatında keyfiyyətə yeni makroiqtisadi şərait formalaşdırıb. Ən əsası odur ki, Prezident İlham Əliyevin bilavasitə təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə həyata keçirilən bütün tədbirlər neqativ proseslərin ölkəmizə təsirini mümkün qədər azaltmağa imkan vermişdir. Yeni iqtisadi şəraitdə ölkəmizdə həyata keçirilən islahatlar beynəlxalq maliyyə institutları tərəfindən yüksək qiymətləndirilir və Azərbaycanın mövcud iqtisadi şəraitdə gördüyü tədbirlər dəstəklənir.

Azərbaycan Respublikası dünya birliyinə sürətlə inteqrasiya etməklə, onun iqtisadi, siyasi və müdafiə qüdrəti daha da artır. 2017-ci ilin dövlət büdcəsi bir daha göstərir ki, ölkəmizdə iqtisadiyyatın dinamik inkişafı davam edir və növbəti ildə

nəzərdə tutulmuş iri layihələrin reallaşdırılması, əhalinin güzaranının daha da yaxşılaşdırılması, ölkənin müdafiə qüdrətinin daha da möhkəmləndirilməsi təmin ediləcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası. Bakı 2005
2. AR-nın "Büdcə sistemi haqqında" müvafiq Qanunu - 2 iyul 2002-ci il
3. AR-nın Vergi Məcəlləsi. - Bakı 2006
4. "Azərbaycan Respublikasının regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial - iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı haqqında" AR-nın Prezidenti İlham Əliyevin 2014-cü il tarixli Fərmanı.
5. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti - İlham Əliyevin 2016-cı il 6 dekabr tarixli "Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritələrinin təsdiq edilməsi haqqında" Fərmanı.
6. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti - İlham Əliyevin sədirlik etməsi ilə Nazirlər Kabinetinin 2016-cı ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına, habelə qarşıda duran vəzifələrə həsr olunmuş 10 yanvar 2017-ci il tarixli iclasının materialları. "Respublika qəzeti" 11 yanvar 2017-ci il.
7. AR-nın "2015-ci il dövlət büdcəsinin icrası haqqında" Qanun. 31 may 2016-cı il.
8. "Azərbaycan Respublikasının 2016-cı il dövlət büdcəsi haqqında" AR Qanunda dəyişikliklər olunması barədə AR-nın Qanunu. Bakı 23 fevral 2016-cı il.
9. AR - nın "2017-ci il dövlət büdcəsi haqqında" AR-nın Qanunu. Bakı 16 dekabr 2016-cı il.
10. "Hesablama Palatası haqqında" AR – nın Qanunu. Bakı 1999-cu il.
11. Azərbaycan Respublikası "Hesablama Palatasının Daxili Nizamnaməsi haqqında" AR-nın Qanunu. Bakı 5 mart 2002-ci il.
12. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti - İlham Əliyevin 2009-cu il 9 fevral tarixli Fərmanı ilə təstiqlənmiş "Azərbaycan Respublikası - Maliyyə Nazirliyi haqqında Əsasnamə"
13. "AR Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyi haqqında Əsasnamə" 2009-cu il fevralın 9-u.

- 14."AR Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Maliyyə Nəzarəti Xidməti (DMNX) haqqında Əsasnamə" 2009-cu il fevralın 9-u
- 15."Azərbaycan Respublikası Vahid Büdcə Təsnifatı". 2004-cü il oktyabrın 6-sı.
- 16.Azərbaycan Respublikası "Hesablama Palatasının sədri V.Gülməmmədov "Maliyyə şəffaflığının və xərclərin səmərəliliyinin artırılması günün tələbidir" "Respublika" qəzeti 9 dekabr 2016-cı il, səh 5.
- 17.Bağirov D.A. - "Vergi nəzarəti" dərslik. Bakı 2006il
- 18.Bağirov D.A., və Həsənlı M.X. - "Maliyyə" dərslik. Bakı 2011-ci il.
- 19.Ələkbərov Ə.Ə. "Sosial-iqtisadi inkişafın maliyyə-büdcə parametrlərinin tənzimlənməsi". Bakı 2007-ci il.
- 20.Ələkbərov Ə.Ə. - "Azərbaycan Dövlətinin sosial-iqtisadi inkişafında vahid büdcə sisteminin rolu". Bakı - 2005 il
- 21.Bədəlov Ş.Ş., Məhərrəmov R.B.,Qurbanov F.Ə. "Büdcə sistemi". Bakı 2003 il
- 22.V.Novruzov., R.Qənizadə., L.Nəsirova., M.Əliyev. "Daxili Audit". Tədris-praktiki vəsait. Bakı-2002.
- 23.V.Novruzov., və E.İbrahimov - Büdcə sistemi Dərslik Bakı 2012-ci il
- 24.XankişiyeV B.A. - "Maliyyə nəzarəti" dərsliyi. Bakı - 2002-ci il.
- 25.Бахрин П.И. "Бюджетная система Российской Федерации". Москва 2008
- 26.Поляк Г.Б., "Бюджетная система России". Москва 2008
- 27.Врубловская О.Б."Бюджетная система Российской Федерации". Учебник. Москва 2008